

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

*Svazek XII mezinárodní
kolektivní monografie*

Česká republika
2021

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
*Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve
veřejné správě“ (Kyjev, Ukrajina)*
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva “

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XII mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2021

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of
Sciences in Public Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of
Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

12- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2021

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

*Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači
Google Scholar*

Recenzenti:

Karel Nedbálek - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)

Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)

Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)

Iryna Zhukova -kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)

Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)

Jurij Kijikov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)

Vladimír Bačíšin - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)

Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)

Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen
Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)

Vladislav Fedorenko - doktor práv, profesor, DrHb - doktor habilitace práva (Polská akademie
věd), čestný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)

Dina Dashevskia - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. str. 278

Svazek XII mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovníctví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

OBSAH

PŘEDMLUVA 7

ODDÍL 1. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§1.1 ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ (Дулік Т.О., Александрюк Т.Ю.) 8

ODDÍL 2. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

§2.1 FORMATION OF THE SOCIAL-PUBLIC POTENTIAL OF STATE DEVELOPMENT: MARKETING ASPECT (Zhukova I.V., Danilova L.L.) 29

§2.2 НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ОСКАРЖЕННЯ СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ (Печенкін І.В.) 39

ODDÍL 3. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§3.1 ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF PREVENTION OF ECONOMIC CRIMES AT ENTERPRISES: THE ESSENCE AND STRUCTURE (Mysnyk K.) 50

§3.2 THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES: SYNERGETIC APPROACH AND MODERN PRAGMATISM (Nechyporenko T.D., Krysak A.O., Krysak L.V.) 65

§3.3 СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФРАНЧАЙЗИНГУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ (Мельник В.В., Пурденко О.А.) 81

§3.4 ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАНЬ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ (Трушкіна Н.В., Кіпріш К.Ю.) 94

ODDÍL 4. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§4.1 ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (Бала О.І., Бала Р.Д., Тарнавський М.І., Дрималовська Х.В., Кудрик А.В., Хоменко А.І.) 113

ODDÍL 5. PSYCHOLOGIE, PEDAGOGIE, VZDĚLÁVÁNÍ, FILOZOFIE A FILOLOGIE

§5.1 PSYCHOLOGICAL BASES OF READAPTING DISADAPTED BEHAVIOR OF ADOLESCENTS WITH A DELAY IN MENTAL DEVELOPMENT (Bocheliuk V.Y., Rapov M.S.) 126

§5.2 МОРФЕМІКОН СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ОСНОВНІ ШЛЯХИ ЙОГО РОЗВИТКУ (Бабій І.М.) 139

§5.3 ПОСТАТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ЛІНГВІСТИЧНО-КРИТИЧНІЙ ОЦІНЦІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (Барабаш С.М., Бурко О.В.) 150

§5.4 ОСОБИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА УМОВИ РОБОТИ З НИМИ (Канівець А.Ю.)	163
§5.5 ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ОСВІТНІЙ ПІДХІД: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ (Купчишина В.Ч.)	175
§5.6 РЕЛІГІЙНА ВІРА ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ СУЇЦИДАЛЬНИМ ТЕНДЕНЦІЯМ У СЕРЕДОВИЩІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (Олійник А.В.)	187
§5.7 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (Романюк К.О.)	209

ODDÍL 6. CESTOVNÍ RUCH

§6.1 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ТА ГОТЕЛЬНИХ ПОСЛУГ (М'ясоїд Г.І., Бойко Л.Г.)	240
---	-----

ODDÍL 7. LÉKAŘSKÁ VĚDA

§7.1 ВПЛИВ АНТИОКСИДАНТНОЇ ТЕРАПІЇ НА ЕНЕРГЕТИЧНІ ПОТРЕБИ МІОКАРДА У ПАЦІЄНТІВ ПОЛІТРАВМИ З КАРДІОЛОГІЧНОЮ СУПУТНЬОЮ ПАТОЛОГІЄЮ (Луцька С.В., Михневич К.Г., Волкова Ю.В.)	261
---	-----

ODDÍL 8. PRÁVO

§8.1 ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ І ВРЕГУЛЮВАННЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ (Комзюк А.Т.)	271
---	-----

Дорогі колеги!

Вітаю із виходом XII-го тому міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY".

Міжнародні монографії зарекомендували себе як серйозне аналітичне, незалежне видання. Його зважені і завжди актуальні матеріали сприяють висвітленню наукових досягнень у галузі державного управління, права, економіки, психології, соціології

та ін., а, також, практичних аспектів їх застосування у повсякденній практиці науковців, представників органів влади та місцевого самоврядування, державних службовців.

Упевнена, що і надалі видання буде піднімати злободенні питання, а його автори – сприяти становленню іміджу України на міжнародній арені.

Щастя Вам, благополуччя, шановні друзі, найкращих перспектив на кожен подальший день!

**З повагою,
Директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»**

Ірина Жукова

ODDÍL 1. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§1.1 ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Вступ. Важливим завданням уряду України у сучасних умовах інклюзивного розвитку суспільних відносин окремих країн – лідерів, глобальних викликів та загострення соціальних проблем є формування сприятливого фінансового середовища для зняття соціальної напруги та подолання бідності, підвищення якості життя та добробуту населення.

Інклюзивний підхід – це реальна можливість створити оптимальні умови для розвитку всіх сфер національної економіки. Проте, для того, щоб повністю реалізувати всі можливості інклюзивного підходу, потрібно створити необхідне правове підґрунтя для його успішної адаптації у національне середовище. На сьогодні Україна знаходиться лише на початку інклюзивного шляху, тому потрібно підготувати не тільки надійну правову, але й фінансову базу для впровадження та реалізації такого інноваційного процесу. У цьому контексті питання пошуку раціональних засобів інклюзивного розвитку національної економіки та підвищення якості життя населення, у тому числі завдяки оптимізації фінансових чинників, набуло особливого значення.

Аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій показав наявність великого масиву інформації теоретичного та прикладного характеру, що розкриває питання фінансового забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні (Т. Затонацька) [1]; методології, методики та практики аналізу бідності населення України, соціальної підтримки

малозабезпечених громадян (Е. Лібанова) [2]; трактування та визначення якості життя населення (Синяєва Л. В., Ярчук А. В.) [3]; оцінювання якості життя в Україні на основі суб'єктивних показників добробуту (Е. Лібанова, О. Осауленко, Л. Черенько) [4]; стандартів та гарантій соціального забезпечення у міжнародно-правовому та вітчизняному контексті, тобто питання реалізації громадянами своїх конституційних прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (Клименко А.Л.) [5]; становлення та перспективи розвитку фінансового механізму системи соціального захисту населення України; основні фінансові імперативи якості життя населення в Україні (Баранник Л.Б.) [6; 7]; управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення (Ярчук А. В.) [8]; інклюзивного сталого зростання в національних економіках (О. Прогнімак) [8]; інтегральної оцінки інклюзивного розвитку в Україні на національному та місцевому рівнях (Смельяненко Л. М., Петюх В. М., Дзензелюк К. В.) [10]; підвищення рівня й якості життя населення в Україні в контексті інклюзивного розвитку (О. Бервено) [11] тощо.

Проте, не дивлячись на широке обговорення теми нашого дослідження та наявні суттєві наукові надбання українських учених у соціально-економічній сфері, виявляється, що окремі її аспекти видозмінюються під впливом різних фінансових чинників. Це зумовлює здійснення подальших наукових досліджень з метою з'ясування проблемних питань, які потребують нагального вирішення та бар'єрів, що стоять на заваді інклюзивного розвитку України та підвищення якості життя населення.

Виклад   **основного**   **матеріалу**   «Інклюзію»,
«інклюзивний   розвиток»,   «інклюзивний   економічний

розвиток» визнано в світі дієвим інноваційним конструюванням сучасних соціально-економічних відносин завдяки якому може забезпечуватися підвищення якості життя населення.

Терміни «інклюзія» «інклюзивний», «інклюзивність» (від англ. Inclusion – включення, залучення) належать до сучасної наукової термінології, яка допомагає зрозуміти змістовне наповнення певної системи понять, що поширюється на всі сфери національної економіки (економічну, соціальну, політичну, духовну). В узагальненому визначенні ці поняття трактуються як «включення, залучення кого-небудь, чого-небудь до будь-кого або до будь-чого, тобто в загальну картину, в якусь безліч, явище» [12, с. 5 - 7].

Між тим, у науковій практиці вказані терміни конкретизуються певною суттєвою ознакою для позначення явищ, що охоплюють будь-яку сферу суспільного життя та живляються у певному словосполученні, наприклад, «інклюзивний розвиток», «інклюзивний економічний розвиток», «інклюзивний соціальний розвиток» тощо. Це своєю чергою вказує на їх належність до певної системи, тобто до певного термінологічного поля, є його суттєвою ознакою, що відрізняє певний термін від інших понять.

За визначенням учених Світового банку, поняття «інклюзивний розвиток» означає сталий швидкий розвиток усіх галузей економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і характеризується рівністю можливостей у доступі до ринку праці та ресурсів. При цьому головний акцент робиться на продуктивній зайнятості всіх груп працездатного населення як важливої умови зниження рівня бідності. Саме скорочення бідності та нерівності є головною метою інклюзивного розвитку. В його основі лежить також необхідність забезпечення участі всіх верств населення країни

(включаючи осіб з обмеженими можливостями, пенсіонерів) у процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і у формуванні факторів зростання. Повинні бути створені рівні можливості для усього населення в реалізації власного людського потенціалу незалежно від місця проживання і соціально-економічних умов, статі і віку [13, с. 8].

Термін «інклюзивний економічний розвиток» охоплює усі сфери суспільного життя національної економіки. Він має у своїй основі економічне зростання, що проявляється через збільшення обсягів ВВП та доходів населення, а значить завдяки цьому забезпечуються сприятливі умови для підвищення якості життя усіх суб'єктів національної економіки, подолання соціальної та економічної нерівності.

Проте ідентифікація інклюзивного економічного розвитку країни нерозривно пов'язана із фінансовими ресурсами країни та соціальною сферою. А сам процес забезпечення його реалізації потребує послідовних імперативних (від лат. *imperativus* – наказовий, владний) приписів (наказів) з боку держави насамперед у галузь фінансового, бюджетного, податкового та соціального права. Такий метод владних приписів стосується встановлення соціальних стандартів та гарантій, збалансованого витрачання бюджетних коштів для прискорення імплементації у соціально-економічне середовище прогресивних реформаційних заходів. Водночас вони є дієвими фінансовими чинниками, здатними прискорити інклюзивне зростання.

В Україні визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, що спрямовані на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій, Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. №2017-III (зі змінами та

доповненнями) [14]. Так, у ст. 1 цього нормативного документу надається визначення базових понять у такій інтерпретації:

- державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій;

- державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [14].

Згідно зі ст. 6 Закону України №2017-III базовим державним соціальним стандартом та водночас головним фінансовим чинником якості життя населення є прожитковий мінімум (табл. 1) [7; 16], встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [14].

Критерій прожиткового мінімуму щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік, у тому числі й на 2021 рік [15]. А положення щодо порядку застосування прожиткового мінімуму, встановлені Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. № 966-XIV (зі змінами та доповненнями) [16]. При цьому показник прожиткового мінімуму в Україні визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, а саме: дітей віком до 6 років;

дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність (табл. 1) [7; 16].

Таблиця 1

Прожитковий мінімум в Україні для різних соціальних та демографічних груп за 2010-2021 рр.

Період (станом на 1 січня)	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність
1	2	3	4	5	6
2010 р.	825	755	901	869	695
2011 р.	894	816	977	941	750
2012 р.	1017	893	1112	1073	822
2013 р.	1108	972	1210	1147	894
2014 р.	1176	1032	1286	1218	949
2015 р.	1176	1032	1286	1218	949
2016 р.	1330	1167	1455	1378	1074
2017 р.	1544	1355	1689	1600	1247
2018 р.	1700	1492	1800	1762	1373
2019 р.	1853	1626	2027	1921	1497
2020 р.	2027	1779	2218	2102	1638
2021 р.	2181	1921	2395	2270	1769
з 01.07. 2021р.	2294	2013	2510	2379	1854
з 01.12. 2021р.	2393	2100	2618	2481	1934

Джерело: складено за даними [17].

Так, згідно з офіційними даними, наведеними у табл. 1, у 2010-2021 рр. спостерігається щорічне зростання цього показника. Найбільші значення загального показника прожиткового мінімуму встановлено у 2021 р. у розмірі 2181 грн., що на 1356 грн. більше, або у 2,64 рази, ніж у 2010 році. Окрім того, впродовж року передбачається зростання прожиткового мінімуму від 2 до 4 разів на рік. На сьогодні з

01.07. 2021 р. по 30.11. 2021р. його загальний показник становить 2294 гривні.

Загалом зміна критерію прожиткового мінімуму впливає на низку певних показників та застосовується для [16]:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;

- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України;

- визначення права на призначення соціальної допомоги;

- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;

- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;

- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

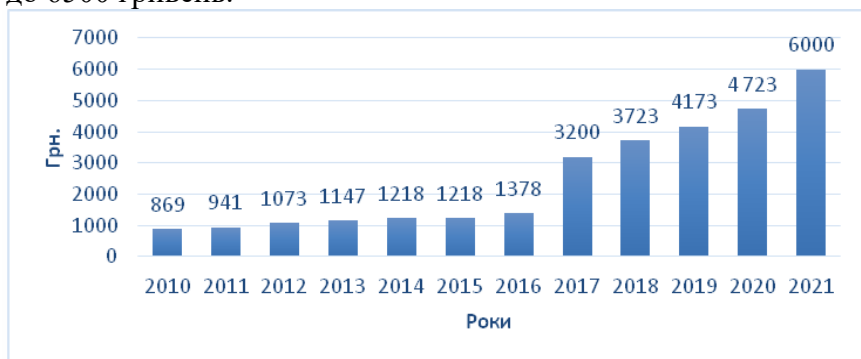
Проте, за твердженням Міністерства соціальної політики України, офіційний прожитковий мінімум є набагато меншим, ніж фактичний та не відображає неспинне зростання цін на базові продукти споживання та поточні потреби населення країни [7].

До переліку важливих державних соціальних гарантій та фінансових чинників відноситься й критерій мінімальної заробітної плати, оскільки він врегульовує питання мінімального порогу оплати праці в Україні. Цей критерій є обов'язковим для застосування на всій території України та для усіх суб'єктів господарювання, що мають у своєму

підпорядкуванні найманих працівників та здійснюють оплату їх праці з орієнтацією на відповідний розмір місячної мінімальної заробітної плати, який визначається законом України про Державний бюджет на відповідний рік. На рис. 1. наведено динаміку зміни розміру місячної мінімальної заробітної плати в Україні за період 2010-2021 рр., станом на 01.01. кожного бюджетного року. Так, рис. 1 демонструє щорічне зростання місячної мінімальної заробітної плати в середньому на 500 грн. впродовж всього аналізованого періоду, окрім 2014 – 2015 рр., саме тоді її розмір був незмінним. Значний скачок збільшення розміру мінімальної заробітної плати відбувся у 2017 р. – на 1822 грн у порівнянні з 2016 р. та у 2021 р. – на 5131 грн. та на 1277 грн. у порівнянні з 2010 р. та 2020 р. відповідно. З 01.12. 2021 р. по 31. 12.2021 р. заплановано її подальше зростання на 8,3%, тобто з 6000 грн до 6500 гривень.

Рис. 1. Динаміка зміни розміру мінімальної заробітної плати в Україні за період 2010-2021 рр., станом на 01.01. бюджетного року

Джерело: складено за даними [17; 18].

Крім того, розмір мінімальної заробітної плати встановлюється і переглядається відповідно до статей 9 і 10 Закону України «Про оплату праці» та не може бути нижчим від

розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [19]. Водночас, протягом 2010-2016 рр. розмір мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму було зафіксовано в одному значенні, але впродовж наступних років (2017-2021 рр.) розмір мінімальної заробітної плати перевищує прожитковий мінімум більше ніж у 2 рази. Однак, ці критерії розробляються без урахування реального життя населення України, їх купівельної спроможності, що в подальшому може призвести до збільшення масштабів бідності. Так, за прогнозними даними фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, за підсумками 2020 року очікується зростання бідності за абсолютним критерієм (витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму) до 45% [2; 4]. Тобто у такій ситуації окремі верстви населення України не зможуть задовольняти свої потреби на досягнутому масовому (середньому) рівні та потребуватимуть державної підтримки.

Для отримання об'єктивної оцінки рівня та якості життя населення та економічної ситуації в країні необхідно розглядати й інші фінансові показники, такі як: індекс інфляції та споживчих цін, тарифи на газ, воду, електрику та середні показники заробітної плати тощо.

Здійснені попередні дослідження практики підвищення якості життя населення, подолання бідності останніми роками у світовому вимірі, свідчать, що таке явище як «бідність» є найбільш потужним гальмом сучасного цивілізаційного розвитку, що породжує вкрай негативні соціальні наслідки та є гальмівним чинником економічного зростання. Водночас межа бідності ще більше поширюється та охоплює дедалі більше країн світу через надзвичайно швидке розповсюдження захворювання коронавірусом COVID-19 та карантинні заходи, внаслідок чого відбувається загострення усіх глобальних

соціально-економічних проблем. Тому нині, у зарубіжних країнах та й в Україні, до переліку пріоритетних завдань включено ряд важливих комплексних заходів, спрямованих на розв'язання цих проблем, у тому числі й подолання бідності, серед яких долучені засоби економічної, фінансової та соціальної політики.

У широкому розумінні бідність віддзеркалює невідповідність можливостей окремих груп та верств населення задовольняти свої потреби на досягнутому масовому (середньому) рівні [4, с. 14].

Серед науковців немає єдиної позиції щодо трактування поняття «бідність». Одні з них визначають бідними тих осіб, що живуть за нижчим певного середнього стандарту рівнем, а інші – відносять в цю категорію осіб, які проживають нижче, ніж суспільно визначений мінімальний рівень. Отже, можна сказати, що особа не вважається бідною, якщо здатна не тільки задовольнити свої базові фізичні потреби, такі як житло, харчування, але й має можливість брати участь у суспільному житті на рівні, що відповідає найбільш поширеним якісним вимогам суспільства.

Чинне законодавство України, зокрема Указ Президента України від 15.08. 2001 р. №637 «Про стратегію подолання бідності» [20], визначає бідність як неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. І далі констатує, що головними причинами виникнення та поширення бідності в Україні є зменшення рівня зайнятості населення, зростання рівня безробіття, низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із заробітної плати і соціальних виплат, що мають суто економічне підґрунтя, відсутність розвинутої системи страхування життєвих ризиків та адресної соціальної допомоги.

Крім того, на заваді зменшенню масштабів бідності в Україні та усуненню її найгостріших форм прояву стає цілий ряд інших перешкод, що негативно впливають на реалізацію запланованих заходів економічного, фінансового та соціального характеру. До таких перешкод слід віднести: корупцію; військові дії на сході країни; нестабільну політичну ситуацію; недостатній платоспроможний попит; нестримну інфляцію; нестабільність курсу національної валюти; надмірний податковий тиск; брак обігових коштів тощо. І, як наслідок, постійно погіршується якість і рівень життя українського населення, їх доходи та добробут, структура споживання та стан здоров'я.

До найбільш соціально вразливих верств населення відносяться пенсіонери, особи працездатного віку з інвалідністю та хронічними захворюваннями, багатодітні сім'ї, діти-сироти, підлітки, що позбавлені батьківського піклування.

Основними доходами домашніх господарств є заробітна плата, дохід від підприємницької діяльності, пенсійні та інші соціальні виплати. Водночас суттєве та постійне підвищення цін на товари споживчого кошика (визначений набір найбільш важливих товарів та послуг, необхідних для задоволення першочергових потреб людини), а також тарифної плати за комунальні послуги впродовж останніх років призводить до погіршення структури та якості споживання більшості українського населення. При цьому номінальна середня місячна заробітна плата по регіонах України постійно зростає, однак реальна, навпаки – зменшується, або залишається на рівні, що не забезпечує достатнього рівня споживання та задоволення життєво важливих потреб, що своєю чергою й призводить до майнового розшарування та соціальної напруженості в суспільстві. Важливим економічним індикатором виміру рівня життя населення в країні є обсяги ВВП

у розрахунку на одну особу населення (рис. 2).

Рис. 2. Показник номінального ВВП України у розрахунку на одну особу населення

Джерело: побудовано за даними [21; 22].

Так, зазначені статистичні дані рис. 2 свідчать про наявне економічне зростання обсягів ВВП в Україні, але це не вирішує питання бідності в країні. Крім того, впродовж 2016 – 2020 рр., щороку темпи його росту у розрахунку на душу населення суттєво зменшувалися.

За оцінками експертів Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ) вказано, що в 2020 р. у країнах з розвинутою економікою та високим рівнем ВВП на душу населення, частка в цьому показнику бюджетних доходів є досить суттєвою та у середньому становить 35,71% (у Канаді – 41,79%, США – 30,34%, Великобританії – 36,84%, Франції – 52,51%, Іспанії – 40,79%, Італії – 47,79%, Німеччині – 46,9%, Норвегії – 51,2%, Фінляндії – 51,93%, Японії – 34,05%, Австралії – 35,03%); у країнах, що формують ринок та країнах з середнім рівнем ВВП на душу населення, середнє значення частки бюджетних доходів у якому становить 25,21%. Саме до їх складу й віднесено Україну, де цей показник складає 40,96% та наближається до рівня країн з розвинутою економікою. Проте у

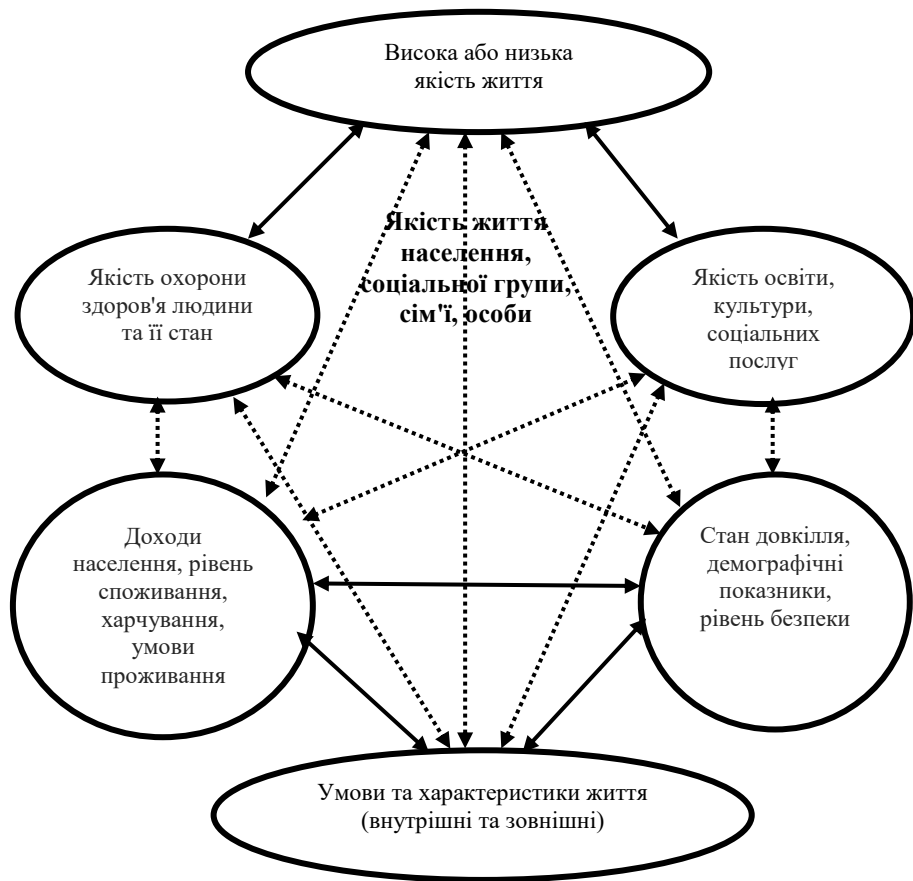

розвинених країнах, на відміну від України, рівень фінансового забезпечення реалізації соціальних програм, трансфертних виплат є достатньо високим, що забезпечує належні умови життя та відповідно й масштаби бідності менші. Отже, це означає, що інфляційні процеси, характерні для української економіки, деформують вартісні його значення та демонструють сприятливий соціально-економічний клімат, але, в дійсності, об'єктивна його оцінка співпадає з тими показниками, які властиві для країн, що розвиваються, тобто з низьким рівнем доходів на душу населення і відповідним матеріальним добробутом. У звіті МВФ значення такого показника зафіксовано на рівні 13,69% [23; 24].

Впродовж двох останніх десятиліть українське суспільство зіткнулося з численними кризовими явищами економічного та політичного характеру, які провокували нові соціальні проблеми, намічалися шляхи їх розв'язання.

Загалом соціальні проблеми, що хвилюють українське суспільство, тісно взаємопов'язані між собою та мають у своїй основі та кінцевому підсумку низьку якість його життя, що може бути охарактеризована певними показниками, які наведені на рис. 3 [25].

Рис. 3. Показники якості життя населення, соціальної групи, сім'ї, особи

До переліку сучасних соціальних проблем в Україні, що є предметом досліджень як теоретиків, так і практиків відносять:

- проблеми соціально-економічної нерівності (соціальне розшарування населення, бідність, низька якість життя);

- проблеми збереження миру і подолання війни на сході країни;
- екологічну та ресурсну проблему;
- демографічну проблему;
- проблеми міграції та торгівлі людьми;
- проблему низької якості медичного обслуговування та подолання небезпечних захворювань;
- проблему сирітства; статевої деморалізації неповнолітніх; високий рівень злочинності;
- проблему збереження й розвитку української культури тощо.

За даними соціологів, найбільш актуальними проблемами для більшості українців є війна на сході країни (67,2%), постійне зростання цін на основні товари та інфляція (27,1%), низький рівень заробітної плати та пенсій (52,3%), високі комунальні тарифи (37,5%), високий рівень безробіття (21,9%), хабарництво та корупція в органах центральної влади (15,5%), соціальне розшарування суспільства (14,5%) та неможливість отримання якісної медичної допомоги (14,1%). Про це йдеться у дослідженнях провідних соціологічних компаній України: Центру соціальних та маркетингових досліджень «Соціс» («SOCIS»); Київського міжнародного інституту соціології (КМІС); Соціологічної групи «Рейтинг»; Центру Разумкова, проведеному впродовж 2017-2019 років [26, с. 2]. Впродовж 2020 року результати соціологічного опитування українців були аналогічними, тобто ситуація в Україні практично не змінилася, а в окремих сферах навіть погіршилася (рівень цін і тарифів, економічне становище країни, охорона здоров'я, рівень добробуту родини, оплата праці, освіта, пенсійне забезпечення тощо) і на порядку денному так і залишаються невирішеними все ті ж соціальні проблеми, а її економіка й досі не є соціально орієнтованою [27].

Крім того, здійснені попередні дослідження соціальних проблем свідчать, що причинами їх виникнення є також політична нестабільність у країні, прогалини в законодавстві, недосконалість у функціонуванні соціальних інститутів та організації надання соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення тощо [28].

На закінчення можна зазначити, що в основу дослідження соціальних проблем слід покласти комплексний об'єктивно-суб'єктивний, системний підхід. Застосування такого підходу дозволить виявити та зафіксувати існування соціальної проблеми в певних емпірично спостережуваних показниках, встановити її структуру, причини виникнення та існування, дійових осіб, з'ясувати їх позиції та відношення до даної проблеми, визначити траєкторію, варіанти, сценарію поширення соціальної проблеми в майбутньому, її можливі наслідки й, таким чином, отримати про неї цілісну картину, що своєю чергою відкриє нові теоретичні та практичні перспективи дослідження і розв'язання соціальних проблем [29].

Висновки. Для розв'язання конкретних практичних завдань, спрямованих на здолання бідності в Україні та підвищення якості життя населення необхідно здійснювати систематичний моніторинг засобів економічної, фінансової та соціальної політики. А найбільш дієвими серед них вважаємо: перенесення акцентів з матеріальної допомоги соціально вразливим верствам населення на розвиток ринку праці, зростання зайнятості та зменшення безробіття, у тому числі застосування інноваційних підходів щодо працевлаштування осіб працездатного віку з інвалідністю; стимулювання зростання доходів населення та легально сплачуваної заробітної плати; встановлення обґрунтованих державних соціальних гарантій з урахуванням оптимального рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для

різних категорій населення; формування комплексної адресної системи соціального захисту, соціального забезпечення, соціального страхування та соціальної безпеки населення тощо [24].

Водночас, проведений аналіз показав, що на сьогодні в Україні такі важливі фінансові чинники інклюзивного розвитку як прожитковий мінімум та мінімальна заробітна плата не виконують своїх функцій через недосконалий методологічний підхід до визначення цих критеріїв та систематичне недотримання вимог законодавства щодо їх формування.

Крім того, підводячи підсумки наявному проведеному дослідженню слід зазначити, що при оцінці реального стану соціально – економічного розвитку України та рівня її соціалізації необхідно використовувати фінансові показники інклюзивного розвитку, які дозволяють «по-новому» поглянути на проблеми, пов'язані з рівнем і якістю життя населення.

При виборі фінансових показників оцінки інклюзивності розвитку національної економіки слід використовувати авторитетні методики міжнародних організацій, які пропонують новий підхід до оцінки рівня і якості життя населення, розширюють уявлення про його складові [30].

Проведене дослідження не вичерпує всієї глибини проблем, які можуть бути зведені в ранг пріоритетних і враховані при формуванні фінансових показників, до переліку яких відносяться державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Серед завдань, які потребують вирішення, насамперед, слід назвати розробку інтегрального фінансового показника інклюзивності соціального розвитку, що забезпечить отримання об'єктивного уявлення про рівень і якість життя населення на основі соціально-економічного розвитку країни, визначить проблемні питання та «вузькі» місця, що вимагатимуть особливої уваги з боку уряду.

Список використаних джерел:

1. Затонацька Т.Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Випуск 1 (28), Т.2. С. 102 – 112.
2. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань : Видавець "Сочінський М.М.", 2020. 456 с.
3. Синяєва Л. В., Ярчук А.В. Якість життя населення: поняття й показники. Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інноваційного забезпечення розвитку економіки: Кол. монографія / За редакцією Л. В. Синяєвої, С. А. Нестеренко. Мелітополь, 2016. С. 417–419.
4. Лібанова Е., Осауленко О., Черенько Л. Оцінка якості життя в Україні на основі суб'єктивних показників добробуту: Монографія. RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2020. 363 с.
5. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : Монографія. Харків: Юрайт, 2019. 176 с.
6. Баранник Л.Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України: проблеми становлення та перспективи розвитку: Монографія. Дніпропетровськ : ДДФА, 2012. 496 с.
7. Баранник Л.Б., Дулік Т.О., Александрюк Т.Ю. Фінансові імперативи якості життя населення в Україні в умовах інклюзивного економічного розвитку. *Науковий погляд: економіка та управління*, 2021 №4 (74). С. 60 – 66.
8. Ярчук А. В. Управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення: Автореферат

дисер. на здоб. наук. ступ. канд. екон наук за спец. 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Вінниця. 2019. 23 с.

9. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*, 2018. № 1(51). С. 187-197.

10. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Дзензелюк К. В. Інтегральна оцінка інклюзивного розвитку в Україні на національному та місцевому рівнях. *Економіка та держава*. 2019. № 6. С. 4-10.

11. Бервено І.О. Інклюзивність як системна характеристика в актуальній структурі якості життя. *Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Харків, 1–28 лютого 2020 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова*. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. 229 с. (С. 16 – 14).

12. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи : наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. Редактор М.І. Мельник. Львів, 2019. 55 с.

13. Решетило В.П. Концепція інклюзивного сталого розвитку та її реалізація в умовах децентралізації. *Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Харків, 1–28 лютого 2020 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова*. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. 229 с. (С. 7 – 10).

14. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. №2017-III (зі змінами та доповненнями – редакція від 10.06.2018 р.).

15. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 р. №1082-IX (зі змінами та

доповненнями – редакція від 05.08.2021 р.).

16. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV (зі змінами та доповненнями – редакція від 20.01.2018 р.)

17. Прожитковий мінімум в Україні - 2021. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>

18. Мінімальна заробітна плата в Україні. Офіційний сайт Міністерства фінансів України URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>

19. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. №108/95-ВР (зі змінами та доповненнями – редакція від 15.07.2021 р.).

20. Про стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15.08. 2001 р. №637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text>

21. Валовий внутрішній продукт в Україні. Міністерство фінансів України URL <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення 03.10. 2021 р.).

22. Валовий внутрішній продукт у I–IV кварталах 2020 року й у 2020 році. Експрес-випуск Державної служби статистики України. URL <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/03/31.pdf> (дата звернення 03.10. 2021 р.).

23. Отчеты бюджетного монитора (апрель 2021 г.) URL https://www.imf.org/external/datamapper/GGR_G01_GDP_PT@FM/ADVEC/FM_EMG/FM_LIDC?year=2020

24. Дулік Т.О. Наукові дослідження для практики подолання бідності в Україні. *Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (16 квітня 2021 р.)*. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2021. 870 с. (С. 89 – 92).

25. Бадіков Т. Якість життя українців – крізь терни до зірок, URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5a8ad026aa54b/>

26. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження. Соціально-економічна ситуація в Україні на початку 2020 року. URL: https://socis.kiev.ua/wpcontent/uploads/2020/02/Press_reliz_SOCIS_february.pdf

29. Україна-2020: невинувачені очікування, неочікувані виклики. Підсумки року у дзеркалі громадської думки (грудень 2020 р.), URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina2020nevpravdani-ochikuvannia-neochikuvani-vyklyky-pidsumky-roku-u-dzerkali-gromadskoi-dumky-gruden-2020r>

30. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки [Текст] : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості . К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

31. Дулік Т.О., Александрюк Т.Ю. Соціальні проблеми як предмет теоретичного та емпіричного дослідження. *Інноваційне підприємництво, менеджмент, фінанси: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 23 листопада 2019 року)/ ГО «Львівська економічна фундація»*. Львів: ЛЕФ, 2019. Ч. 2. 108 с. (С. 37-40).

32. Поподько Г. И. Инклюзивное развитие ресурсного региона URL: <https://eee-region.ru/article/6524/>

ODDÍL 2. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNI SPRÁVA

§2.1 FORMATION OF THE SOCIAL-PUBLIC POTENTIAL OF STATE DEVELOPMENT: MARKETING ASPECT

Introduction. The role of public participation in the state development is one of the main areas of research in the field of political science, sociology, public administration, marketing. The origins of the social-public dialogue date back to ancient Greece, where Pericles argued that ‘the involvement of the citizens in public affairs supports the common good’ [1]. Over time, many scholars have noted that the political culture of the population directly depends on its ability to participate in the administration of public affairs and that this, in turn, contributes to the stability and longevity of the democratic society.

Presentation of main material. The concept of public control, developed by D. Valades, we consider relevant in the perspective of this study, because it reveals the relationship between the public control over the activities of the public authorities and the stability of functioning of the sphere of public administration. The scientist identified the functional role of public control in the society and noted that it stimulates a continuous process of improving the administration mechanism. The meaning of this concept is to carry out systematic professional monitoring of compliance with all legal norms in the activities of the public authorities and officials, and as well as to ensure the implementation of the functional powers and protect the interests of the society [2].

In our opinion, using this methodological construction, the scientist reveals the essence of public control as a tool for obtaining the necessary information, developing areas for optimizing the field

of public administration and compliance with relevant regulations for implementation of regulation of the public-state relations.

In the context of the functional diversity of the public control, the dependence of the activities of the state authorities on the established norms that regulate the spheres of the society and protect the interests of citizens can be clearly traced. Thus, in the process of public control over the performance of the public authorities of their duties there is a clear definition of compliance with the regulations of a particular activity of the object under control, and this, in the future, should ensure a high level of effectiveness of such activities.

In this regard, analyzing the current state of legal regulation of communication between the public authorities and the public, we can conclude that today, the state of communication does not fully meet the interests and wishes of the citizens [3]. Given this, the task is to build a modern socially oriented state, that its success is ensured by such important factors as knowledge of the desires and needs of the citizens, rapid and flexible response to their demands. This is ensured through the study of opportunities and effective use of various methods, forms and ways of promoting public goods and services, the formation of demand among existing and potential consumers, on the basis of public marketing, which actualizes the research problem.

From the point of view of H. Atamanchuk, for the effective functioning of any state, under modern conditions, it is necessary to have the following signs of state control [2]:

- political form of organization of the society, in which the state implements the relevant goals and objectives;
- an effective state apparatus for combining specialists who exercise professional control over the implementation of decisions of the public authorities;
- the control function is entrusted to the public authorities,

regardless of their type of activity;

- the obligation to follow the instructions of the controlled objects to eliminate the shortcomings identified by the control bodies;
- the possibility of prosecuting violators and applying to them a number of measures of state coercion.

From our point of view, such characteristic features of state control show a clear difference between it and the public control, however, their legitimacy should be regulated by the exercise of supervisory powers of the representatives of public organizations. This situation is determined by the fact that the synchronicity of the state control, in relation to public control, is the main condition for increasing the level of democratization of the public administration system, and, also, increasing the efficiency of activity of state control.

This form of implementation of public administration as control by the state should ensure verification of compliance with the statutory norms and rules in order to prevent any violations [2].

The participation of the public sector, in this case, is necessary to democratize the activities of the public authorities and increase its effectiveness, as well as to achieve balance in the process of realization of the state control.

In their works, C. Boix and D. Posner [4] write that in order to establish a high level of cooperation between the citizens and the government, it is necessary to apply, first of all, the institutional approach.

As J. Caddy rightly points out, 'subject-object feedback characterizes the expediency and rationality of one's own, internal organization and activity of the subject of the public administration in general, its subsystems, units and individual components. They provide an opportunity to see, understand and evaluate how each lower level reacts to the decisions and actions of the higher one, to what extent and how it takes them into account in its activities,

what is its real attitude to the higher level, and so on’.

According to M. Tavitz, the main stages of formation of the social-public potential of state development should take place by adopting a two-dimensional measure of responsibility for both parties: the state and the citizens. The citizens must work actively with the government agencies to gain the right level of trust. The government, in turn, should promote the mobilization of the citizens, which should serve as a basis for political initiatives. The political activity of the government, in response to social demands, is measured by the amount of resources allocated for proper communication and organizational-resource provision of such the most popular areas as: medicine, housing and communal services, education, etc.

We will note that communication is an important component of preparation and adoption of the public administration decisions. Moreover, in this context, it improves the institutional efficiency of the public authorities and measures, to some extent, the management capacity of the government. In our opinion, in communities with a high level of social-public dialogue, the government is not an ‘external participant’, but a community partner. Secondly, communication effectiveness does not always depend on public support, but can be improved through institutional reforms.

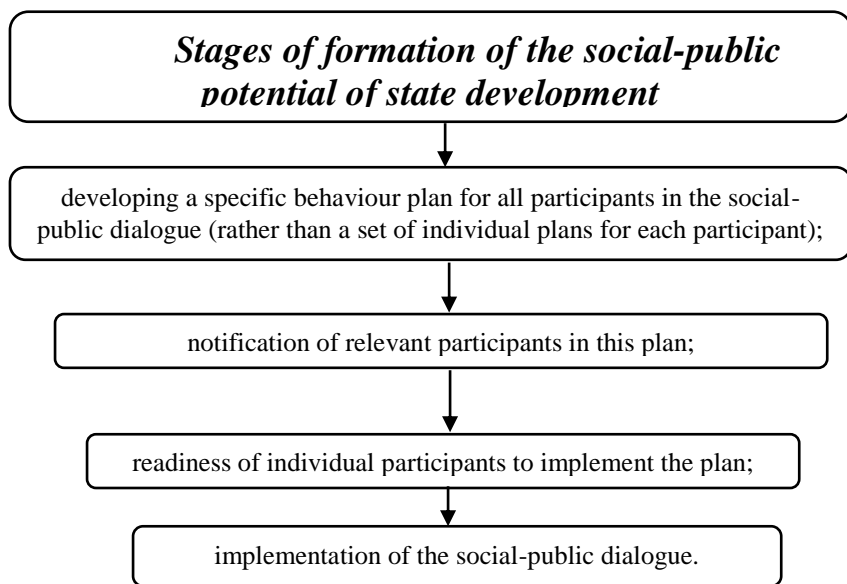
In general, in our opinion, the impact of communication on the development of public policy is manifested through its appropriate communicative dimension, that it should be understood as the basic principles and criteria of informational influence of the public administration entities on the public, in the process of exercising power and the relevant power-administration relations. This indicates that the communicative essence is a necessary attribute in the process of formation and implementation of public policy, as it traditionally involves the establishment of feedback between the public authorities and the public. Interesting in this regard is the approach of E. Peterson, who in his report ‘Introduction to Communication and Public Policy’ in 2008, wrote that the dissemination of information about the activities of the state institutions to the public is important for the development of a democratic society. The public-state communication engages the citizens in discussions and

debates about public services that can push the legislators to solve problematic issues, he added in the report he wrote for the 2008 International Colloquium on Communication. Truly democratic decisions can be made at the state level only when information about them can be made available for public discussion, writes M. Beckman, back in 1975, in the article 'The Problem of Effective Communication with Public Policy: Bill C-256 and Winnipeg Businessmen' for the 'Canadian Journal of Political Science' [5].

Summarizing the analysis, we can identify at least four main stages of formation of the socio-public potential of state development (see Fig. 1).

Fig. 1 Stages of formation of the social-public potential of state development

When developing a specific behaviour plan, for all participants in the social-public dialogue, it is important to prevent overloading of the communication system and, as a consequence,

to prevent distortion of the information content. Distortion can be both intentional and unintentional. The possibility of unintentional distortion of the information content of information is also possible due to the complexity of the public administration relations, especially within the multilevel organizational structures of the public authorities. Unintentional distortions of the information content of the socio-state dialogue can also be associated with attempts to find the best way to control the communication process.

In a situation where there are many administration layers in the public administration, the central government must clearly define the long-term goals and objectives that must be performed by the lower subunits. However, in a multi-layered system of communication support for the public administration these lower units may not have sufficient authority to make complex decisions in their area of competence. This can lead to a decrease in their own initiative and, in a broader sense, to the habit of comfort, routine and lack of innovative communication process. On the contrary, a properly organized social-public dialogue develops on the basis of incentives for its self-organization and self-improvement [6].

The main functions of the second stage of the formation of the social-public dialogue for state development are the adjustment and coordination of the main tasks of information exchange and the formation of an atmosphere of mutual support and trust. The trusting nature of the social-public insurance of the public administration is a prerequisite for the communication process through which information for public decision-making is passed from one member of the organization to another. This very form of social-public dialogue has the potential to be an integrated means of bringing together often the conflicting participants in the communication process to ensure that joint and mutually acceptable decisions are made.

Defining the goals of the social-public dialogue for state development allows us to formulate its main tools within the public administration. According to G. Simon, who is known for his theory of administrative behaviour, ‘without communication there can be no organization’ [7]. His concept of communication in the public administration states that the organization of the public administration is a two-way process: it is understood as the transfer of information from a particular decision-making center and the transfer of the decisions themselves received from this center to the other parts of the organization. The public authority must provide the necessary means of communication that pass in all areas of its activities. These means are both formal and informal.

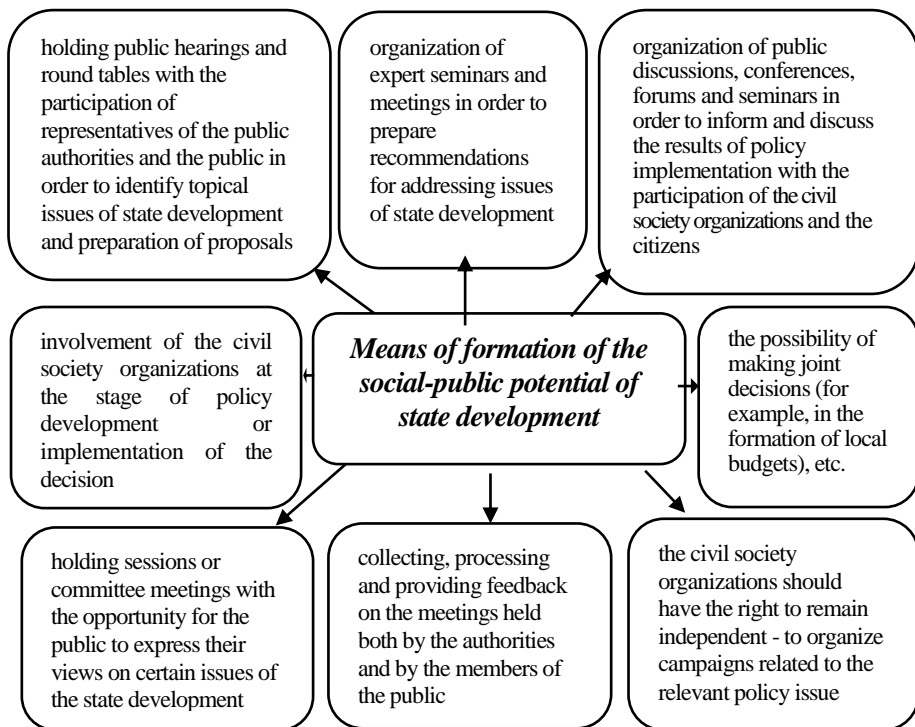
The whole system of the public administration should be permeated by means of communication, which, in turn, will contribute to:

- achievement of the state national goals;
- organization of the process of providing public services more sensitive to local needs;
- providing the citizens with greater opportunities to participate in the government decision-making, etc.

Conclusions. Thus, the main problem of the formation of the social-public potential of state development is that not all information relevant to decision-making is in the hands of the decision-maker. That is why a necessary part of the democratic form of the public administration is the establishment of meaningful means of communication between the public authorities and the public. Failures in the results of communication in the public administration occur whenever it is forgotten that the behaviour of the citizens is a means to achieve a communicative balance in the relationship between the state and the civil society. It is also necessary to remember that M. Weber claimed – ‘modern state communication is one of the factors of growth and

development of the welfare of the state’ [8]. In this regard, the main means of forming the social-public potential of state development are presented in Fig. 2.

Fig. 2. *Means of formation of the social-public potential of state development*

The specificity of the above means of the social-public development is that:

- the communications in the public authorities in most cases are mandatory and the processes of their implementation are determined by the influence of internal and external factors;

- the communication processes at the places of consumption of public services are constituent elements of the procedure of using these services (managerial/administrative, public, social, etc.);
- through the establishment of communicative processes the public authorities exercise operational control over the effectiveness of their influence on solving social problems;
- the public authorities must meet not only their own information-communication needs, due to the tasks and the need for effective administration decisions, but also the needs of individuals, legal entities and central state executive authorities.

Along with this, another feature of the communication characteristics of the means of the social-public dialogue is that they, within the system of the public administration are always associated with the administrative model of the state administration. The legal reflections of this model determine the competencies of individual means of the communication process and determine the complexity of the communication relationships [9].

References:

1. Held D. Models of Democracy [Text] / D. Held. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – p. 14.
2. Tereshchenko M.M. Interaction of State and Public Control as a Tool for Implementing Public Administration. The dissertation on competition of a scientific degree of the Candidate of Sciences in Public Administration on a specialty 25.00.02 - Mechanisms of Public Administration. Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine. Kyiv, 2020. 211 p. PAGE 59-60.
3. Chaplay I.V. Methodical Support of Social-Public Dialogue: International Experience / I.V. Chaplay // Investments: practice and experience - 2017. – No. 23 December 2017 - P. 76-78.

4. Boix C., & Posner D. N. Making Social Capital Work: A Review of Robert Putnam's Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy [Electronic Recourse] : Working Paper No.96-04 / C. Boix, D. N. Posner // Weatherhead Center for International Affairs. – Harvard University, 1996. – 22 p. – Retrieved from : <http://web.mit.edu/posner/www/papers/9604.pdf>

5. Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique [Electronic Recourse]. – 1975. – Vol. 8. – No. 1. – 188 p. – Retrieved from : <http://www.jstor.org/stable/i362095?refreqid=excelsior%3Aefcbecab3327e591a094c66b6e4b3502>

6. Kiselev G.M. Information Technologies in Economics and Management [Text] / G. M. Kiselev, R. V. Bochkova, V. I. Safonov. - M.: Dashkov and Co, 2009. - p. 47.

7. Simon H. A. Administrative Behavior - A Study of Decision-Making Processes in Administration Organization [Text]/ H. A. Simon ; Second Edition. – New York : The Free Press; London : Collier-Macmillan Limited. – 1965. –p. 35.

8. Weber M. Autorita, etika a společnost (Pohled sociologie dějin) [Text] / M. Weber. – Praha : Mladá fronta, 1997. –p. 55.

9. Chaplay I.V. The Main Stages of Formation of Social-Public Potential of State Development/ I.V. Chaplay // Decentralization of power, carrying out reforms in Ukraine. Current state and problems of training for united territorial communities: materials of the I international scientific-practical conference (Rivne, October 20, 2017). - Rivne.: National University of Water Management and Environmental Engineering, 2017. - p. 136.

§2.2 НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ОСКАРЖЕННЯ СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Вступ. Модернізація сервісно-орієнтованої державної політики здійснюється шляхом приведення українського законодавства у відповідність до ратифікованих міжнародних норм, здійснення цифрової трансформації публічного управління, забезпечення ефективної дії нормативно-правових актів, які регулюватимуть застосування процедури оскарження сервісної діяльності органів публічної влади як впливу споживача на управлінське рішення. Зазначений напрям потребує удосконалення та громадського контролю за виконанням прийнятих зобов'язань і успішної реалізації прогнозованих змін. Саме для цього необхідно запропонувати перспективні напрями удосконалення механізмів оскарження сервісної діяльності органів публічної влади як елементу цифрової трансформації публічного управління та розвитку шляхів забезпечення прав та законних інтересів людини відповідно до тенденцій суспільного розвитку.

В попередніх наукових дослідженнях автором зверталась увага на те, що сучасне сприйняття поняття сервісної державної політики повільно, але впевнено приходить на зміну старої «класичної» моделі концепції державного управління щодо сприйняття сервісної діяльності від імені держави лише як допоміжної функції з надання «адміністративної послуги». На зміну мають бути впроваджені розробки науковців щодо обґрунтування сутності, змісту та співвідношення поняття: «сервісна діяльність», зміни ролі громадянина у його взаєминах з владою на основі нової «моделі адміністрації як служби гарантованого сервісу» або теорії сервісної держави» [1, с 67-71].

З огляду на нормативну неврегульованість потребує

обґрунтування необхідність реформування цифрової трансформації публічного управління шляхом цифровізації надання адміністративних послуг при виконанні вимог органами публічної влади нормативно-правових актів, зокрема при забезпеченні адміністративної процедури. Під час проведення дослідження автором було проаналізовано проблематику різних підходів до застосування механізмів оскарження сервісної діяльності та до оцінювання якості надання адміністративних послуг громадянам.

Автором визначено, що попри наукові розробки та прийняті нормативно-правові акти вони здійснюються неефективно та потребують реформування, систематизації та прийняття єдиного комплексного нормативу, а процес надання послуг в даний час не дозволяє належним чином виробити єдині критерії оцінювання їх надання у зв'язку з різними підходами до отримання їх результатів.

Необхідно поширити можливості використання цифровізації і міжнародної стандартизації для визначення якості надання послуг під час застосування механізмів оскарження сервісної діяльності органів публічної влади. Визначено, що ефективним засобом в такій діяльності буде використання вимог міжнародної стандартизації, Рекомендацій Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини, які можна використовувати в контексті такого оскарження.

Міжнародні нормативно-правові акти та досвід у цій сфері поступово втілюється Україною в національному законодавстві та розробці стратегічних напрямів демократизації відносин діалогу між владою та громадянином, впливу на прозорість прийняття рішень, можливості їх подальшого оскарження та подальшої цифрової трансформації публічного управління. Однак, зазначені документи та

розробка на їх основі нових нормативних актів повинно носити узгоджений між собою порядок, потребує кодифікації та прийняття єдиного рамкового документа щодо унормування здійснення адміністративних процедур реалізації механізмів оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, який в даний час відсутній, а прийняття його дозволить спростити бюрократичні процедури, протидіяти корупції та полегшить взаємодію влади і громадянина.

Сучасна практика та нормативно-правове забезпечення органами публічної влади надання чітких, ефективних і конкурентних адміністративних послуг громадянам бракує обґрунтування й визначеності, а також дієвих механізмів контролю та впливу на їх результати. Необхідно спростити доступ до їх отримання та зробити ефективними механізми оскарження сервісної діяльності органів публічної влади, що має зробити цифрова трансформація публічної управління.

Завдяки модернізації та поширенню Інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ) та доступу до Інтернет можливостями мобільного зв'язку даний час, відбувається осучаснення доступу до інформації, а також впливу на отримання послуг, що потребує громадського контролю за виконанням вимог нормативного врегулювання, який завдяки зміні державою сервісно-орієнтованої політики та уваги до цього здійснюється в даний час.

Процес отримання адміністративної послуги має бути доступним та структурованим, саме тому за умов сьогодення бракує чіткого роз'яснення суті, порядку надання, доступу та користування ними. Публічні послуги, визначення та врегулювання цього поняття бракує, мають стати частиною названої вище державної концепції сервісної державної політики, яка має відповідати обов'язковим для України міжнародним нормам та бути реалістичною, конкретною,

ефективною і прозорою для контролю її виконання.

Під час вивчення даного напрямку наукових здобутків та підготовки пропозицій щодо цифрової трансформації публічного управління та удосконалення механізмів оскарження сервісної діяльності органів публічної влади автором було досліджено праці вітчизняних науковців: Г. Аванесова, Є. Архіпова, А. Асанова, Є. Бабаблик, І. Бачила, О. Бухатія, Д. Власенка, В. Гудницького, Ю. Дубровіна, Т. Запорожець, Е. Карловської, О. Карпенка, В. Колпакова, І. Коліушка, В. Куйбіди, Я. Коженко, Є. Легези, С. Левчука, А. Лиса, Д. Лученка, В. Наместнік, Д. Неліпи, А. Осьмака, М. Павлова, О. Серенок, Е. Талапіна, В. Тертички, Л. Федулова, А. Хлебнікова, С. Чукут, Н. Шамрай, а також іноземних вчених: А. Вільямса, С. Бастоу, С. Бренена, Х. Гімплей, П. Данлеві, Н. Краузе, Д. Креіс, Х. Маргетс, А. Матеї, Т. Міглані, Х. Навіо-Марко, А. Паломо-Наварро, З. Полковські, М. Пучека, А. Раду, Е. Форстхофа, К. Шадибекова.

Виклад основного матеріалу. Вимоги сьогодення спричинені світовою кризою, яку викликала пандемія вірусу SARS-CoV-2, змінила впорядкований рух життєдіяльності у всіх сферах, тому потребує від кожної з держав їх налагодження і масового впровадження ІКТ з одночасною цифровою трансформацією публічного управління, що розглядається у більшості країн як один з загальнонаціональних пріоритетів. Зазначена нестабільність продемонструвала різний рівень цифрової нерівності країн світу до готовності і можливості протистояти екстремим ситуаціям у забезпеченні державних послуг населенню. Створений внаслідок таких потрясінь цифровий розрив спричинює відставання окремих країн в темпах зростання товарів і послуг, що автоматично викликає відставання в

економічному розвитку, а сталий розвиток цифровізації навпаки забезпечує підвищення якості життя та конкурентоспроможність країни на міжнародній арені.

З огляду на перелічені світові виклики в даний час гострою необхідністю постає сприяння розвитку сервісоорієнтованої державної політики у відносинах держави з громадянином, оскільки саме людина та забезпечення її прав є основою діяльності органів публічної влади. Уряди мають створювати і розвивати міжнародну та національну правову базу, сприяти науково-технічному розвитку ІКТ, цифрової трансформації публічного управління відповідно до кращих світових практик.

В Україні розвиток нормативного врегулювання електронного врядування, а в подальшому, внаслідок прогресу такої діяльності, й цифрової трансформації публічного управління, відбувалося в чотири етапи, про що автор здійснював дослідження та характеризував їх перебіг в попередніх наукових статтях та призвело до зміни відношення держави починаючи з 2019 року до процесу надання адміністративних послуг і підвищення цифрового діалогу і компетенції з громадянином, для чого було створено Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифра).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 18.09.2019 року №856 [2] міністерство стає головним органом з формування і реалізації державної політики у сферах: цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного врядування, електронного демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок у громадян та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних розвитку національних

інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікації, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії.

З метою розвитку задекларованого курсу зміни пріоритетів державної політики на сервісно-орієнтовану по відношенню до надання адміністративних послуг органами публічної влади та приділення уваги до взаємоповаги, а також взаємодії між державною і громадянином було прийнято низку нормативних актів.

Так, Указом Президента України від 27 вересня 2021 року №487/2021 [3] затверджена Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, яка допомагає у розвитку діалогу та надає інструменти досягнення ефективних механізмів для цього. Розпорядженням КМУ від 21 липня 2021 року №831-р. [4] схвалено Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки, основною метою якої є побудова в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду. Відповідно до вимог Закону України "Про адміністративні послуги" від 06.09.2012 р. № 5203-VI [5], з

метою приведення у відповідність процесу надання адміністративних послуг та сприянню ефективності механізмів оскарження сервісної діяльності органів публічної влади постановою КМУ від 11 серпня 2021 року №864 [6] затверджено Порядок проведення моніторингу якості надання адміністративних послуг та оприлюднення інформації про результати моніторингу якості надання адміністративних послуг.

З метою підключення органів виконавчої влади до загальної системи документообігу та взаємодії ще у 2017 році спочатку було запущено систему електронної взаємодії та підключено до неї органи виконавчої влади. В подальшому задля спрощення процесу контролю за якістю та підвищення ефективності послуг розширено можливості механізмів оскарження сервісної діяльності органів публічної влади. Мінцифрою було розроблено та створено Єдиний державний вебпортал електронних послуг (Портал Дія), Положення про який затверджено постановою КМУ від 4 грудня 2019 року №1137 "Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг"[7].

Завдяки розвитку Інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) та підтримки всеукраїнського підключення всіх мешканців до електронної мережі Інтернет засобами мобільного зв'язку, Портал Дія останнім часом став єдиною електронною інформаційною платформою, на якій відповідно до вищезазначених норм зосереджено основні можливості взаємодії електронних послуг і забезпечення інформацією; листування під час надання адміністративних послуг та розгляду адміністративних справ; сплати адміністративного збору, оплати штрафів за адміністративні правопорушення, державного мита, інших платежів, здійснення розрахунків за публічні, зокрема житлово-комунальні послуги; передача в електронній формі інформації, відомостей, даних та зображення, що міститься в документах, а також цифрового підпису для ідентифікації при здійсненні цивільно-правової та іншої діяльності; проведення опитування щодо ініціатив, проектів у різних сферах суспільного життя; захисту даних від несанкціонованого доступу, знищення, модифікації; подання електронних звернень та виконання

інших завдань, визначених законодавством.

З досліджуваного автором питання вдосконалення механізмів оскарження сервісної діяльності Портал Дія дозволяє забезпечувати суб'єктів звернення інформацією про перебіг та результати надання адміністративних послуг; розгляду звернень та адміністративних справ; подання скарг за результатами надання послуг, розгляду звернень та адміністративних справ, забезпечення офіційного електронного листування під час проведення процедур оскарження, забезпечення скаржника інформацією про перебіг та результати розгляду скарги у режимі реального часу, а також отримання ним зазначених результатів у вигляді рішень для подальшого використання в судовому розгляді спірних питань.

В даний час завдяки електронній платформі Портал Дія забезпечено надання публічних державних послуг, зокрема: он-лайн: отримання та використання сертифікату про вакцинацію від вірусу COVID; автоматичної реєстрації фізичних осіб-підприємців (далі - ФОП), юридичних осіб, громадських об'єднань; реєстрація місця проживання; отримання кредиту на житло для внутрішньо переміщених осіб; отримання довідки про доходи громадянам; отримання одноразової допомоги для ФОП та найманих працівників; реєстрації народження дитини, отримання свідоцтва та замовлення інших послуг для новонародженої дитини; офіційного підписання документів з використанням цифрового підпису.

Загалом Портал Дія - це он-лайн сервіс державних послуг, доступ до електронних документів про людини з державних реєстрів можливостями електронної мережі Інтернет з мобільних телефонів, портал он-лайн освіти для базової цифрової грамотності для різних верств населення,

портал допомоги малому та середньому бізнесу, спеціальний правовий режим для ІТ індустрії, допоміжний застосунок діяльності центрів надання адміністративних послуг по всій країні, які заплановано реорганізувати в Центри Порталу Дія.

В подальшому заплановано до 2024 року досягнути стовідсоткового доступу до публічних послуг громадянам та представникам бізнесу, розгорнути покриття всієї країни доступу до швидкісного доступу до мережі Інтернет, залучити якомога більшу частину населення країни до отримання цифрових навичок, збільшити до десяти відсотків долі ІТ технологій у ВВП країни, а також підготовку протягом 2022 року та використання Порталу Дія під час перепису населення, який заплановано провести у 2023 році.

З цієї метою за ініціативи Мінцифри за підтримки КМУ здійснюється міждержавна комунікація з провідними країнами з метою впровадження і розвитку розроблених технологій та залучення світових лідерів в індустрії ІТ для розвитку даного напрямку. Заплановано підписання угод з Microsoft, Facebook та іншими провідними ІТ корпораціями для розміщення їх представництва в Україні та залучення до розвитку ІКТ для забезпечення розвитку цифрової трансформації публічного управління.

Таким чином, з огляду на наведені нормативно-правові акти та успішну практику здійснення цифрової трансформації публічного управління, можна стверджувати про ефективну, в цілому практику застосування міжнародних норм і стандартів у сфері оскарження сервісної діяльності органів публічного управління.

Разом з цим, всі розпочаті Мінцифрою новації потребують широкого визнання громадянського суспільства та безумовного виконання всіма представниками органів публічної влади, оскільки системна та планова діяльність з

впровадження моніторингу якості надання публічних послуг потребує якісних результатів та контролю за цим з боку громадськості.

Висновки. Проаналізовано проблематику оцінювання якості надання управлінських послуг громадянам тавизначено, що підходи до цифрових послуг в даний час не дозволяють належним чином виконати оцінювання їх надання по єдиним критеріям у зв'язку з докорінною відмінністю механізмів надання таких послуг, оскільки виконання прийнятих вищезазначених норм потребує ефективної реалізації та прозорого громадського контролю за цим.

В даний час відсутній єдиний кодифікований документ, який реалізовуватиме здійснення адміністративної процедури. Проект Закону «Про адміністративну процедуру» перебуває в парламенті (реєстр.№3475), який розроблено Міністерством юстиції України має бути прийнятий та впроваджений в практику у взаємодії з вже прийнятими нормативно-правовими актами.

Список використаних джерел:

1. Карпенко О.В. Формування правових засад сервісної діяльності органів державної влади в Україні: комунікативний аспект розвитку. Актуальні проблеми державного управління. К. 2013. Вип. 4. - С. 67-71. Режим доступу: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Ms4jfnYAAAAAJ&citation_for_view=Ms4jfnYAAAA:7PzlfSSx8tAC

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 року №856 "Питання Міністерства цифрової трансформації". Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>

3. Указ Президента України від 27 вересня 2021 року №487/2021 "Про Національну Стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні". Офіційний сайт Президента України. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року №831-р "Деякі питання реформування державного управління". Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

5. Закон України "Про адміністративні послуги" від 06.09.2012 р. № 5203-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 року №864 "Питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг". Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2021-%D0%BF#Text>

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 року №1137 "Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг". Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15>

ODDÍL 3. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§3.1 ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF PREVENTION OF ECONOMIC CRIMES AT ENTERPRISES: THE ESSENCE AND STRUCTURE

Introduction. In today's business environment, the economic security of the company plays a key role in the successful operation of the business. Today, most managers and owners are active in this direction, as corruption, theft, fraud, and illegal actions of employees worsen the financial condition of companies.

According to experts from ACFE and PwC, the number of losses suffered by enterprises as a result of economic crimes and fraud is growing every year. In 2016, it amounted to more than 6 billion dollars, in 2017 – 7.3 billion dollars, and in 2020 – 42 billion dollars.

In addition, in the process of doing business you have to constantly assess the level of risk, take into account possible disputes in financial, commercial, legal and other issues between business partners, to monitor business.

Therefore, there is a need to find new mechanisms for conducting economic investigations in the field of economic activity of enterprises and the introduction of effective methods of control, which can significantly reduce the risk of financial and economic crimes.

Problems of sustainable development, economic stability, competitiveness and economic security are considered in many scientific publications of leading scientists, including: H. Dźwigoł [1]; H. Dzwigoł, M. Dźwigoł-Barosz [2-3]; V. Margasova [4]; O. Vlasjuk, A. Mokiy, O. Ilyash [5]; Y. Kharazishvili, V. Lyashenko [6]; L. Kovchuga [7]; N. Shvets, H. Shevtsova [8];

S. Yeletsky, T. Svinarenko, K. Petryshcheva [9]; O. Faichuk, Yu. Akulovich [10]; V. Perebyinis, Y. Perebyinis [11]; N. Shpankovskaya, L. Gorodyanskaya [12].

In scientific circles, the issues of clarifying the terminological apparatus and substantiation of conceptual provisions and applied principles of formation and development of the system of economic security and audit activities of enterprises using various tools remain debatable. The works of such researchers as G. Stevenson, D. Crumbley [13] are devoted to the problems of introduction of forensics as a mechanism of anti-crisis management of economic activity; S. Mojsoska, N. Dujovski [14]; A. Enofe, P. Omagbon, F. Ehigiator [15]; W. Huber et al. [16]; M. Doan, D. McKie [17]; T. Klimko, O. Melnyk [18]; S. Chernyavsky, O. Korystin, V. Nekrasov [19]; G. Solomin [20]; O. Patsula [21]; A. Semenets [22].

It is worth noting that recently economists and practitioners have been paying considerable attention to the promotion of forensics in Ukraine. This is due to the fact that the world is already aware of the feasibility of its use as one of the successful practices in the business environment. This is clearly evidenced by the publications of foreign scholars and the active work of international information and consulting companies, including International Organization for the Investigation of Fraud, PwC, KPMG, Deloitte and others. In these companies there are positions of head of forensic services practice, senior manager and consultant of forensic practice.

However, despite such close attention to the problem outlined by scientists, a single approach to the interpretation of the concept of "organizational and economic mechanism" is not formed, so this problem has not lost its relevance and today requires further research to improve economic security and prevention of economic crimes and generalization of existing developments on this issue. All this largely determined the choice of the topic of this study and

its focus.

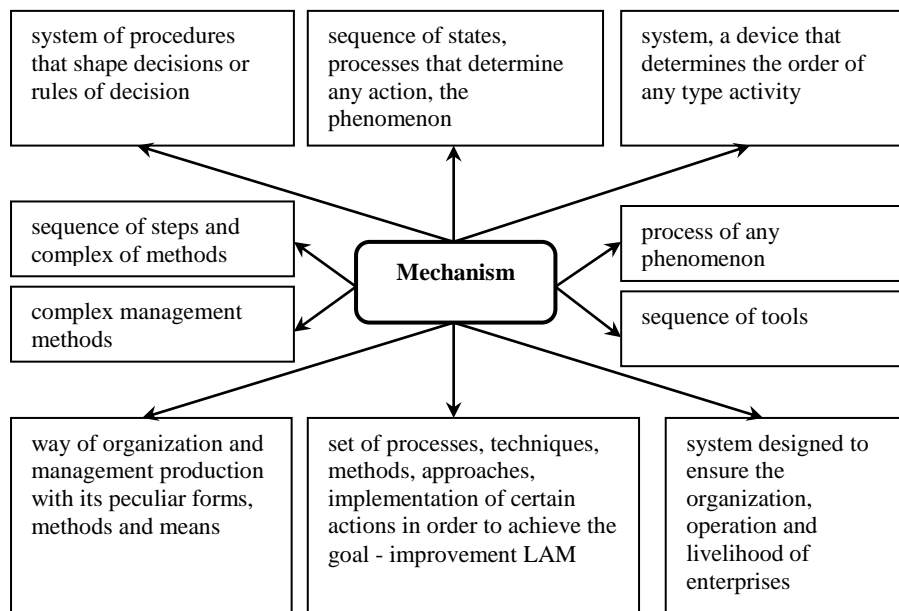
The purpose of this study is to clarify the essence and content of the concept of "organizational and economic mechanism for the prevention of economic crimes in enterprises" and its structure. To achieve this goal, methods of analysis and synthesis, comparison, generalization, statistical analysis, expert survey, structural and logical analysis were used.

Presenting main material. The concept of "mechanism" is considered, above all, from a mechanical point of view, as a system of certain units and elements that propel the machine and device.

In the economic science of interpretation the "mechanism" came from technique, since there was a need to describe the social and industrial processes in their interaction. The term "mechanism" was introduced into the scientific circulation in the second half of the 60-ies of the twentieth century with the aim of improving the economic mechanism and in connection with attempts to reform the systems of planning, economic incentives and the existing organizational-economic forms that came into conflict with opportunities for economic growth. In conditions a market economy, changed the methods of management and ways of achieving the goals of enterprises, so the concept of "mechanism" needed to be refined and improved.

A critical analysis of scientific publications shows that there is a wide variety of different formulations of the concept of "mechanism" and its varieties. Mechanism as an economic category is: a set of targeted impacts; the interconnection and interaction of a set of factors; a set of measures and sequence of their implementation; a set of regular connections and relationships (*Fig. 1*).

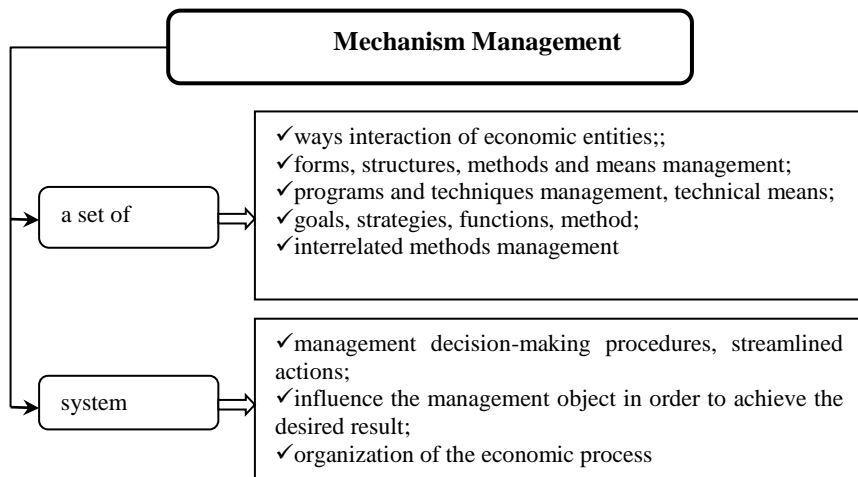

Fig. 1. *Definition of the Term “Mechanism”*
(created by the author)

The etymology category of “mechanism management” is closely related to the concept of “mechanism”. From the analysis of scientific works in the economic field of knowledge it turns out that the mechanism management is mostly regarded as a set; system; practical measures, means, levers, incentives by which authorities management influences on production in order to achieve its tasks; a certain tools for the implementation of purposeful transformations (Fig. 2).

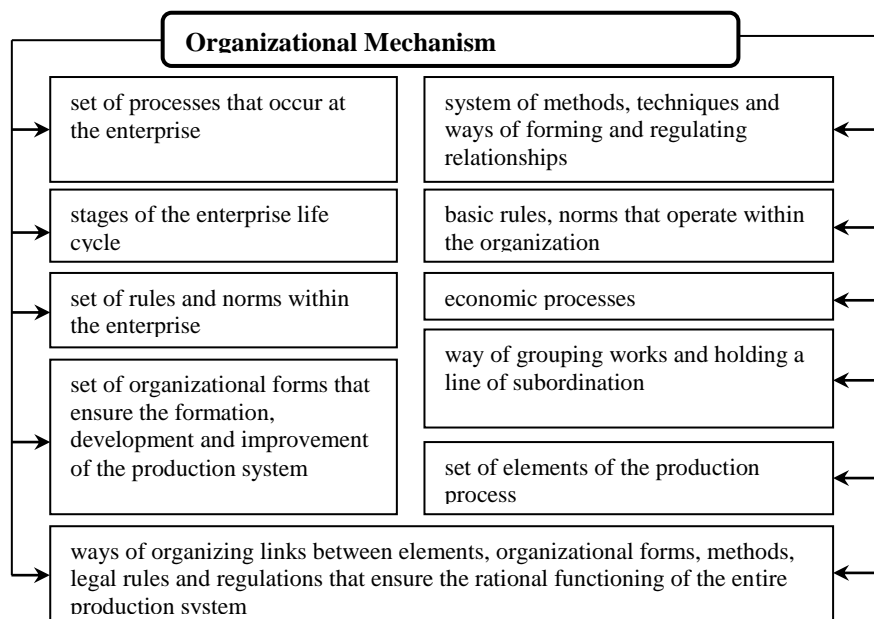
Fig. 2. *Formulation of the Concept of “Mechanism Management”*
(created by the author)

Thus, the mechanism is an interconnected set of socio-economic relations, principles, methods, forms, approaches to the economic security management of enterprises. The components of the mechanism can be including: tools and instruments; entities, system and means; methods, levers and tools; structure and complex of forms and methods; ways. In economic theory the term “mechanism” is most often combined with the concepts of “management”, “economic”, “legal”, “organizational”, “economical”, “financial”, “institutional” etc. Accordingly, in the scientific literature there are different terms: “mechanism management”, “economic mechanism”, “legal mechanism”, “financial mechanism”, “investment mechanism”, “organizational mechanism”, “economical mechanism”, “organizational-economic

mechanism”. The use of an appropriate interpretation depends on which scientific school the researcher belongs to. It should be noted that most researchers do not share the concept of organizational and economic mechanisms. Some authors understand it as a system of production regulation tools; others – as a system of economic management; third – as a way of economic (*Fig. 3*).

Fig. 3. Interpretation of the Concept of “Organizational Mechanism”
(created by the author)

The concept of economic mechanism was initiated Nobel Prize winner in economics by the 2007 Leo Hurwicz, which is based on the understanding of this concept as a form of interaction between economic agents and the state in the process production of goods to meet the needs of society. Determination of the essence and content of the economic mechanism of different scientific

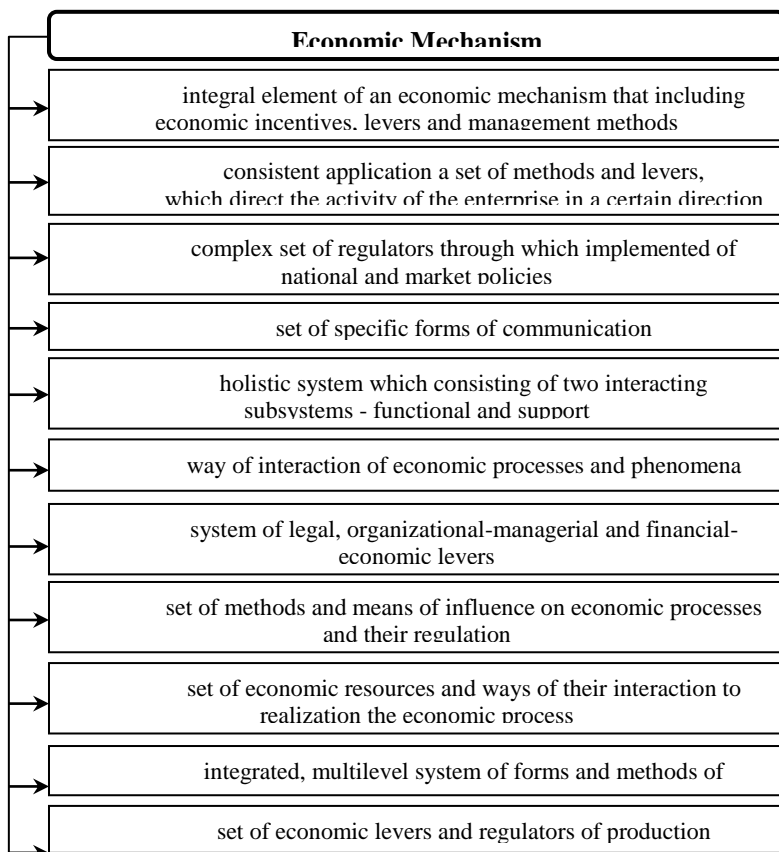

schools can be organized according to the following classification features: an integral part of the economic mechanism; set of economic resources; way of interaction of economic processes; partnership (Fig. 4).

The analysis of the specialized literature shows the diversity of views of scientists on the definition of the content of the term “organizational-economic mechanism” (Fig.5).

Fig. 4. Formulation of the Term “Economic Mechanism” (created by the authors)

Fig. 5. Definition of the Term “Organizational and Economic Mechanism” (created by the author)

The organizational-economic mechanism can be considered in a broad and narrow sense. In a broad sense it is a form of organization of interaction between market participants, structures and departments of the enterprise, internal business processes, as well as a set of economic methods and tools to ensure this interaction. In a narrow sense it is a system of organizational-economic measures to improve the efficiency of activity the enterprise, which means the realization of interrelated organizational-administrative and economic measures.

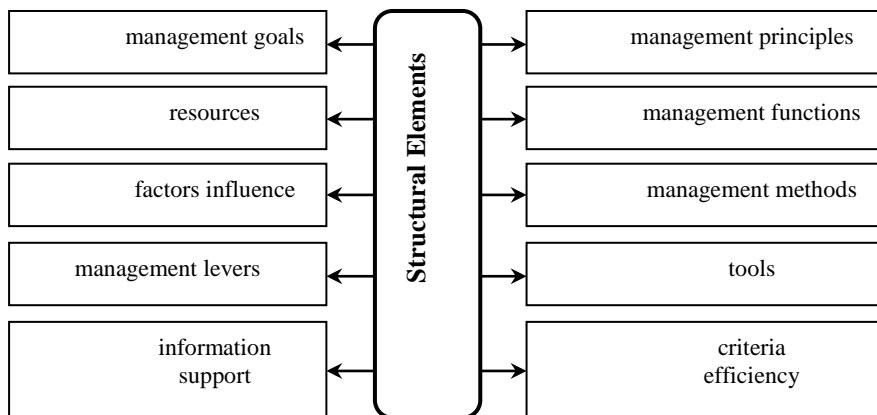
The key principles of organizational-economic mechanism formation are systematic, integrated, reliable, dynamic, and

consistent with the goals of the enterprise, efficiency.

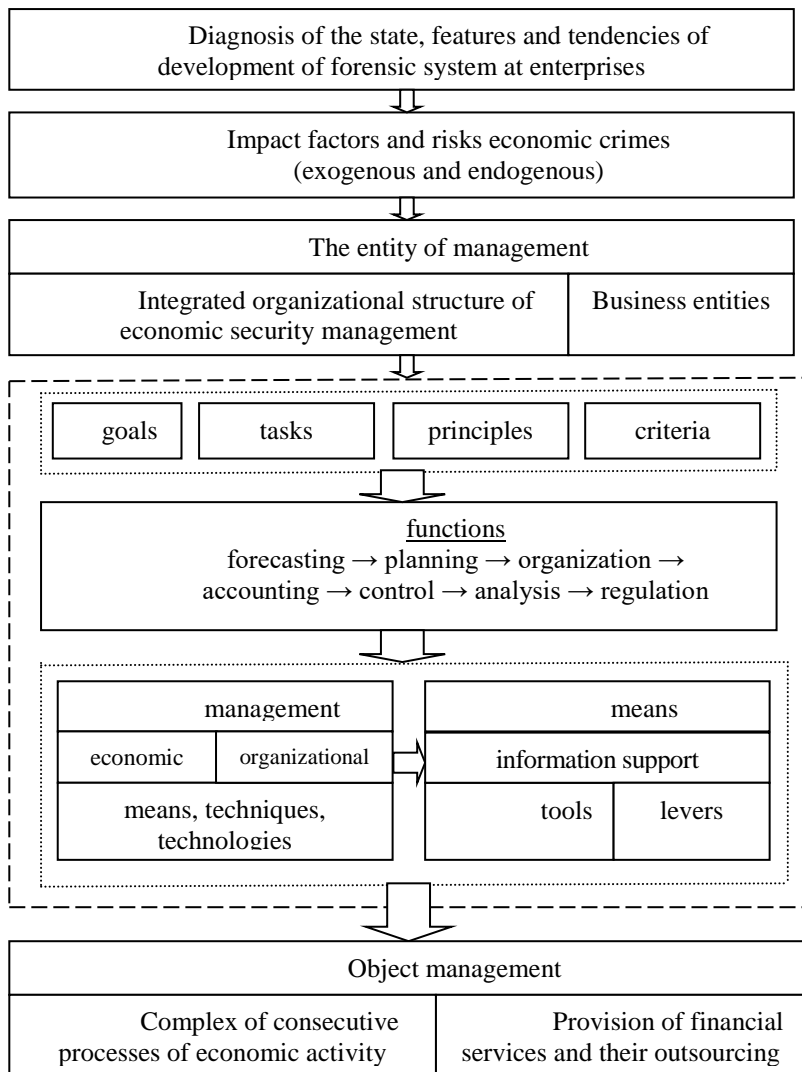
As a result of own researches [23-28], generalization of existing scientific developments from the conceptual apparatus and analysis of its correspondence to modern conditions of functioning of enterprises is offered the author's approach to definition of essence and content of the term "organizational and economic mechanism of prevention of economic crimes at enterprises". It is considered as a set of principles, tools, functions, methods and tools aimed at reducing the level of risks and losses from economic crimes in enterprises (*Fig. 6*).

Fig. 6. *Components of Organizational and Economic Mechanism of Prevention of Economic Crimes at Enterprises (suggested by the author)*

For effective of economic security management of enterprise it is necessary to apply management methods (organizational, economic, and social-psychological) and to introduce information systems, digital technologies and logistic concepts (*Fig. 7*).

Fig. 7. *Structure of Organizational and Economic Mechanism of Prevention of Economic Crimes at Enterprises*

(author development)

Conclusions. Thus, in the current realities of doing business in Ukraine, timely conduct of comprehensive economic investigations will allow Ukrainian companies to minimize significant financial losses and protect their business reputation.

To do this, today it is necessary to update the work to intensify the development of forensics in the country. First of all, it is advisable to create appropriate institutional conditions, namely: at the legislative level to define the essence of the concept of "forensics as a method of economic investigations in the field of economic activity", its principles, features, legal, organizational and financial principles of enterprise development regulation.

In further researches it is planned to study and generalize the international experience of introduction of forensics and to develop offers concerning a possibility of its application in the field of economic activity of the domestic enterprises.

References:

1. Dzwigol H. The Concept of the System Approach of the Enterprise Restructuring Process. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2(4). P. 46-70. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.04\(3\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.04(3)).

2. Dzwigol H., Dźwigoł-Barosz M. Scientific Research Methodology in Management Sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2018. Vol. 2(25). P. 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcactp.v2i25.136508>.

3. Dzwigol H., Dzwigol-Barosz M. Sustainable Development of the Company on the Basis of Expert Assessment of the Investment Strategy. *Academy of Strategic Management Journal*. 2020. Vol. 19(5). P. 1-7.

4. Маргасова В. Г. Система забезпечення стійкості національної економіки та її безпеки: теорія, методологія, практика управління: монографія. Чернігів: Десна Поліграф,

2014. 416 с.

5. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія / О. С. Власюк, А. І. Мокій, О. І. Ілляш, В. І. Волошин, М. І. Флейчук, Т. О. Власик та ін.; за заг. ред. О. С. Власюка. Київ: НІСД, 2017. 384 с.

6. Харізішвілі Ю. М., Ляшенко В. І. Проблеми оцінки та інтегральні індекси стійкого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки. *Економіка України*. 2017. № 2. С. 3-24.

7. Ковчуга Л. І. Про взаємообумовленість конкуренції, інновацій та конкурентоспроможності підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 124-133.

8. Швець Н. В., Шевцова Г. З. Удосконалення методичних підходів до оцінювання конкурентоспроможності галузі. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 114-123.

9. Єлецьких С., Свинаренко Т., Петрищева К. Методичні підходи щодо оцінювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності із врахуванням критерію фінансового ресурсозбереження. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 94-102. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1\(55\)-94-102](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1(55)-94-102).

10. Файчук О. М., Акулович Ю. А. Нова економіка для досягнення цілей сталого розвитку в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2(37). С. 21-26. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).21-26](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).21-26).

11. Перебийніс В. І., Перебийніс Ю. В. Економічна стійкість та конкурентоспроможність агропродовольчого комплексу як фактори економічної безпеки. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2(56). С. 22-29. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2\(56\)-22-29](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2(56)-22-29).

12. Шпанковська Н. Г., Городянська Л. В. Особливості організації й функціонування корпорацій в умовах глобалізації. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2. С. 44-47. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).44-47](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).44-47).

13. Stevenson G., Crumbley D. Defining a Forensic Audit. *Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 2009. Vol. 4. No. 1. P. 61-80.

14. Mojsoska S., Dujovski N. Recognizing of Forensic Accounting and Forensic Audit in the South-Eastern European Countries. *Journal of Eastern-European Criminal Law*. 2015. P. 21-28.

15. Enofe A. O., Omagbon P. and Ehigiator F. I. Forensic Audit and Corporate Fraud. *IIARD International Journal of Economics and Business Management*. 2015. Vol. 1. No. 8. P. 55-64.

16. Huber W. et al. Forensic Accounting, Fraud Theory, and the End of the Fraud Triangle. *Journal of Theoretical Accounting Research*. 2017. Vol. 12. No. 2. P. 28-49.

17. Doan M. A., McKie D. Financial investigations: Auditing research accounts of communication in business, investor relations, and public relations (1994–2016). *Public Relations Review*. 2017. Vol. 43. Issue 2. P. 306-313.

18. Климко Т. Ю., Мельник О. О. Удосконалення роботи внутрішнього аудиту для запобігання фродів на підприємстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 13. С. 251-254.

19. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: методичні рекомендації / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

20. Соломіна Г. В. Форензік – інструмент фінансового розслідування діяльності підприємства. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2018. Вип. № 2. С. 144-149.

21. Пацула О. І. Форензік як інструмент забезпечення безпеки бізнесу. *Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики*: зб. тез доповідей учасників Всеукр. наук. - практ. конф. (м. Львів, 19 квітня 2019 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 140-143.

22. Семенець А. О. Форензік аудит як ефективний засіб антикризового управління торговельною діяльністю. *Бізнес Інформ*. 2019. № 4. С. 280-287.

23. Мисник К. П. Глобальні тенденції економічних злочинів у сфері господарської діяльності. *Topical issues of science and practice: The VII International scientific and practical conference* (Great Britain, London, November 02-06, 2020). London: International Science Group, 2020. P. 121-124. <https://doi.org/10.46299/ISG.2020.II.VII>.

24. Мисник К. П. Сутність і особливості форензіку. *Modern problems in science: The VIII International scientific and practical conference* (Czech Republic, Prague, November 09-12, 2020). Prague: International Science Group, 2020. P. 96-100. <https://doi.org/10.46299/ISG.2020.II.VIII>.

25. Мисник К. П. Особливості форензіку як методу економічних розслідувань на підприємствах України. *Теоретичні та практичні питання узгодження інтересів розвитку територіальної системи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 31 жовтня 2020 р.). Харків: Харківський нац. ун-т імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 60-63.

26. Мисник К. П. Аналітична оцінка показників адміністративних правопорушень в Україні. *Економіка та сучасний менеджмент: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 грудня 2020 р.). Київ: ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. С. 37-40.

27. Мисник К. П. Інституційні умови розвитку системи економічних розслідувань на підприємствах. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2(39). С. 158-165. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).158-165](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).158-165).

28. Мисник К. Форензик у системі фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. Соціально-економічний розвиток і безпека України: стан та перспективи: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Львів, 25 березня 2021 р.) / Львівський держ. ун-т внутрішніх справ МВС України; за заг. ред. Я. Я. Пушака. Львів: Галицька видавнича спілка, 2021. С. 184-187.

§3.2 THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES: SYNERGETIC APPROACH AND MODERN PRAGMATISM

Introduction. The concept of "digitalization" in the development of the digital economy is being studied. The key stages and factors that influence the digital transformation process are identified. The necessity of the digitalization process in the transition to new business models in the activities of enterprises is substantiated. With the help of a synergetic approach, the main results and advantages of the digitalization process for enterprises are outlined, the forms, directions, stages and obstacles of its implementation are indicated. The digitalization pragmatism of enterprises is based on the forming principles of the latest goals and principles of management, meeting customer needs and expanding the capabilities of enterprises through the introduction of digital products. It is accepted that digitalization is designed to simplify and accelerate work with large databases, to automate all activities (basic and auxiliary operating, investment, financial), to improve communication with customers, suppliers and partners and all environmental institutions, the formation of new principles of interaction in within the enterprise – between departments, employees, management, the transition to new organizational forms of management (network and virtual economy). It is proved that digitalization with the usage of digital solutions is necessary in building effective processes of enterprises and the state in general.

Presenting main material. In the context of globalization, the vector of digitalization, which is the key prerogative of permanent change, is becoming important for the innovative development of enterprises. Developed by the Association of Industrialists and Entrepreneurs of Ukraine "Industry Development Strategy 4.0" [1], treats digital transformation as social or

technological changes that are associated with the penetration of digital technologies in all aspects of human interaction. That is, the effective functioning of the subjects of market relations is possible by identifying alternative competitive development strategies taking into account digital trends. In this context, the key point is the rapid adaptation of digital technologies to the business activities of businesses.

The processes of digital transformation and digitization are the driving forces behind the new technologies introduction, such as big data analysis, the Internet of Things, cloud technologies or 3D printing. There is a transformation of analog information into digital data, and the constant convergence of the physical and digital worlds motivates companies to integrate, for example, the Internet of Things and Services into production processes, to create value through analysis and management of big data. Digitalization penetrates into various spheres of industry and services, makes changes in the management of companies, improving their financial and economic activities and contributes to their competitiveness in the market. The usage of powerful software, equipment and digital tools forms the company's advantages in the market, so the processes of digitalization are becoming relevant and require thorough research in modern conditions.

Theoretical and practical aspects affect the digitalization of business development, explore such scientific issues as: U. Balyk, T. Bui, S. Voitko, I. Gavriliu, O. Gashutina, D. Gorovy, O. Hrybinenko, O. Hudz, O. Guseva, A. Gurenko, A. Derkach, A. Domansky, M. Dubina, O. Kozlyanchenko, M. Korneeva, S. Korol, K. Kuprina, T. Lazorenko, S. Legominova, L. Ligonenko, D. Luk'yanenko, M. Makarova, A. Maslova, O. Melnychuk, E. Polovyk, O. Savytska, G. Sokolova, A. Khripko, L. Tymchenko, O. Shaleva, S. Fedyunin, V. Shcherbyna, O. Yurchak and others. However, given the value that raises many questions on this topic,

these are debatable issues that teach her choices.

The term "digitalization" originated in the United States and comes from the word "digitalization", which translates as digitization, simplified interpretation of the term "digitalization of business" – the transfer of business processes in electronic form, but this process is not limited to digitalization. Information and communication technologies change (digitize) first individual business processes in business organizations, and gradually form a virtual (digital) business model, "transfer" business to the "digital world".

The need for digitalization is due to the desire to constantly increase the level of its competitiveness, which is a prerequisite for the survival and development of business organizations and enterprises in the neo-economy. Modern scientific literature has many definitions of the essence of digitalization, the most common is "digitization", "digitalization". In particular, the scientist S. Kolyadenko defines digitalization as bringing any information into digital form [2, P. 106]. According to G. Sokolova, digitalization is characterized by the creation of a digital form based on bits and bytes, for things familiar to us [3, P. 93]. N. Meshko in his research argues that digitalization is characterized by the transformation of any kind of information into electronic form [4, P. 128]. The author S. Korol says that "the formation of the digital economy in Ukraine should become a driving force to increase GDP and improve living standards" [5]. It should be noted here that digital transformation is often confused with automation or digitization of data, but this is not the case, because automation is only part of digitalization. With the development of technology and increasing information, automation does not have such a positive effect as digitalization because building effective business processes and increasing opportunities and is the main goal of business and society in modern conditions.

Digitalization of business is a very evolutionary and organic process, as more transparent rules of the game for business participants in the market appear, and participants understand the complexity of change, adapt to it and develop. Stronger companies act as generators of change, and weaker companies follow suit and improve [4, P. 132].

Using digital technologies, each sector of the economy can grow faster, better and more efficiently. This causes a wide interest of scientists in the concept of digital economy and digitalization "[2, P. 107]. According to A. Khripko and A. Domansky, digitalization is a way to digitize any kind of information [6]. O. Halapsis takes a slightly different position on this issue, defining digitalization not as a method, but as a process associated with the tendency to bring into electronic form of various types of information used by humans, a process tentatively called "digitization of being" [7]. Given these definitions, it is difficult to agree with the opinion of A. Koptelov, who distinguishes digitization ("digitization") from digitalization ("digitalization"), interprets the latter as a process of creating a new product that originally exists in digital form and can't be transferred to physical media without a significant reduction in its quality [8]. At the same time, M. Ustenko says that digitalization is a radical transformation, which is expressed in the deep penetration of digital technologies into business processes, their optimization, increasing productivity and improving communication with consumers [9, P. 183]. G. Sokolova, researching aspects of the development of the national digital economy, noted that "digitalization is characterized as the creation of a digital (based on bytes and bits - minimally addressed units of information) version of analog things on paper documents, video and photos, sounds" [3, P. 94]. A. Gurenko notes that the main feature of digitalization is the creation of conditions for more comfortable and

efficient interaction between business and consumers [10].

Currently, the main factors in the development of digitalization are: the emergence of new digital technologies, the formation of new needs and demands of consumers (focus on saving time, search and purchase of goods on clear parameters); creation of new values, properties of goods; changing conditions of the competitive environment [5; 6]. O. Hrybinenko understands digitalization as transformation, penetration of digital technologies for optimization and automation of business processes, increase of productivity and improvement of communication interaction with consumers [11]. M. Ustenko notes that the digitalization of business is becoming an inevitable trend, ignoring which becomes a sign of backwardness and inconsistency with modern requirements. Strategic measures to increase the competitiveness of any economic entity should be implemented in the plane of its digital dimension [9, P.188]. T. Lazorenko and I. Sholom note that the process of digitalization is characterized by transformation, introduction of digital technologies to optimize and automate business processes, improve communication with consumers and increase the efficiency of economic activity [17].

From the above we state that the definition of "digitalization" is interpreted by scientists as:

- the process of using, applying, transferring and translating information into digital format;
- system of data collection, storage, analysis, application of artificial intelligence;
- transformation of the penetration of digital technologies to optimize business processes.

The impact of digitalization on enterprise development should be considered using a synergetic approach, which is characterized by a high level of research methodology and takes into account all aspects of the problem in their relationship and

integrity, allows to distinguish the main from the essential, determine the nature of relationships.

It will be recalled that the synergetic approach is a method of interdisciplinary research within a systems approach. Systems research is a set of scientific theories, concepts and methods in which the object of study or modeling is considered as a system [12]. The systems approach is a scientific platform for the rational study and effective management of various systems, a set of methodological principles and provisions that allow us to consider the system as a whole with the coordination of all its subsystems. The system principle or system approach to economic processes is the recognition that any organization is a system consisting of parts, each of which has its own goals, so to achieve common goals of the enterprise can be considered if it is considered as a single system.

We highlight the following technologies that have the greatest impact on the digitalization of the economy:

- Internet of things and automation of production;
- digital design and modeling;
- mobile technologies and cross-channel communications;
- virtualization technologies: remote access, remote office, etc.

According to the study of global digitalization trends, the following rating of digital trends is displayed (as mentioned in the media): the first and second place in the ranking are occupied by mobile communications (Mobile Networks) and Artificial Intelligence, as basic technologies providing the current wave digitization. The high place of E-commerce in the ranking is a consequence of high investment activity and a large number of transactions in this segment [13].

Currently, there is a significant interest in the direction of digitalization, due to its competitive advantages, including:

- providing additional value of goods through quality service;
- high level of communication;
- improving the company's image;
- price reduction through process automation and digitization of business processes;
- transparency of internal and external processes of the enterprise [14].

At the same time, digitalization expands the information space by creating new information products, reduces information costs, speeds up and simplifies the search for information, its exchange and strengthens cooperation between companies, affects the operating methods of economic entities.

The interest are comparative data on the level of digitalization of the economy and society as a whole in different countries, which are contained, in particular, in the Rating of Global Digital Competitiveness [15]. The comparative assessment of countries in this ranking is based on their ability to perceive and effectively use digital technologies as a means of transforming regulatory practices, business models and society as a whole. This assessment is made using three complex factors, which have received generalized names: knowledge, technological environment, openness to the future.

In 2020, the United States held the top spot in this ranking, with all five of the best economies in the country, the index has not changed: the United States, Singapore, Denmark, Sweden and Hong Kong South Africa (Fig. 1).

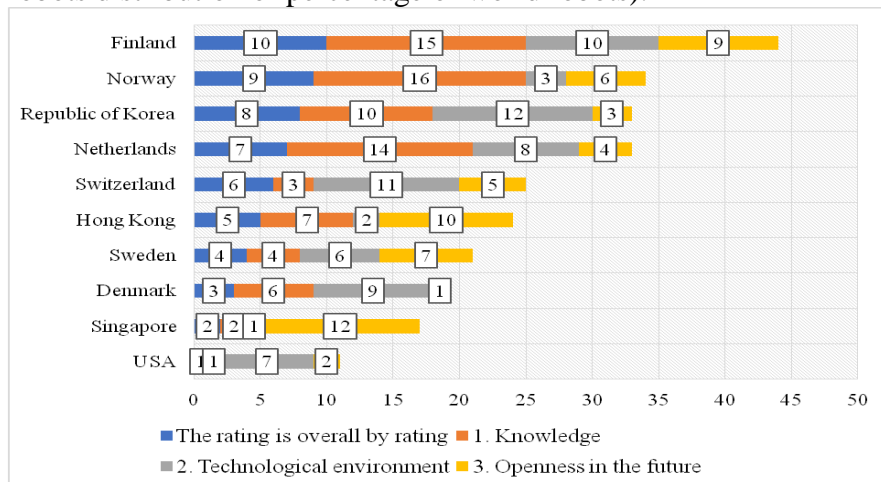
As we can observe in Fig. 1 USA indicators are determined by knowledge factors and future openness related to scientific concentration (example, percentage of scientific and technical employment and use of robots in education and research and development work, capital (availability of venture capital),

adaptive attitudes (e-participation) and business agility (world robots distribution or percentage of world robots).

Fig. 1. Dynamics of the digitalization level in the world according to a set of key indicators in 2020 [16]

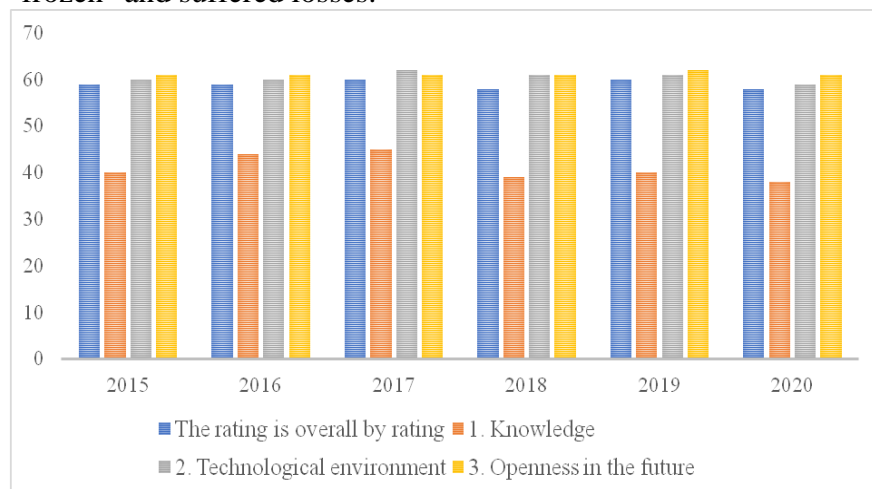
The top ten economies remain unchanged. The United States leads the IMD World Digital Competitiveness Rating for the third year in a row, Singapore remains in second place, and Denmark is ahead of Sweden, rising by one place (3rd place and 4th respectively), South Africa Hong Kong rises three places to 5th. Switzerland falls to 6th place (from 5th) and similarly the Netherlands falls to 7th (from 6th). The Republic of Korea moves up to 8th (from 10th), Norway remains in 9th and Finland from 7th to the top 10.

Ukraine rises to two places from 60th to 58th, due to the acquisition of talent, digital / technological skills (from 40 to 27), electronic participation (from 53 to 39) and agility of companies (from 47 to 33) (see Fig. 2). In 2020, business conditions became particularly stringent due to quarantine conditions due to the COVID-19 pandemic. Most offline businesses were partially

"frozen" and suffered losses.

Fig. 2. Dynamics of the digitalization level in Ukraine according to the assessment of a set of key indicators for 2015-2020 [18]

However, those companies that were able to adapt to the new business environment using digital tools for promotion and communication, made a profit and increased efficiency. In this context, digitalization is now an important tool for doing business and maintaining communication with consumers.

As pointed out by E. Guseva, the process of digitalization goes through three main stages [14]:

- first we need to analyze all business processes and strategic capabilities of the company, namely: to determine the effectiveness of departments, internal and external communications, to analyze how digitalization can affect their improvement. In order to minimize risks, it is necessary to form a strategy in which new technologies should not radically change business processes, but only simplify and improve them;

- in order to implement the plan, it is necessary to allocate either a team of employees or to involve specialists from outside. It

takes a lot of time and financial resources to implement new technologies – testing, technical error correction, staff training;

– after the implementation of each digital solution you need to conduct a detailed analysis of the effectiveness and profitability of these innovations, without compromising business.

According to A. Dligach, the main factors influencing the process of digital transformation of enterprises are the following [15]:

1. Formation of the concept. At the beginning of the transformation it is necessary to determine the main directions of one's own development. First, build a strategy, identify goals, resources, and processes that need to change.

2. Staff. According to sociologists, in Ukraine only 4% of employees are ready for digital transformations and experiments, and 88% want to leave everything unchanged, following the years of established models, so we see that most staff resist change, trying to fail innovations. In order for this not to happen and the digital transformation to be successful, it is necessary to gradually prepare employees for digitalization, to teach new technologies and processes, so that they are the initiators of change with creative ideas.

3. Outdated technologies. In the conditions of digitalization, enterprises should abandon old technologies, which take time and resources, and gradually switch to newer methods of doing so. We need to join forces for digital transformations of our own business processes and to follow the leading companies that have managed to achieve significant results through digitalization.

The state of digital transformation in enterprises can be described as follows [17]:

– more than 60% of companies already use digital technologies for customer needs;

– up to 20% are just starting to get acquainted with digital and take the first steps towards implementation;

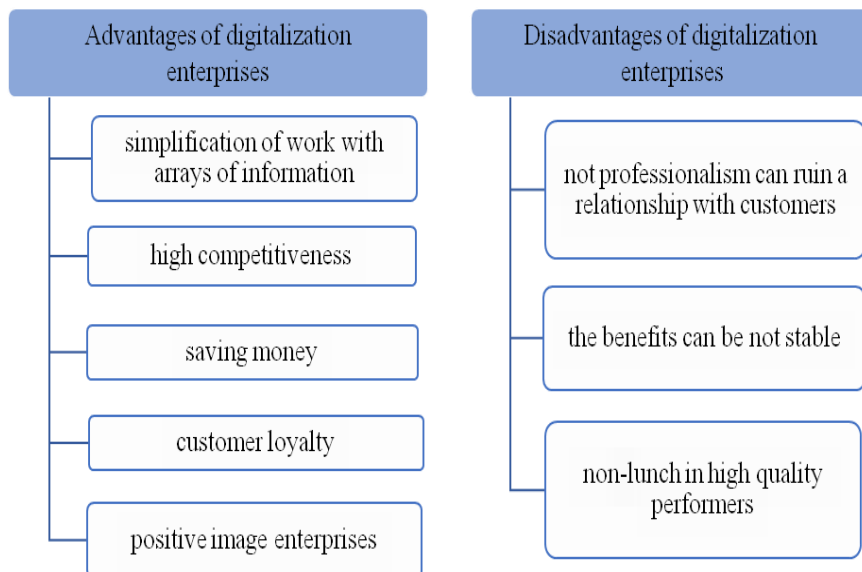
– about 15% of companies attract and serve customers using digital technologies;

– only 3-4% of companies are fully digitalized.

With the help of fig. 3 we present the main competitive advantages of digitalization of enterprises and its disadvantages, which we have identified on the basis of generalization of the authors [14; 17].

Fig. 3. *The main advantages and disadvantages of enterprises digitalization*

The realities show that such areas need digital transformation as retail, banking, education, medicine, energy, construction, etc. The most common solutions that promote digitalization in the country are: Internet of Things infrastructure, identification and trust infrastructure (citizen ID, bank ID, Mobile ID), open data infrastructure, public services and e-government infrastructure, e-commerce and e-business infrastructure, transaction processing infrastructure (online payments, cashless tools, fintech services),

life support infrastructure, is digital medical, educational, security, transport, logistics services), geographic information and spatial infrastructure, industrial digital infrastructures (Industry 4.0, cybersystems and cybersecurity) [16; 18].

Important of the external manifestations of digitalization is the widespread use of digital – information and communication technologies (ICT) – a set of processes and methods of interaction with information carried out using computer devices and telecommunications.

As a rule, today many companies do not use all areas and opportunities of digitalization. Most often, they are adopted by certain digital technologies, which leads to a delay in their digital development, and therefore, their competitive advantages are reduced. The development of digital business processes in domestic enterprises will contribute [14]:

- 1) training of qualified personnel specializing in electronic communications;
- 2) development of new services for convenient delivery of online orders covering regions;
- 3) development and improvement of electronic payment systems;
- 4) optimization of business processes in the field of logistics and sales.

The growth rate of digitalization of enterprises directly depends on the institutional environment of the country in terms of public policy, laws and regulations, fiscal instruments. Accordingly, the long-term lack of innovation base in the state economy, the reluctance of large and medium-sized businesses to invest in innovative projects weaken the digital transformation.

Conclusions. As a result of the synergetic approach, complex substantiation, generalization and analysis of theoretical aspects and pragmatism in the context of domestic realities concerning

influence of digitalization on development of the enterprises it is possible to state:

1. Digitization is evolving at an incredible rate, with the help of which huge amounts of information (digital data) are collected, used and analyzed, which remain on various digital platforms as a result of the activity of individuals, social groups or enterprises.

2. It is proved that digitalization penetrates almost all spheres of industry and services, forms irreversible changes in the management of companies, improving their financial and economic activities, makes them flexible and competitive in the market, provides organizations with significant opportunities for further effective development and acts effectively.

3. It is investigated that the development of information technologies and means of communication, first of all electronic networks, has created a powerful impulse for formation of a new tendency of functioning of modern business - digitalization of economic relations. The main advantages of digital transformation for enterprises are: optimization of business processes, the ability to earn, customer focus. ICT help to motivate employees, develop creative thinking, also save time, multimedia and interactivity contribute to better presentation and assimilation of information provided.

4. It is accepted that communication links, motivation systems, outdated technologies and standard solutions that have taken place in the recent past have lost their significance. In the conditions of permanent changes it is appropriate to adhere to the directions of innovative development of enterprises, including digital environment, digital management, digital culture and digital strategy.

5. It is noted that in the digital world, the winners are those companies that can offer a value that would meet consumer demand. The development of digital technologies in the country is

an important way to improve the business infrastructure, which affects and determines the pace of development of the enterprise and the country as a whole. Digital transformation helps to increase employee motivation, save time, simplify business processes, then both the consumer and the company will benefit from this.

6. It is outlined that to maintain the competitiveness of enterprises it is necessary to use the opportunities of digitalization in all possible areas and forms: customer experience; partnership and collaboration; work with data; introduction of innovations; HR strategy and culture; value management, etc.

7. It is stated that the variability of the external environment requires the company to constantly comply with world standards and trends, providing competitive advantages that will contribute to the stability of its activities.

References:

1. Development Strategy "Industry 4.0". *Association of Industrial Automation Enterprises of Ukraine*. URL: <https://appau.org.ua/en/category/>

2. Kolyadenko S. V. Digital economy: prerequisites and stages of formation in Ukraine and the world. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*. 2016. № 6. P. 105-12.

3. Sokolova G. B. Some aspects of the digital economy in Ukraine. *Economic Bulletin of Donbass*. 2018. № 1 (51). P. 92-96.

4. Meshko N. P., Sazonets O. M. Strategies for high-tech development in the context of globalization. Donetsk: Yugo-Vostok, 2012. 470 p.

5. Korol S. Digitalization of the economy as a factor of professional development. *Modern Economics*. URL: <https://217.77.213.157:8080/jspui/bitstream/123456789/6619/1/korol.pdf>.

6. Ligonenko L. O., Khripko A. V., Domansky A. A. Content and mechanism of digitalization strategy formation in business organizations. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2018-22-4555>.
7. Halapsis A. V. Globalization and the metrics of history. URL: <http://halapsis.net/globalizatsiya-i-metrika-istorii>
8. Koptelova A. K. Digitization (оцифровка) vs Digitalization (digitalization) URL: <http://koptelov.info/digitization-digitalization/>
9. Ustenko M., Ruskikh A. Digitalization: the basis of enterprise competitiveness in the realities of the digital economy. *Bulletin of Transport Economics and Industry*. 2019. № 68. pp. 181-192.
10. Gurenko A., Gashutina O. Directions of development of management systems in the conditions of digitalization of business in Ukraine. *Economy and society*. Mukachevo State University. №19. 2020. P.739-745.
11. Gribinenko O. M. Digitalization of the economy in a new paradigm of digital transformation. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3523
12. Savitskaya O. M., Salabay V. O. Digitalization of business management in the context of the development of Industry 4.0 in Ukraine. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/viewIssue/%D0%91%D0%86%D0%9C/6416>.
13. Gavrilenko M. M., Goral L. T., Berlous M. V. Transformation of economic systems under the influence of digitalization. *Business Inform.* <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-12-261-267>.
14. Guseva O. Y., Legominova S. V. Digitalization – as a tool for improving business processes, their optimization. *Economy. Management. Business*. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmebi>.
15. Dligach A. A. Digital transformation as an elevator into the future. URL: <https://tqm.com.ua/ua/likbez/uarticles/cyfrova-transformaciya-yak-lift-u-majbutnye>.

16. Global management foundations. URL:
<https://www.imd.org/>

17. Lazorenko T. Digitalization as a major factor in business development. URL:<http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201186>

18. Monitoring global digitalization trends. URL: <https://www.company.rt.ru/upload/iblock/d79/2018.pdf>

§3.3 СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФРАНЧАЙЗИНГУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Вступ. Процес розвитку франчайзингової бізнес-моделі в сучасних умовах ведення економічної діяльності відбувається в умовах різкого обмеження фінансових ресурсів, а також відсутності дієвої нормативно-правової бази, кредитування і страхування франчайзингової діяльності, що обумовлює необхідність дослідження особливостей та перспектив розвитку сучасних підприємств, які функціонують на умовах франчайзингу, визначити переваги та недоліки даної бізнес-моделі, а також визначити найперспективніші напрями діяльності в даній сфері враховуючи сучасні виклики.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство не містить жодної норми, щодо прямого регулювання саме франчайзингу. В Україні зазначені відносини регулюються Цивільним та Господарським кодексами України та трактуються як «комерційна концесія». Зважаючи на те, що в Україні велика кількість франшиз зарубіжних підприємств, законодавством яких обумовлено лише термін «франчайзинг», питання щодо ототожнення даних понять залишається дискусійним.

Франчайзинг – це партнерські відносини між власником бренду (франчайзером) та покупцем франшизи (франчайзі). Франчайзер, маючи свій прибутковий бізнес з напрацьованим планом, відомим ім'ям та лояльно налаштованою аудиторією, для розширення проекту використовує франшизу – комплекс благ, що включає торгіву марку, логотип, фірмовий стиль, бізнес-план та план маркетингу, які передаються власником компанії в користування партнеру за конкретну грошову винагороду. Оплата франшизи включає паушальний внесок, що є одноразовим внеском за франшизу, а також щомісячні

роялті, які розраховуються як відсоток від обороту [1-3].

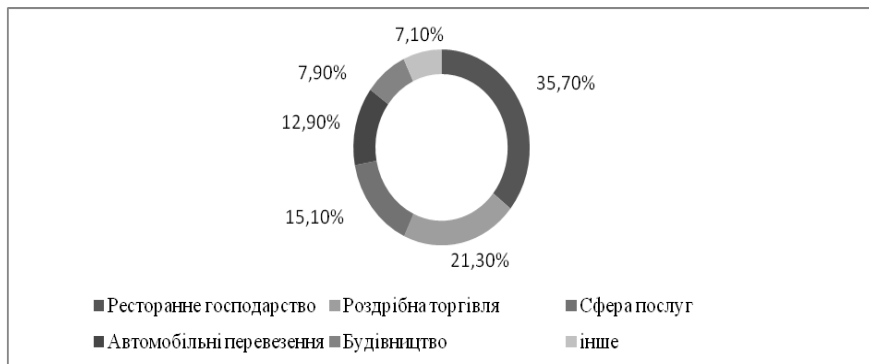
Залежно від розповсюдження та відомості брендів умови та вартість франшизи відрізняються. Франчайзі маючи фінансові можливості та бажання відкрити бізнес, купує готовий проект, виключає можливі ризики, що пов'язані з незнанням специфіки ринку та особливостей ведення бізнесу [4].

Успішність моделі ведення бізнесу по франчайзингу підтверджується багатьма зарубіжними компаніями, які діють у понад 140 країнах світу. Найбільшої популярності він набув у США, Німеччині, Польщі, Франції та Великобританії. Порівнюючи франчайзингову діяльність України з діяльністю США, можна дійти до висновку, що Сполучені Штати є прикладом найбільш успішного ринку франшиз. Так, США є світовим лідером у розвитку франчайзингової галузі: тут понад 773 тис. підприємств, що працюють по франшизі, а це сьома частина всього американського бізнесу. За даними консалтингової компанії Franchise Group, у США біля 80% малого та середнього бізнесу працює на умовах франчайзингу, в Європі – 67%, в Україні – 23% [5].

Нині на вітчизняному ринку працює 23% по франчайзингу, що на відмінну від США та Європи є досить низьким показником.

Якщо розглянути галузеву структуру франчайзингового бізнесу у світі, то близько 50% франчайзингових мереж працюють у сфері торгівля, з них ресторанне господарство займає 37,5%. Найбільшого поширення франчайзинг у світі набув у таких галузях економіки, рис.1:

Рис.1. Сегментація ринку франчайзингу у світі за галузями економіки у 2020 році [6;9].

Найбільш привабливими напрями франчайзингової діяльності на сьогодні є:

- ресторанне господарство (кафе, кав'ярні, ресторани, піцерії та ін.);
- послуги (спортклуби, школи танців, школи вивчення іноземних мов для дітей і дорослих, салони, школи, клуби розвитку та ін.);
- роздрібна торгівля (онлайн- і оффлайн-магазини з продажу продуктів харчування та товарів) [6;9].

Навіть у кризовий економічний період франчайзинг як один зі способів входження на ринок позитивно вплинув на розвиток бізнесу, адже допоміг розширити межі підприємницької активності національних суб'єктів господарювання, надав можливості для участі підприємств у вже готовому бізнесі, надав певний досвід із залучення нової клієнтської бази, а також накопичення та отримання прибутку з меншими ризиками [4-5].

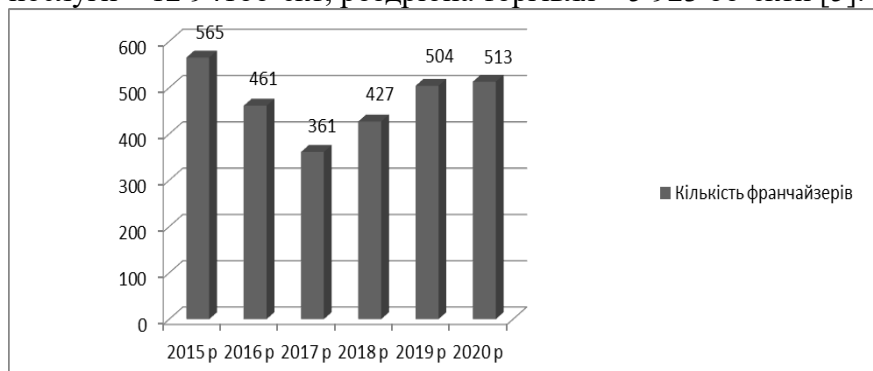
Загальна кількість франчайзингових моделей, що представлені на території України, за даними аналізу Федерації розвитку франчайзингу України складає близько

1 500 торгових марок. Найбільша частка ринку належить франчайзинг-компаніям майстер-франчайзі, які на території України контролюють 30% грошового обороту. Варто відзначити, що сучасні виклики спонукають підприємців до аналізу ефективності вкладання коштів і, як наслідок, все більше відають перевагу купівлі франшиз. Франчайзери, що пропонують франшизи, де бізнес-моделі не здатні вижити в економічно нестабільних умовах призупинили систему розвитку по франчайзингу. [5]. На рис.2 наведено динаміку кількості франчайзерів за 2015-2020 роки [5].

За результатами аналізу ринку франчайзингу в Україні за 2015 – 2020 рр. кількість франчайзингових об'єктів за сферами становила: ресторанне господарство – 7 682 об'єкти, послуги – 12 941 об'єкт, роздрібна торгівля – 5 923 об'єкти [5].

Рис. 2. Динаміка кількості франчайзерів за 2015-2020 роки в Україні [5]

Станом на 2020 рік спостерігається ріст ринку франчайзингу в Україні на 1,8% порівняно з 2019 роком, тобто зростання кількості франчайзерів на 9 франчайзингових підприємств. У 2019 році порівняно з 2018 роком таке зростання сягало 18% та збільшенні франчайзингових

підприємств на 77 бізнес-одиниць. Також на ринку франчайзингу спостерігається збільшення кількості світових брендів-франчайзерів, що мають інтерес до розвитку бізнесу в Україні [5].

Аналіз походження франчайзингових брендів, що діяли на території України в 2017 – 2020 рр., дає можливість стверджувати, що частка вітчизняних брендів значно більша від іноземних, і за останні роки вона продовжує стабільно зростати. Так, у 2020 році порівняно з 2019 роком кількість вітчизняних брендів зросла на 20 бізнес-одиниць (5%) і становила 140 бізнес одиниць, а відповідно кількість світових брендів зменшились на 11 бізнес-одиниць (10%) і становила 103 бізнес-одиниць хоча ще у 2019 році їх налічувалось 114 бізнес-одиниць [5].

На українському ринку починає розвиватися системний підхід до формування франшиз на підприємствах, а також франчайзинг використовують уже як стратегію. Розроблення різноманітних франшиз для підприємств дає можливість появи на ринку праці посади менеджера з франчайзингу. Сьогодні в Україні налічується 27 галузей, що мають своїх інвесторів та не мають досить великої кількості франчайзерів, які просували б ці галузі, що свідчить про те, що ринок франчайзингових послуг буде й надалі розвиватися [5;9].

За кількістю франчайзингових об'єктів перше місце займають суб'єкти, що надають споживчі послуги, на другому – ресторанне господарство, і тільки на третьому роздрібна торгівля. Учасники ринку роздрібної торгівлі у своїй більшості функціонують як самостійні суб'єкти ведення економічної діяльності, щоб український ринок роздрібної торгівлі міг швидко рости за допомогою франшизи, потрібно мати власне виробництво, свою або налагоджену логістику, дизайнерські відділи тощо.

Варто зазначити, що кількість власних об'єктів з

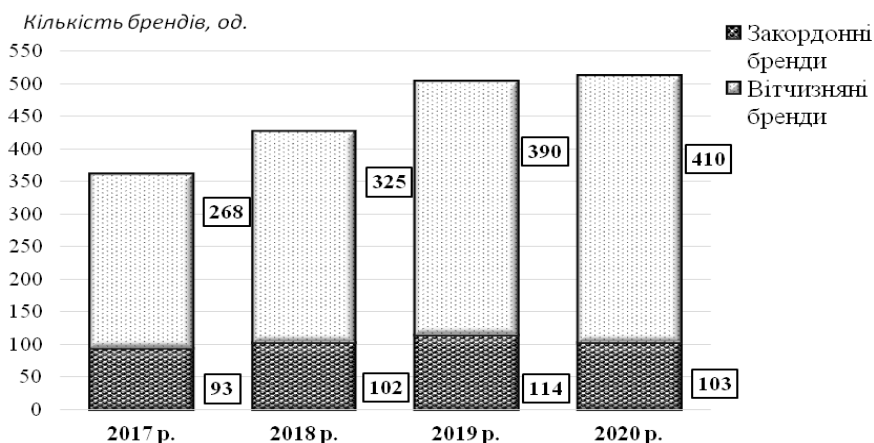

кожним роком зростає. Ринок франчайзингу України поступово набирає обертів, не дивлячись на кризу. Загалом кількість власних та франчайзингових об'єктів в період з 2017 по 2020 рік зростає на 28%.

У роздрібній торгівлі добре розвивається по франшизі тільки продуктовий бізнес, так як він найменше обмежений необхідністю мати свою виробничу базу.

Цілком закономірним в Україні є постійне зростання частки саме українських франшиз, так як сама модель бізнесу краще враховує місцеві реалії та адаптується до місцевих вимог ринку. Наразі біля 30% українських франшиз складають пряму конкуренцію світовим брендам в Україні. Так, у 2020 році кількість вітчизняних франчайзингових об'єктів становила 410 одиниць, що більше ніж у 2019 році на 20 одиниць і відповідно більше на 142 одиниці порівнюючи з 2017 роком (рис.3).

Рис. 3. Розподіл кількості франчайзингових брендів, що активні на території України за походження за 2017-2020 роки [5,8]

Перевагою українських франшиз є те, що вони включають комплексну програму запуску бізнесу і більшість – дуже сильний супровід розвитку франшизи після запуску: локальний маркетинг, бухгалтерія, логістика, навчання тощо [8].

Слід зазначити, що при зростанні загального числа франчайзерів, зберігається постійний відсоток (26%) компаній, у яких є свій відділ франчайзингу. Серед 513 компаній франчайзерів, найвідоміших і швидкозростаючих не більше 25-30%. Тобто, такий відділ є у тих компаній, для яких їх франшиза стала продуктом. Їх завдання – удосконалити концепт, маркетинг, організаційну структуру, запроваджувати нововведення. А завдання франчайзі – реалізовувати цю цінність для кінцевого клієнта, даючи зворотний зв'язок франчайзеру [8-10].

За останні роки міжнародні компанії проявляють значний інтерес до співпраці з українськими партнерами на основі франчайзингу, при якому велика частина капітальних витрат здійснюється місцевою стороною. Вітчизняні бізнесмени зі свого боку також приходять до усвідомлення всіх переваг використання відомої торгової марки і відпрацьованої технології ведення бізнесу міжнародних компаній. При побудові франчайзингової системи в Україні підприємці з однієї сторони отримують чималі переваги, а з іншої – стикаються зі значними недоліками. До основних переваг розвитку бізнесу по франчайзингу можна віднести наступне:

- ✓ відомий бренд та репутація;
- ✓ перевірена ідея та кращий спосіб розпочати свій ефективний бізнес;
- ✓ будучи власником підприємства є можливість користуватись послугами та одержувати підтримку головної організації;
- ✓ готовий проект, потребує менше грошових засобів, та

- мінімізує витрати на започаткування власної справи;
- ✓ професійна підтримка з боку франчайзера;
  - ✓ спеціальні програми навчання та програми по розвитку системи управління;
  - ✓ допомога та супровід при відкритті;
  - ✓ скорочення високого фінансового ризику, за рахунок можливості швидкого розширення бізнесу на новому ринку та зміцнення репутації на існуючому ринку;
  - ✓ можливість використовувати результати широкомасштабних рекламних заходів, що проводяться франчайзером;
  - ✓ доступ до можливостей франчайзера та всієї його мережі, включаючи постачання товарів [1,10].

Однак, при такому значному переліку переваг, які надає побудова франчайзингової системи, існує ряд недоліків такої діяльності. Відносини між франчайзером на франчайзі базуються на контролі. Франчайзі є власником своєї компанії, але франчайзинговий договір зобов'язує його до ведення діяльності згідно зазначених правил. Франчайзі повинен добре розуміти, що взамін за численні переваги, що надає франчайзинг, потрібно бути готовим до контролю стандартів якості. Контроль за дотриманням вимог означає, що франчайзер нарощує вартість своєї нематеріальних активів: торгівельної марки, гудвілу, що неодмінно принесе прибуток в довгостроковій перспективі для франчайзі. Всі франчайзі зобов'язані дотримуватися стандартів франчайзингової системи згідно договору. Франчайзі може лише вносити свої пропозиції, що дуже обмежує ініціативу франчайзі [6].

За можливість користуватися бізнес-моделлю франчайзера, за менший ризик та підтримку франчайзі повинен сплатити франчайзеру паушальний внесок, пізніше періодичні платежі, а також платежі у рекламний фонд. І навіть у випадку, коли договір не передбачає жодних оплат,

франчайзі все одно буде зобов'язаний купувати товар при посередництві франчайзера [6].

Франчайзинговий договір буде містити певні обмеження щодо продажу та перенесення прав відносно франчайзингового об'єкту. Це зменшує економічну свободу франчайзі, пов'язану з веденням його економічної діяльності. Якщо франчайзер оголосить про банкрутство це призведе до ануляції франчайзингового договору, тому варто перевірити доступну інформацію про фінансовий стан франчайзера [6].

Слід також зазначити, що франчайзинг, як інструмент ведення бізнесу, є вигідним для держави, оскільки сприяє створенню значної кількості нових робочих місць, сплаті податків і розвитку економіки країни в цілому, в Україні його розвиток не знаходить належної підтримки та регулювання на державному рівні [6].

Незважаючи на ряд недоліків сьогодні в Україні по франчайзингу працюють сотні підприємств набуваючи все більшої популярності, незважаючи на протидію негативних чинників. На рівні франчайзерів відчувається нестача професійних франчайзі, які мають необхідні знання, навички та досвід роботи у бізнесі; складність стратегічного управління франчайзинговою мережею може спричинити ризик зашкодити бренду, знизити його репутацію за рахунок неякісної роботи франчайзі, порушення стандартів якості обслуговування. На рівні франчайзі складність в отриманні переваг від франчайзингу пов'язана з недостатньою кількістю власного капіталу, небажанням обмежень дій з боку франчайзера, недостатнім рівнем обізнаності щодо особливостей франчайзингу, високим рівнем ризику щодо створення бізнесу у регіонах України, де рівень конкуренції є нижчим. Франчайзі вимагають від франчайзерів детальніше опрацьованих документів та більше реальної допомоги щодо

організації та розвитку бізнесу, підвищення ефективності рекламної діяльності. З іншого боку, існують чинники позитивної дії. Підприємницька діяльність характеризується здатністю ризикувати, використовуючи несприятливі чинники на користь справи. Тому можна констатувати, що для розвитку франчайзингу як форми організації бізнесу в Україні наявні об'єктивні передумови; існують різноманітні ідеї та проекти, що можуть бути реалізовані у межах франчайзингу [5,6,8].

Сьогоднішня економічна криза, пов'язана із спалахом коронавірусу COVID-19, стала рушійною силою щодо зміни соціально-економічних тенденції та політичних векторів багатьох країн сучасного світу. За час карантину більшість франчайзингових мереж залежно від сфери ведення бізнесу і регіону знаходження, втратили певну кількість своїх франчайзі.

Найбільш постраждали бізнеси: які потрапили під заборону ведення господарської діяльності на час карантину: роздрібна торгівля не продуктовою групою товарів, сфера розваг, ресторанна сфера, індустрія здоров'я і краси, туризм, авіаперевезення; які зосереджені в регіонах із найбільшою кількістю хворих на коронавірус; які були орієнтовані на надання послуг населенню (навчання, дозвілля, відпочинок) у форматі офлайн і не змогли вчасно преорієнтуватися на онлайн-формат [5,8].

Пандемія стала ключовою з проблем на ринку франчайзингу в 2020 році, на додаток до тих, що вже існували в Україні: нерозвинена законодавча база, відсутність чіткої системи регулювання франчайзингових взаємин; відсутність досвіду роботи за системою франчайзингу у вітчизняних підприємців, складності в організації бізнес-процесів мережі; несумлінне ставлення до виконання договірних зобов'язань і до чужої інтелектуальної власності тощо. Під впливом кризи,

викликаного пандемією COVID-19, всі перераховані вище проблеми тільки загострилися. В обігу сучасних тенденцій розвитку бізнесу на ринку України з'являються «антикризові франшизи» до яких пропонують відносити: внутрішній туризм (готельний бізнес, пансіонати, «зелені садиби»); сфера послуг (B2B-сервіс, перевезення, сектор персонального сервісу, сервіс доставки та пунктів прийому/видачі); медична сфера (аптеки, центри забору аналізів, діагностичні кабінети); невеликі продуктові магазини (магазини біля дому, міні-маркети, дискаунтери); онлайн-франшизи та інтернет-франшизи (онлайн-медицина, стримінг-фітнес, онлайн-навчання тощо); ресторанне господарство в проєктах яких переважає складова доставки та невеликого чеку [5,8].

Рівень успішної діяльності франчайзі значною мірою залежатиме від того, наскільки ретельно ним буде проведений підбір франшизи. Ефективний франчайзер має бути носієм унікальної бізнес-ідеї, здатним забезпечити якісне навчання франчайзі, своєчасне та професійне консультування, створювати відповідний психологічний настрій, без якого в бізнесі дуже важко бути стійким, послідовним та ефективним [3-4].

Висновки. Дослідження сучасних тенденцій та перспектив розвитку ринку франчайзингу в Україні та світі дають змогу зробити висновки, що бізнес по франшизі на сьогодні вважається перспективним виходячи з представлених на ринку вітчизняних та світових брендів, здатних протистояти сучасним викликам та здатним до гнучкості в умовах мінливого зовнішнього середовища. Наведені характеристики сучасного стану ринку франчайзингу в Україні та світі, дають підґрунтя стверджувати, що франчайзинг є дієвим інструментом, що забезпечує розвиток малого і середнього бізнесу і буде розвиватися навіть в кризових умовах. Щоб прискорити розвиток франчайзингу на вітчизняному ринку,

необхідно прийняти ряд законів, які будуть регулювати франчайзингові відносини та розкривати реальну інформацію про фінансовий стан підприємства-франчайзера, оскільки українське законодавство не гарантує фінансової безпеки та рентабельності інвестицій у франчайзинговий бізнес, що створює не сприятливий інвестиційний клімат іноземних компаній-франчайзерів.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Н.М, Савченко Д.В. Ринок франчайзингових послуг в Україні: переваги та недоліки. Науковий погляд: економіка та управління. 2020. С. 7–11. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3970> (дата звернення: 31.01.2020).
2. Давидюк Л.П. Розвиток франчайзингового бізнесу в Україні та світі. Причорноморські економічні студії. 2019. С. 13–19. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/46_1_2019/4.pdf (дата звернення: 28.01.2020).
3. Одмечук А. Бізнес-аналіз застосування франчайзингу в Україні в сучасних реаліях. 2020. URL: http://kafstat.at.ua/konferens2/section/odmchuk_tezi.pdf (дата звернення: 31.01.2020).
4. Зайцев О.В., Кордас А.Р. Поточний стан франчайзингу в Україні та світі. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2020. С. 53–62. DOI: 10.25140/2411-5215-2020-1(21)-53-62 (дата звернення: 31.01.2020).
5. Офіційний сайт Franchise Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://franchisegroup.com.ua/ru/catalog-franchise> – Назва з екрану.
6. Офіційний сайт Асоціації франчайзингу (Україна) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://franchising.org.ua/> – Назва з екрану.
7. Офіційний сайт інвестиційного порталу InVenture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inventure.com.ua/> – Назва з екрану.
8. Офіційний сайт Федерації розвитку франчайзингу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fdf.org.ua/> – Назва з екрану.

9. Офіційний сайт консалтингового порталу Pro-Consulting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pro-consulting.ua/> – Назва з екрану.
10. Franchise business economic outlook 2020. Franchise Growth Continues. International

§3.4 ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАНЬ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Вступ. Світовий досвід свідчить про те, що ефективне управління ланцюгами поставок, які виконують ряд найважливіших для забезпечення життєдіяльності компанії завдань щодо інтеграції процесів, пов'язаних з рухом матеріальних і супутніх їм потоків, є істотним джерелом прибутку і конкурентних переваг компанії на ринку.

У сучасних умовах жорсткої конкурентної боротьби і швидко мінливої насколишньої ситуації багато компаній усвідомлюють важливість не тільки концентрації уваги на внутрішньому стані справ і вирішенні оперативних завдань в діяльності ланцюгів поставок, а й вироблення стратегії поведінки і ефективного механізму реалізації цієї стратегії. Це зумовлює зростання інтересу багатьох компаній і наукових співтовариств до питань стратегічного управління ланцюгами поставок, розробці механізмів доведення її до всіх співробітників, інтеграції в системи прийняття управлінських рішень на всіх рівнях управління ланцюгами поставок.

Актуальним підходом до управління стійкістю ланцюгів постачань, орієнтованому на досягнення стратегічних цілей, є впровадження практики сталого розвитку та ESG-критеріїв у діяльність промислових підприємств на всіх рівнях із застосуванням цифрових технологій, що сприятиме стабільності прозорості бізнесу. Поширення пандемії COVID-19 стало подією, яка змусила багато компаній і цілі галузі переглянути і трансформувати свою модель глобальних ланцюгів постачань. Один факт не підлягає сумніву: поширення пандемії вже виявило уразливості багатьох організацій, особливо тих, які сильно залежать від Китаю в

плані задоволення своїх потреб у сировині або готової продукції.

Питання управління ланцюгами постачань знаходяться у полі зору науковців і бізнес-середовища і в останні десятиліття знайшли доволі широке відображення в економічній літературі. Значну увагу їхньому вивченню з позицій логістики приділяють такі відомі зарубіжні вчені, як Д. Бауерсокс, М. Кристофер, Д. Ламберт, Дж. Сток, Д. Уотерс. Серед вітчизняних учених варто, насамперед, відзначити праці М. Григорак, Є. Крикавського, В. Николайчука, А. Окландера, Н. Чухрай.

Тематику впливу процесу діджиталізації та цифрових технологій на бізнес-моделі загалом було розглянуто у працях багатьох науковців, серед яких вагомий внесок зробили В. Апалькова, Г. Боуман, В. Вишневський, О. Вишневський, С. Волосович, Х. Джвігол, О. Квілінський, С. Князєв, В. Ляшенко, Л. Мельник, А. Остервальдер, В. Плескач, у роботах яких досліджено процеси цифровізації економіки,

Цифрову економіку як новітній вектор реконструкції традиційної економіки розглядали у своїх працях П. Пуцентейло, О. Гуменюк, А. Сірко, Ю. Кирилов, В. Грановська, В. Крикунова та інші дослідники. Але, разом з тим, значна кількість проблем щодо бачення концепції цифрового розвитку промислових підприємств для вдосконалення стратегічного управління сталістю ланцюгів постачань, залишаються недостатньо розкритими.

З огляду на це, метою даного дослідження є аналіз існуючих бізнес-моделей та обґрунтування доцільності впровадження ESG як основи підвищення прозорості та стійкості ланцюгів постачань з урахуванням цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок нинішнього

економічного стану та глобалізації ланцюги постачання стають дедалі складнішими. І згодом проектування, організація та взаємодія у рамках ланцюгів постачань стає складним завданням. Потреба у зміні фокусу з рівня компаній на рівень ланцюгів постачань, а також узгодження організаційних цілей з цілями в галузі стійкості є необхідною через зростаючі екологічні та соціальні проблеми. Усі зацікавлені сторони в ланцюгах постачань повинні працювати разом для досягнення цілей сталості. Організації залишатимуться неохоче дотримуватися стандартів сталого розвитку до тих пір, поки конкретні закони не будуть застосовані. Вимірювання успіху стійких ініціатив відрізняється залежно від організації [1].

Функції ланцюгів постачань вносять значний внесок у сферу сталого розвитку, і якщо розглядати з точки зору життєвого циклу, сталі ініціативи неможливі без залучення функції управління ланцюгів постачань. Структурні компоненти в літературі з управління ланцюгами поставок (SCM) можна ідентифікувати та впливати на поведінку, яка включає планування, моніторинг, дизайн робочого процесу, організаційну структуру, управління знаннями та структуру комунікації. Однак поведінкові компоненти є менш впізнаваними, а отже, складнішими для синхронізації між ланцюгами постачань, які є методами управління, керівництвом, управлінням ризиками, винагородами та визнанням, культурою та ставленням, а також довірою та прихильністю. У літературі принципи сталості стали однією з головних тенденцій в управлінні ланцюгами поставок [2-9].

Стійке управління ланцюгами поставок (SSCM) стало предметом цікавості для ряду наукових робіт як в якісному, так і в кількісному відношенні. Отже, цілком необхідно, щоб проблеми стійкості мають бути включені в основні функції управління ланцюгами постачань, а саме закупівлю,

виготовлення, розподіл, зберігання, складування, використання, переробку та утилізацію, які зображено на *рис. 1*.

Рис. 1. Основні функції SSCM (побудовано авторами)

Компанії зазнають величезного тиску, щоб забезпечити підтримку своїх існуючих ланцюгів постачань через останні тенденції глобалізації, ринкові зміни, невизначеність попиту, економічні проблеми, які пов'язані з пандемією COVID-19. Зосередження уваги лише на внутрішній ефективності ланцюгів постачань буде недостатнім для отримання конкурентних переваг. Якщо концепції сталого розвитку інтегровані в основні функції ланцюгів постачань компаній, вона досягає високих ринкових позицій у світовому контексті.

Навіть до того, як COVID-19 зміцнив бізнес та

суспільство, рух навколишнього середовища, соціальної сфери та управління (ESG) набирає обертів. Такі далекосяжні виклики, як зміна клімату та економічна інклюзія, зосередили увагу інвесторів та керівників на важливості довгострокових пріоритетів та нефінансової звітності; близько 200 генеральних директорів підписали заяву Круглого столу бізнесу в 2019 році про те, що інтереси всіх зацікавлених сторін, а не тільки акціонерів, вимагають уваги вищого керівництва. Тоді глобальна пандемія посилила усвідомлення того, наскільки ми всі взаємопов'язані, наскільки швидко зовнішні поштовхи можуть спрацювати через глобальну економіку, і наскільки центральною довірою та прозорістю є функціонування економіки [3].

ESG охоплює широкий спектр тем із різними напрямками у різних галузях промисловості. Цифрова трансформація – це не просто аналогія майбутньої ESG; це також сприяє сталому бізнесу. Цей крок є надзвичайно важливим, оскільки для промислових компаній більша частина вуглецевого сліду припадає на ланцюжок поставок, а не в межах самої компанії.

В останні роки прихильність принципам сталого розвитку в усьому світі стає невід'ємною частиною життя суспільства. ESG-трансформація відбувається у всіх сферах. І Україна не виняток. Промисловість не може стояти осторонь від формування нових правил економічної поведінки, промислово-металургійна галузь зобов'язана брати участь у розбудові роботи постачальників, стати прикладом і провідником по веденню бізнесу на основі принципів екологічної, соціальної та адміністративної відповідальності [4].

Будучи невід'ємними елементами системи, фінансові інститути активізують свої дії щодо впровадження ESG-чинників в бізнес-моделі для кращого управління ризиками та

отримання стратегічних переваг. Законодавча і нормативна база України в області ESG тільки формується, що є однією з складних завдань при впровадженні ESG-принципів. Нижче представлені національні ініціативи, які мають істотний вплив на розвиток ESG-повідстки.

Україна підписала 22 квітня 2016 р Паризьку хартію з клімату, створену за результатами роботи конференції по боротьбі з парниковими газами у 2016 році. Угоду спрямовано на боротьбу з глобальним потеплінням, а також передбачає регулювання викидів вуглекислого газу в атмосферу. Відповідно до першого національно визначеного внеску України в Паризьку хартію, наша країна взяла на себе зобов'язання не перевищити 60% у 2030 році від рівня викидів парникових газів в 1990 році (або скорочення на 40% з 1990 року без урахування сектора «Землекористування, зміни в землекористуванні і Лісне господарство»).

Було розроблено проєкт Стратегії сталого розвитку України до 2030 року і Національний план дій до 2020 року щодо впровадження Стратегії, яка здійснена українськими експертами при підтримці Програми розвитку ООН в Україні та Глобального екологічного фонду в рамках проєкту «Інтеграція положень Конвенції Ріо в національну політику України», проте даний проєкт так і не було схвалено Верховною Радою України.

7 липня 2021 р. прийнято Рішення НКЦІФР «Про схвалення Рекомендацій щодо реалізації або фінансування проєктів екологічного спрямування шляхом емісії зелених облігацій».

Діяльність у сфері сталого розвитку та ESG на прикладі групи Метінвест є обов'язковою умовою виконання головної мети бізнес-стратегії до 2023 року – стати довіреним помічником і навігатором в стрімко мінливому світі,

допомагаючи людям, бізнесу і країні стабільно розвиватися.

Впровадження практики сталого розвитку та ESG-критеріїв в діяльність Групи Метінвест на всіх рівнях сприятиме стабільності бізнесу. Такий підхід стане одним із чинників збереження високих показників Групи, незважаючи на несприятливі умови зовнішнього середовища і значну невизначеність. Розвиток держави, підтримка бізнесу, турбота про співробітників, суспільства та навколишнього середовища – ці та інші цінності і пріоритети в галузі сталого розвитку та ESG допоможе Групі Метінвест знаходити нові способи ефективної взаємодії і взаємовигідного співробітництва з зацікавленими сторонами.

Групі Метінвест необхідно не просто прагнути інтегрувати ESG-повідку в стратегію, а й проводити внутрішню ESG-трансформацію. Стати піонером в галузі сталого розвитку та ESG в галузі і в країні має увійти в місію Групи Метінвест. Групі необхідно використовувати свою унікальну роль і можливості для створення в Україні передової ESG-повідки, формування та вдосконалення регуляторного середовища в області ESG, розробки і реалізації передової практики.

Пропонується розробити і прийняти нову Стратегію ESG на 2021-2023 рр. (рис. 2).

Рис. 2. Етапи формування порядку в галузі сталого розвитку та ESG Групи Метінвест в 2021 році (побудовано на підставі корпоративної стратегії Групи Метінвест)

З метою формування єдиного підходу до управління сталим розвитком і ESG, а також для ефективної реалізації Стратегії ESG необхідно створити ESG-комітет і Дирекцію ESG (рис. 3). Крім того, необхідно призначити куратора ESG в Наглядовій раді і старшого віце-президента, який буде відповідальний за ESG-повідстку в Правлінні.

Комітет зі стратегічного планування Наглядової ради необхідно перейменувати в Комітет зі стратегічного планування та сталого розвитку. Тоді організаційна структура управління сталим розвитком і ESG в Групі Метінвест буде відповідати кращій практиці і охоплювати всі рівні правління.

ESG-комітет – робочий орган, покликаний забезпечити дотримання принципів сталого розвитку та ESG в компаніях екосистеми [5].

У складі ESG-комітету – топ-менеджмент, представники всіх функціональних блоків та територіальних підприємств Групи Метінвест, які розглядають актуальні теми в галузі сталого розвитку та ESG на регулярних засіданнях.

У рамках ESG-комітету необхідно сформувати тематичні робочі групи, які систематизують роботу за такими темами, як управління ризиками, практична екологія, соціальні рішення, відповідальні закупівлі.

Робота ESG-комітету дозволить почати моніторинг головних постачальників по ESG-критеріям.

Рис. 3. Організаційна структура управління сталим розвитком і ESG у Групі Метінвест (побудовано на підставі офіційних документів)

Дирекція ESG – ключовий орган, який координуватиме діяльність у сфері сталого розвитку та ESG. Відповідає за формування і реалізацію єдиного всебічного підходу до сталого розвитку та ESG, який враховує інтереси всіх

зацікавлених сторін, передові практики, зобов'язання і цілі Групи Метінвест, традиційні і вже реалізовані програми і проекти.

Для досягнення цієї мети Дирекція ESG буде виконувати ряд взаємопов'язаних завдань:

1. Методологія та управління інформаційними потоками (Data Management): консолідація ESG-даних і робота з ними, методологічне забезпечення діяльності, впровадження ESG-стандартів.

2. ESG-позиціонування: уявлення ESG-позицій Групи Метінвест на міжнародних майданчиках і інвестиційних форумах, підготовка і проведення цільових заходів, участь в ESG-рейтингах, комунікаційна підтримка ESG-ініціатив.

3. GR (Government Relations) – взаємодія з органами державної влади в області ESG та координація ESG-проектів: участь у формуванні нормативно-правової бази ESG в Україні, експертиза пропозицій та тиражування кращої практики, формування портфеля ESG, консультування з питань ESG.

Крім внутрішніх органів управління, Група Метінвест буде консолідувати експертне і ділове співтовариство для формування і реалізації прогресивної ESG-повідстки на всеукраїнському рівні.

У 2021 році Група Метінвест необхідно розробити та затвердити Політику в галузі сталого розвитку та ESG, яка закріпить основні підходи, принципи, напрямки та завдання Групи в цій галузі, а також зафіксує підхід до взаємодії із зацікавленими сторонами. Розробка Політики буде обговорюватися з внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами на рівні Правління та Наглядової ради.

Політика в галузі сталого розвитку та ESG доповнить Стратегію ESG, а разом вони визначають підхід, основні пріоритети та цілі в області ESG до 2023 року. При управлінні

стійким розвитком та ESG, в тому числі в рамках розробки Політики, Групі Метінвест необхідно детально аналізувати і враховувати вимоги міжнародних стандартів та рекомендацій, а також кращу практику компаній галузі.

Групі Метінвест необхідно інтегрувати Стратегію ESG у загальнокорпоративну стратегію розвитку до 2023 року. Для формулювання напрямків і цілей Стратегії ESG були проведені аналіз стандартів та передової практики, інвентаризація та систематизація поточних ініціатив у сфері сталого розвитку та ESG. Ключові напрями та цілі Стратегії ESG 2021-2023 Групи Метінвест наведено у *табл. 1*.

Таблиця 1

**Ключові напрями та цілі Стратегії
ESG 2021-2023 Групи Метінвест**

Аспект	Цілі
Environmental – Екологічний аспект	збільшення частки відходів на переробку до 40% до 2023 року збільшення частки зеленої енергії до 30% до 2023 року розрахунок і зниження вуглецевого сліду здійснення 100% закупівель за ESG-критеріям розробка нормативно-правової бази для класифікації ESG-ризиків і оцінки екологічного сліду
Social – Соціальний аспект	розвиток комфортних умов середовища та турбота про здоров'я співробітників та їх сімей в областях присутності забезпечення гнучких форматів роботи для більш ніж 20% співробітників утримання індексу залученості співробітників на рівні 75% прийняття галузевого стандарту формування

	стандартів турботи про співробітників та соціальних рішень на рівні всієї країни розвиток освітніх технологій
Governance Правління	– розробка ESG-політики та створення системи управління ESG-ризиками оновлення принципів та структури управління Групою, відображення в мотивації КПЕ в галузі сталого розвитку підтримання лідируючої ролі в ESG-трансформації в Україні приєднання до загальноосвітніх ESG-ініціативам

Джерело: складено на підставі офіційних документів.

У Групі Метінвест необхідно виробити єдину систему управління ESG-ризиками, яка буде інтегрована в загальну систему управління ризиками.

ESG-ризик є складовою частиною ряду ризиків Групи Метінвест високого або середнього рівня. Робочим групам необхідно сформувавши власні експертні підходи до інтегрованого управління ESG-ризиками Групи, в тому числі за рахунок розвитку інструментів виявлення таких ризиків, розробки системи ESG-рейтингу, модернізації всіх процесів за допомогою інтеграції ESG-факторів, моніторингу ESG-ризиків та стрес-тестування за впливу ESG-факторів. ESG-ризик Групи Метінвест наведено у *табл. 2*.

Комплексне впровадження управління ESG-ризиками в структуру Групи надано на *рис. 4*.

Таблиця 2

ESG-ризиків Групи Метінвест

Ризик	Рівень ризику	Вплив ESG-ризиків
Ризик зміни законодавства	високий	несвоєчасна адаптація до змін в українському та міжнародному законодавстві
Репутаційний ризик	високий	ймовірність репутаційних втрат у разі реалізації ESG-ризиків
Операційний ризик	середній	ймовірність несвоєчасної та / або недостатньої адаптації процесів до усіх істотних ESG-факторам
Ризик поведінки	середній	втрати через невідповідність добросовісної ділової практики
Стратегічний ризик	середній	втрати через зміну споживчих моделей під впливом ESG-факторів і недостатності заходів щодо адаптації
Інвестиційний ризик	середній	зміна вартості активів внаслідок ESG-факторів та зниження інвестиційної дохідності
Модельний ризик	середній	недостатнє впровадження ESG-факторів в поточній моделі, необхідність розробки нових моделей
Ризик ліквідності	середній	потенційний відтік ліквідності з-за реакції на порушення принципів відповідального фінансування, що реалізовується через пов'язані ризики

Джерело: складено на підставі офіційних документів.

Рис. 4. Комплексне впровадження управління ESG-ризиками (побудовано на підставі корпоративної стратегії Групи Метінвест)

Група Метінвест підписала 16.07.2021 р. Меморандуми про співпрацю з міжнародним лідером в області інжинірингу, будівництва та надання послуг для всього життєвого циклу обладнання металургійний підприємств Primetals Technologies та провідним австрійським дослідним центром в металургії K1-MET.

У рамках довгострокової стратегії розвитку виробництва сталі без викидів Метінвест має намір підвищити стійкість своїх виробничих потужностей та зацікавлений у впровадженні нових технологій для зниження впливу на навколишнє середовище.

У меморандумі з Primetals Technologies сторони домовилися про реалізацію спільних проектів в галузі сталого розвитку галузі. До них відносяться спільні ініціативи в сфері

науково-дослідних робіт в рамках фінансування Horizon Europe та Дослідницького фонду вугілля і сталі, які пов'язані з кліматичними та екологічними проблемами в сталеливарній промисловості. Співпраця включає роботу над технологічними рішеннями, які можуть бути впроваджені на виробничих підприємствах Metinvestu, а також над перспективними технологіями та рішеннями для всього ланцюжка поставок металургійної та гірничодобувної промисловості, щоб прискорити процес декарбонізації Metinvestu. Сфери взаємного інтересу включають енергоефективне та інноваційне виробництво сталі на основі DRI, уловлювання та утилізацію вуглецю і металургійного газу.

Для реалізації розробленої стратегії сталого розвитку необхідне використання цифрових технологій та інформаційних систем [10-15] в управлінні стійкістю ланцюгів постачань [16-22].

Висновки. В останні роки все більше компаній зосереджуються на екологічних, соціальних та управлінських ініціативах (ESG), якими керують ключові інвестори та зацікавлені сторони. Це спонукає організації не тільки переоцінювати методи, за допомогою яких вони вимірюють і повідомляють про свій ризик, відповідність, стійкість та ефективність управління, але також і те, як ESG можна включити до своєї культури для виконання своїх організаційних зобов'язань.

З роками цифрова трансформація стала базовою потребою для всіх компаній. Інвестування в технологічні рішення, як для автоматизації операційних процесів, так і для поліпшення роботи команд, є настільки вирішальним, що воно навіть може визначити успіх компаній за нинішнього сценарію, що відзначається високими інвестиціями в інновації з метою покращення процесів та залучення уваги все більш вимогливої публіки.

Також у цьому контексті цифрової подорожі концепція ESG (навколишнє середовище, соціальне забезпечення та управління) також набула популярності – показника, який оцінює компанії відповідно до їх впливу на ці три осі сталого розвитку. Постійні зміни в профілі громадськості, а також суспільства в цілому, тиснуть на компанії з метою здійснення безпрецедентних дій у розвитку своїх послуг та продуктів. Як наслідок, Digital Transformation та ESG взяли на себе провідну роль в обговоренні нових моделей управління.

Більша автономія у виробничому ланцюжку, що забезпечується цифровізацією, безпосередньо пов'язана з основними цілями ESG, які полягають у турботі про навколишнє середовище; розширити соціальну відповідальність; та прийняти кращі практики управління. А технології є найкращим союзником компаній у цьому процесі цифрової трансформації та адаптації до норм та вимог громадськості.

ESG – це наступна корпоративна трансформація, яка виникла у відповідь на потреби суспільства, що вимагає від компаній більш активної участі у прийнятті стійкої практики проти соціальних проблем, які впливають на життя кожного. У цьому сенсі нарахування буде ще більш різким у найближчі роки, і компанії, які не звернуть уваги на ці питання, можуть мати серйозні проблеми.

Окрім цифрової подорожі, ESG – це необхідна трансформація, яка йде паралельно з оцифруванням. Тому зв'язок обох дозволяє здійснювати все більш стратегічні та вигідні дії як для організацій, так і для суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. *Соціально-*

економічні та демографічні наслідки системної кризи в Україні та шляхи їх подолання. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/15/3.pdf>.

2. Шваб К. Чого ми хочемо? Три моделі майбутнього на вибір. *Новое время*. 2019. 13 декабря. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/forum-u-davosi-yak-zminuyetsya-kapitalizm-ekonomika-novini50057107.html>.

3. Волошина О. Кращі топ-менеджери України. *Новое время*. 2018. 20 декабря. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/publications/krashchi-top-menedzheri-ukrajini-zhinka-z-grishmi-2515677.html>.

4. Павленко А. Прощання з диким Заходом. *Новое время*. 2020. 16 февраля. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/velikiy-biznes-i-blagodiyi-proekti-chomu-kompaniji-roblyatbatatomilyonni-vitrati-50070048.html>.

5. Результати 19-го Щорічного опитування PwC керівників найбільших компаній. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/2016/19th-global-ceo-survey-results.html>.

6. Фрідман А. Боротьба за душу глобальної економіки. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/maybutnye-zarazprognoz-dlya-svitovoji-ekonomiki-na-2020-rik-ostanni-novini-50072520.html>.

7. Штанько В. І., Бордюгова Т. Г. Інформаційне суспільство: соціально-філософські проблеми становлення: навч. посібник. Харків: ХНУРЕ, 2012. 172 с.

8. Oleksiv I. Theoretical and practical approaches to identification of stakeholder interests of the company. *Economics. Entrepreneurship. Management*. 2014. Vol. 1. No. 1. P. 31-35.

9. Chernobay L. I., Malibroda S. B., Yasinska T. V. Evaluation of the level of social responsibility of the state in the field of employment. *Economic Processes Management*. 2017. No. 2. URL: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2017_2/epm2017_2_6.pdf.

10. Квилинский А. С., Трушкина Н. В., Рынкевич Н. С. Концептуальные подходы к определению термина «информационная экономика». *Проблеми економіки*. 2019.

№ 3(41). C. 147-155. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-147-155>.

11. Trushkina N. Development of the information economy under the conditions of global economic transformations: features, factors and prospects. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2. No. 4. P. 7-25. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.04\(1\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.04(1)).

12. Trushkina N., Dzwigol H., Serhieieva O., Shkrygun Yu. Development of the Logistics 4.0 Concept in the Digital Economy. *Economic Herald of the Donbas*. 2020. № 4 (62). P. 85-96. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-4\(62\)-85-96](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-4(62)-85-96).

13. Grygorak M., Trushkina N. Introduction of purchase management information systems and partnership relations with suppliers. *Contemporary Issues of Digital Economy and Society: monograph* / Edited by T. Nestorenko, P. Mikos. Katowice: Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 206-213.

14. Kwilinski A., Hryhorak M., Trushkina N. Transformation of the customer relationship management system in the digital economy. *Artificial intelligence as a basis for the development of the digital economy: textbook* / Edited by I. Tatomyr, Z. Kvasnii; The Precarpathian Institute named of M. Hrushevsky of Interregional Academy of Personnel Management. Praha: OKTAN Print s.r.o., 2021. P. 350-360.

15. Kwilinski A., Zaloznova Yu., Trushkina N. Digital marketing as an effective tool for improving the quality of customer service. *Artificial intelligence as a basis for the development of the digital economy: textbook* / Edited by I. Tatomyr, Z. Kvasnii; The Precarpathian Institute named of M. Hrushevsky of Interregional Academy of Personnel Management. Praha: OKTAN Print s.r.o., 2021. P. 360-367.

16. Kitrish E. The role of supply chain sustainability in strengthening the business competitiveness. *Economic Herald of the Donbass*. 2016. No. 4(46). P. 128-137.

17. Kitriř E. The role of supply chain sustainability in an enterprise's corporate social responsibility strategy. *Economic Herald of the Donbass*. 2017. No. 4(50). P. 190-199.

18. Trushkina N. Organizational-economic mechanism of management logistic activity of enterprise: essence and structure. *Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension: collective monograph / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship*. Sofia: VUZF Publishing House «St. Grigorii Bogoslov», 2019. Vol. 3. P. 117-125.

19. Трушкіна Н. В., Кітріш К. Ю., Шкригун Ю. О. Тенденції розвитку глобальних ланцюгів постачань в умовах COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Вип. 33. Ч. 2. С. 82-88. <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-33-35>.

20. Трушкіна Н. В., Кітріш К. Ю. Управління ланцюгами постачань у контексті концепції Індустрія 4.0. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.74>.

21. Hryhorak M., Dzwigol H., Trushkina N., Shkrygun Yu. Substantiation of expediency of the complex approach for supply chains management in the COVID-19 conditions. *Intellectualization of logistics and Supply Chain Management*. 2021. Vol. 5.P.6-25.<https://doi.org/10.46783/smart-scm/2021-5-1>.

22. Кітріш К. Ю. Сталість як чинник управління ланцюгами постачань. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 51. С. 141-148. <https://doi.org/10.32843/infrastructure51-22>.

ODDÍL 4. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§4.1 ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Вступ. Сучасний розвиток діяльності суб'єктів господарювання неможливий без активної участі в міжнародних економічних процесах. Безумовно, пріоритетним аспектом фінансового розвитку учасника ЗЕД є експортоорієнтований вектор, однак в умовах сьогодення вітчизняні підприємства чимало операцій проводять з імпортною сировиною, комплектуючими, без чого неможливий якісний виробничий процес. Тому для спрощення процедур митного оформлення імпоротної продукції учасники ЗЕД повинні володіти інформацією про те, хто на якому етапі виконання імпоротної операції, в який час та терміни може забезпечити процедуру оформлення імпорту згідно діючого законодавства. Відповідно постає потреба у дослідженні ефективності застосування учасниками імпоротної та експортної діяльності (ІЕД) комплексу інфраструктурних елементів її забезпечення.

На даному етапі інфраструктурне забезпечення експортно-імпоротної діяльності в Україні потребує постійного моніторингу та розвитку, так як спостерігається нарощення імпортних потужностей країн-сусідів, що, відповідно, призводить до збільшення споживання імпоротної продукції та погіршення справ вітчизняних товаровиробників. З іншого аспекту, це можна вважати стимулом для національного виробника змінювати параметри конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Для того, щоб зменшувати імпортоорієнтований

розвиток та розвивати експортоорієнтований, передусім доцільно розглянути особливості функціонування елементів експортно-імпоротної інфраструктури. Та, у випадках, коли виробничий розвиток вітчизняного підприємництва значною мірою залежить від імпортних поставок сировини, продукції, комплектуючих тощо, забезпечити якісний рівень імпортного постачання у цілях забезпечення вітчизняного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Під інфраструктурою забезпечення зовнішньоекономічної діяльності розуміють структурований за функціональним аспектом перелік учасників, що здійснюють обслуговування експортно-імпортних операцій учасників ЗЕД на засадах виконання відповідних операційних процесів та із застосуванням технологічних, фінансових, інституційних, кадрових, економічних, податкових, інформаційних інструментів. Варто зауважити, що у сучасних наукових дослідженнях не визначено типового структурованого переліку складових інфраструктури обслуговування експортно-імпоротної діяльності (ЕІД). Вони виокремлюються за різноманітними класифікаційними ознаками, за функціональним призначенням, за вартісним аспектом тощо. Тому для систематизації учасників інфраструктурного обслуговування ЕІД проведено їх дослідження (табл. 1).

Таблиця 1

Складові системи інфраструктурного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності та їх характеристики

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
Транспортна – є сукупністю об'єктів транспортного обслуговування діяльності учасників ЗЕД, які забезпечують ефективну діяльність у сфері	Забезпечує розвиток міжнародної торгівлі; при здійсненні імпоротної діяльності формує дохідну частину бюджету; визначає рівень, структуру, склад транспортних витрат; формує резерв активізації ЗЕД. Транспортна складова

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
<p>транспортування товарів, продукції, сировини, матеріалів тощо..</p>	<p>формується на засадах залучення до здійснення ЗЕД усіх видів транспорту; залізничного, автомобільного, морського, річкового, трубопровідного, авіаційного. Ефективність цієї складової оцінюється шляхом обчислення коефіцієнту залучення різноманітних видів транспорту до здійснення ЗЕД. Розвиток цієї складової повинен бути орієнтованим на трансформацію залізничних сполучень та якість залізничного обслуговування, покращення атомагістрального сполучення, залучення більшої кількості авіакомпаній до здійснення ЗЕД, інтегрування транспортно системи України у Європейську.</p>
<p>Логістична – сукупність об'єктів, що здійснюють ефективне циклічне переміщення економічних потоків зовнішньоекономічної діяльності між її учасниками (постачальником та споживачем результатів ЗЕД).</p>	<p>Григорак М.Ю. та Костюченко Л.В. до елементів логістичної інфраструктури відносять складську, транспортну, маніпуляційну, пакувальну, інформаційну та фінансову діяльність учасників ЗЕД [2, с. 104]. Логістична складова формується на засадах якісного обслуговування ЗЕД, шляхом розширення переліку обслуговуючих процесів ЗЕД із застосуванням новітніх логістичних систем. Для оцінювання ефективності логістичної складової інфраструктурного обслуговування МЕД застосовують Logistics Performance Index (LPI) — Індекс Ефективності Логістики, який розроблено Світовим Банком [3]. Розвиток цієї складової повинен бути орієнтованим на: розвиток цільових логістичних об'єктів ЗЕД, приведення їх діяльності у відповідність із міжнародними стандартами логістичного обслуговування;</p>

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
	оптимізацію залучення основних засобів до логістичного обслуговування; інформатизацію та інтелектуалізацію логістичної діяльності учасників ЗЕД; кадрове забезпечення та формування взаємовигідного партнерства учасників міжнародної логістики.
Фінансова – сукупність об'єктів, що забезпечують фінансове обслуговування зовнішньоекономічної діяльності	Ця складова є комплексом фінансового бюджетування, обслуговування митних фінансових потоків, валютного та податкового регулювання ЗЕД, грошово-кредитного забезпечення ЗЕД, структурування боргових зобов'язань. Її інструменти забезпечують фінансову конкурентоспроможність учасників зовнішньоекономічної діяльності. Для оцінювання ефективності фінансової складової інфраструктурного обслуговування МЕД застосовують показники ефективності експорту та імпорту, зовнішньоторговельний оборот та сальдо учасника ЗЕД. Розвиток цієї складової повинен бути орієнтованим на: підвищення ефективності фінансових установ, що обслуговують платіжно-розрахункові операції ЗЕД, оптимізацію валютно-фінансових потоків учасників ЗЕД, оптимізацію митних та податкових платежів.
Інституційна сукупність об'єктів, що забезпечують національне та міжнародне нормативно-правове обслуговування зовнішньоекономічної діяльності.	Ця складова є комплексом об'єктів законодавчого управління ЗЕД на міжнародному рівні, до складу яких входять: міжнародні інституційні установи (ООН, СЕК, ЕСКАТО, ЕКОСОР, ЮНІДО, ЮНКТАД, ЄС, ЄАСТ, АСЕАН, НАФТА, ЄвроАзЕС, МВФ, Світовий Банк, Європейський банк реконструкції та

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
	<p>розвитку, Паризький та Лондонський клуби кредиторів, СОР, МТП, G-8, ОЕСР) та національні інституційні установи (ВРУ, Президент України, КМУ, НБУ, МінФін, МінЕкономРозвитку, АКУ, ДФСУ, МКМТ) [4, с.14-15; 5, с.52]. Одним із найрепрезентативніших індикаторів оцінювання ефективності інституційної складової є рейтинг Doing Business, який власне враховує оновлення нормативно-правової бази країни впродовж року, розглядає її відповідність нормам міжнародного законодавства та, найголовніше, містить висновки учасників зовнішньоекономічної діяльності про конструктивний вплив оновленого законодавства на учасників підприємницької діяльності. Розвиток інституційного забезпечення ЗЕД потребує подальшого покращання та затвердження нормативно-правової бази ЗЕД в Україні; дотримання норм міжнародного зовнішньоекономічного права; імплементація України у структуру міжнародних організацій та конвенцій; оновлення та підписання міждержавних угод [6, С.6].</p>
<p>Інформаційна – сукупність об'єктів, що забезпечують інформаційне обслуговування зовнішньоекономічної діяльності.</p>	<p>Ця складова передбачає формування якісного, комплексного набору інформаційних ресурсів, щодо зовнішньоекономічної діяльності, із застосуванням достовірних джерел та сучасних засобів оброблення інформації. Індикатором оцінювання є Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) — за результатами обчислення якого встановлюється рівень розвитку</p>

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
	<p>інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Базуючись на складових цього показника пропонуємо використовувати його для оцінки рівня інформаційно-комунікаційного забезпечення ЗЕД. Розвиток інформаційної складової передбачає налагодження та реалізацію комунікаційних зв'язків, структурування процесу збору зовнішньоекономічної інформації, застосування новітніх цифрових засобів передавання та оброблення інформації. З цією метою, учасникам ЗЕД доцільно відстежувати ефективність інформаційного обміну, на основі технологічних засобів, застосовуючи ієрархію комунікативних моделей; інструментарій інформаційного забезпечення, інформаційні канали та шляхи їхнього переміщення.</p>
<p>Митна - сукупність об'єктів, що забезпечують процес супроводу зовнішньоекономічної діяльності на засадах виконання митних формальностей</p>	<p>Ця складова передбачає залучення митних органів, митних посередників, юридичних та фізичних осіб, що здійснюють переміщення товарів, послуг, транспортних засобів через митний кордон визначеної країни, на засадах встановлених законодавчих норм. Основними учасниками митної інфраструктури є: митні органи, авторизовані фізичні та юридичні особи, некомерційні самоврядні організації, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності [8]. Оцінювання ефективності митної складової інфраструктури здійснення ЗЕД найдоцільніше проводити, застосовуючи митний індекс ЄБА [9], який обчислюється за результатами періодичного моніторингу таких</p>

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
	<p>параметрів: середній період одного митного оформлення; частка візуалізованого фізичного контролю товару, що перетинає кордон; частка незастосування методу визначення митної вартості «за ціною угоди»; середньозважена кількість документів митного оформлення однієї угоди. Розвиток цієї складової повинен бути спрямований на скорочення термінів митного обслуговування ЗЕД, визначення та обґрунтування географічно-територіального способу проведення митного обслуговування, гармонізацію процедур митного супроводу, структурування процесу митного оформлення, типологізацію процедур та органів митного оформлення за запропонованими Будз О.Ф. змістовими ознаками щодо акредитаційного, дозвільного, сертифікаційного, деклараційного, вартісно-платіжного, складського, транспортного, гарантійного, інформаційно-консультативного видів митного обслуговування учасників ЗЕД [8]. Окремо варто зазначити на необхідності розмежування митного обслуговування за рівнями здійснення, оскільки, переважно, зосереджено його проведення на державному рівні.</p>
<p>Посередницька - сукупність об'єктів, що надають послуги обслуговування зовнішньоекономічної діяльності у випадках відсутності суб'єкта ЗЕД власних можливостей</p>	<p>Посередницька складова інфраструктурного забезпечення ЗЕД є «сукупністю відносин, які утворюють чітку систему внутрішніх і зовнішніх зв'язків щодо відносин, які складаються між учасником зовнішньоекономічної діяльності та посередником, відносин між</p>

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
забезпечити реалізацію таких послуг.	<p>посередником і митними органами, а також відносин між учасником зовнішньоекономічної діяльності та митними органами» [10, с.129]. Роль посередників у ЗЕД невід’ємна та визначається специфікою функцій, які вони забезпечують. Відповідно основними посередниками при здійсненні ЗЕД виступають: митні посередники (митні брокери, митні перевізники, митні склади, магазини безмитної торгівлі, вільні митні зони, вантажні митні комплекси), загальнонаціональні та регіональні посередники, універсальні посередники та посередники вузької спеціалізації, фінансові, логістичні, ресурсозабезпечуючі, транспортні, кадрові, торгові тощо. Основним аспектом, на якому варто наголосити, що як елемент інфраструктури ЗЕД, посередники передбачають не лише супровід митної діяльності (власне такий підхід виокремлюється переважною більшістю дослідників), а й виконання усіх функцій, що необхідні для забезпечення ефективності ЗЕД як суб’єкту, що її здійснює, так і споживача результатів ЗЕД. Тобто згідно нашого трактування до посередницької складової інфраструктури входить набагато більший перелік учасників, ніж загальновикористовуваний щодо митного посередництва. Діагностику ефективності посередницької складової доцільно здійснювати за набором індикаторів, які дозволяють встановити економічну ефективність користувачів та надавачів посередницьких послуг. Зокрема</p>

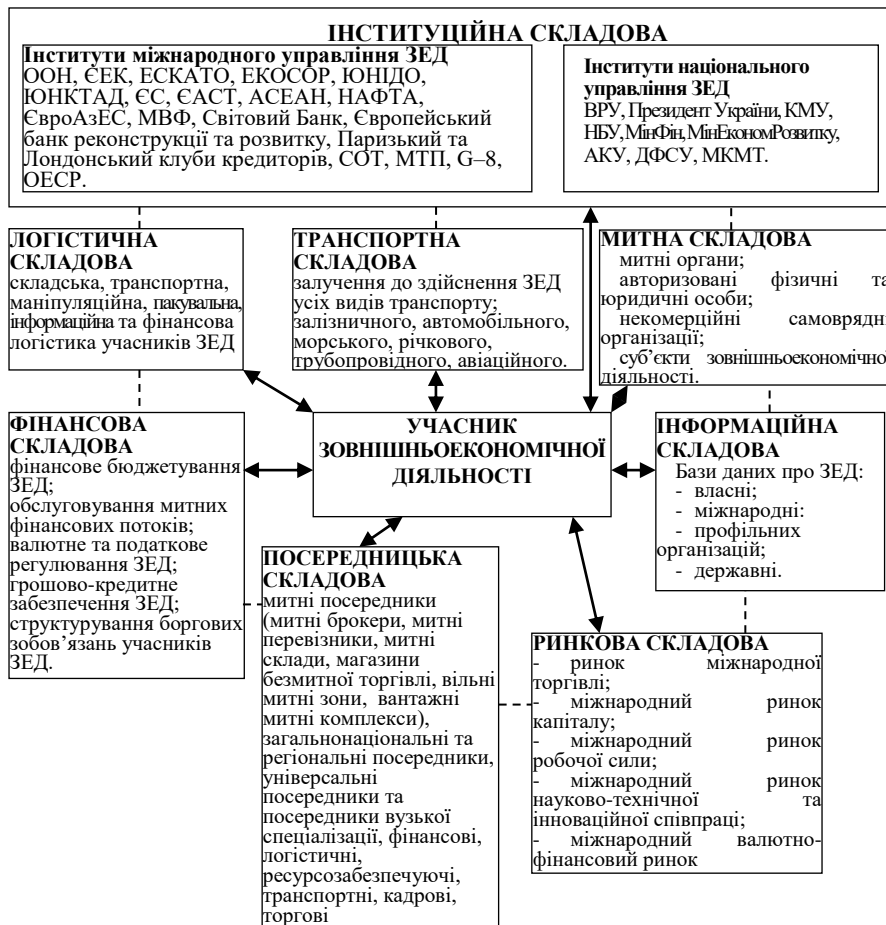

Складові інфраструктури ЗЕД	Характеристики
	<p>це можуть бути: економічні показники ефективності замовника посередницьких послуг, економічні показники результативності посередників. Перелік таких показників є надзвичайно широким та визначається тим учасником ЗЕД, для якого здійснюється це оцінювання. Розвиток цієї складової інфраструктури має відбуватись у напрямку розроблення дієвих інструментів вибору посередників, оптимізуванні кількості посередників, що забезпечують ЗЕД, структуруванні послуг, що можуть бути передані посередникам, економічному обґрунтуванні доцільності посередницької діяльності.</p>
<p>Ринкова - це сукупність ринків, на яких здійснюють зовнішньоекономічні операції щодо міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу, робочої сили та валютно-фінансових цінностей.</p>	<p>Ринкова складова інфраструктурного забезпечення ЗЕД є «сукупністю ринкових відносин, які утворюють чітку систему внутрішніх і зовнішніх зв'язків щодо формування ринкової взаємодії основних ринкових елементів: товарів, капіталу, робочої сили та забезпечують їх якісну роботу і взаємодію.</p> <p>Варто зазначити, що ринкова складова є дуже динамічною, із значним рівнем невизначеності та відсутністю стабільності, тому єдиного показника за яким можна оцінити ефективність її роботи не застосовують. Відповідно для оцінки доцільним визначати тенденції розвитку ринку – це економічне поняття, що характеризує закономірність зміни його основних параметрів в часі [11]. Для розвитку потужного ринкового середовища в Україні необхідно постійно удосконалювати ринкові економічні відносини; враховувати ринкові бар'єри; налагоджувати та активізувати взаємовигідні ринкові зв'язки.</p>

Визначивши структурні елементи інфраструктури експортної- імпоротної діяльності та, дослідивши їх функціональне призначення, можемо побудувати модель інфраструктури ЕІД, яка є схематичним відображенням взаємозв'язків між ними (рис. 1).

Рис.1. Модель інфраструктурного забезпечення експортно-імпоротної діяльності господарюючого суб'єкта

Висновки. Таким чином інфраструктуру експортно-імпоротної діяльності господарюючого суб'єкта формують інституційні, логістичні, транспортні, митні, фінансові, інформаційні, посередницькі та ринкові структурні елементи, що є окремими її складовими та забезпечують безперервне функціонування зовнішньоекономічної діяльності. Необхідність її виокремлення дозволить забезпечити вільний обмін товарами та послугами, безперервне якісне здійснення ЗЕД, а також захист прав учасників міжнародних економічних відносин і їх взаємовигідну співпрацю.

Підсумовуючи можемо зазначити, що інфраструктура експортно-імпоротної діяльності розвивається, однак чимало функцій її складових дублюються, немає чіткого розмежування її структурних елементів за функціональним призначенням, окремі структурні елементи не адаптовані вимогам зарубіжних ринків, а відповідно не забезпечують якісне здійснення ЗЕД. Тому невід'ємним аспектом посилення ЗЕД суб'єктів господарювання є формування такої інфраструктури ЗЕД, яка комплексно та взаємопов'язано має охоплювати усіх її учасників з визначенням ролі кожного із них у розвитку ЗЕД господарюючого суб'єкта.

Список використаних джерел:

1. Ткаченко Н. Ю. Транспортна інфраструктура : сутність, функції та роль у забезпеченні економічних процесів. Вісник ДонНУЕТ. Серія «Економічні науки». 2006. №4 (32). С. 56–61.
2. Григорак М.Ю., Костюченко Л.В. Методика оцінки використання потенціалу логістичної інфраструктури/ М.Ю. Григорак, Л.В. Костюченко // Економічні науки. Серія —Економіка та менеджмент: Збірник наукових

праць.Луцький національний технічний університет. – Випуск 7 (26) Частина 4. – 2010. – С. 103 – 108.

3. Arvis, J.F. Mustra, M.A. and Turku, L.O. (2012), Connecting to Compete 2012. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators, IBRD, the World Bank, Washington, USA.

4. Наумов М. С. Конспект лекцій з дисципліни «Зовнішньоекономічна діяльність» (для студентів 3 курсу денної та заочної форм навчання напряму підготовки 6.140103 – Туризм) / М. С. Наумов ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 89 с.

5. Фінансова політика зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. / В. П. Хомутенко, І. С. Луценко, А.В. Хомутенко, О. Г. Волкова – Харків: «Діса плюс», 2018. – 370 с.

6. Акименко О. Ю. Формування механізму сучасного регулювання зовнішньоекономічної діяльності як важливої передумови розвитку експортно орієнтованого виробництва / О. Ю. Акименко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2019. - Вип. 24(1). - С. 5-9. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_24%281%29_3

7. Бавико О. Є. Методи дослідження розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в економіці регіону за міжнародними дослідницькими програмами / О. Є. Бавико// Бізнес-навігатор. - 2012. - № 3. - С. 51-59. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2012_3_11

8. Будз О. Ф. Розвиток управління митним обслуговуванням підприємств : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) : 292 – міжнародні економічні відносини / Олег Федорович Будз; Міністерство освіти і науки України,

Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2020. – 249 с.

9. Customs index of the Association [Electronic resource] // European Business Association [website]. – Available from: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/customs-index>

10. Шутяк Д. С. До питання про зміст та види митних посередницьких послуг/ Дмитро Сергійович Шутяк // Наукові записки. Серія: Право.- 2019. - Випуск 6. Спецвипуск. Том 2.- С.127-130.

11. Окрепкий, Р. Б. Кон'юнктурний аналіз тенденцій розвитку ринку, його стійкості та циклічності / Р. Б. Окрепкий, Д. В. Гаргула // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С. 197-203.

ODDÍL 5. PSYCHOLOGIE, PEDAGOGIE, VZDĚLÁVÁNÍ, FILOZOFIE A FILOLOGIE

§5.1 PSYCHOLOGICAL BASES OF READAPTING DISADAPTIVED BEHAVIOR OF ADOLESCENTS WITH A DELAY IN MENTAL DEVELOPMENT

Introduction. The article reveals the psychological foundations of readaptation of disadapted behavior of adolescents with a delay in mental development. The author points out that the main place in the readaptation of disadaptation was occupied by the level of personal growth of adolescents with a delay in mental development, which was achieved by means of stimulating the motive of success, reducing neurosis, developing and consolidating self-confidence, developing self-esteem and self-perceptions. Particular attention is paid to the readaptation of disadaptation of adolescents with a delay in mental development, for which the leading factor that leads to the violation of adaptability is determined by the motivational. The transfer of classes to the new conditions, the orientation towards the way of execution, the analysis of «experiences from own experience», psychogymnastics were used. Psychogymnastics is an emotional representation, namely: «breathing», «control of voice and gesture», «pleasant memories». This reduced the influence of the motivational factor. At the same time, there was a tendency of approaching adolescents with a delay in mental development to the first, zero level, indicating the gradual elimination of disadaptation. The article provides corrective measures for the readaptation of disadapted behavior of adolescents with a delay in mental development.

Presenting main material. Appeal to progressive value orientations and breaking of traditional stereotypes in the

educational process lead to contradictions and actualize adaptation processes in a specialized school. The intensification of maladaptation phenomena in the educational process of a secondary school is due to the increase of critical and extreme situations in everyday life, especially, as evidenced by the practice of school work, they are exacerbated during adolescence with disabilities, which is critical in itself ontogenetic psychophysiological changes. The growth of specific adaptation difficulties of students in didactic and changing social living conditions necessitated their study, identification of their factors, search for solutions and, as a result, the emergence in scientific circulation of such terms as «social disadaptation», «school disadaptation», «psychogenic school disadaptation». Our article is devoted to this actual problem.

Material and methods of research. Methods of developing the level of personal growth of adolescents with mental retardation, which was achieved by means of stimulating the motive of success, reducing nervousness, developing and consolidating self-confidence, development of self-esteem and self-image.

The following scientists made a significant contribution to the development of the problem of adaptation of adolescents: O. Litovchenko (organizational and pedagogical conditions of social adaptation of students in grades 5-9); L. Melnyk (socio-pedagogical conditions of integrated educational activities with older adolescents in the process of joining the team of different ages); D. Bykov, L. Kosheleva, G. Sillaste, V. Teslenko (adaptation of adolescents with disabilities in different educational institutions); V. Osennikov (substantive components of socio-pedagogical adaptation of older adolescents in a health education institution); R. Ponomarev (conditions for successful adaptation of older adolescents in the educational environment).

Issues of adaptation of adolescents were also considered in

the study of the formation of the school team and its role in personality development (T. Alekseenko, O. Leontiev, A. Makarenko, A. Petrovsky, V. Sukhomlinsky, Z. Scheinfeld), the impact of interpersonal relationships in the student body on personality behavior, its activity, value orientations (B. Bitinas, S. Hessen, D. Elkonin, D. Feldstein, etc.), organization of preventive work with socially maladapted children (N. Maksimova, V. Orzhekhovska, N. Panasenko, V. Polishchuk, D. Romanovska).

A number of works are devoted to the study of the peculiarities of adaptation of children of different ages (L. Zakutskaya, L. Mishchyk, O. Muzyka, G. Chutkina, T. Yufereva, O. Yakovlev) and disadaptation (T. Belavina, A. Gris, V. Kagan, S. Konoshenko, N. Maksimova, O. Novikova, A. Polegenko). The factors of disadaptation of senior preschoolers (A. Wenger) and junior schoolchildren (G. Burmenska, O. Leaders) are studied in more detail.

The purpose of the article was to study the features of readaptation of disadapted behavior of adolescents with mental retardation based on the influence of their internal factors.

The main place in the readaptation of disadaptation was occupied by work on the level of personal growth of adolescents with mental retardation, which was achieved by means of stimulating the motive of success, reducing nervousness, developing and consolidating self-confidence, self-esteem and self-esteem.

Let us focus on the readaptation of disadaptation of adolescents with mental retardation, for which the leading factor leading to impaired adaptability is determined by motivational.

We used the transfer of classes to new conditions; focus on the method of execution, analysis of «experiences from personal experience», psychogymnastics.

Psychogymnastics is an emotional representation, namely:

«breathing», «voice and gesture control», «pleasant memories». This reduced the influence of the motivating factor. At the same time, there was a tendency for adolescents with mental retardation to approach the first, zero level, which indicated the gradual elimination of disadaptation.

The first stage was aimed at strengthening the motive for success in adolescents of the group. During the lesson, teenagers gained knowledge about activities as a specific type of human activity, which is aimed at creative transformation, improvement of reality and oneself. Human activity is manifested in the psychological mood for activity [2]. Now of activation, such mental processes as thinking and memory are mobilized. Memory helps to remember, reproduce and present a learned lesson, thinking helps to solve a problem, operate with concepts, apply them in practice, reason. Nevertheless, during the activity there are changes in the autonomic nervous system, such as increased blood pressure, faster heart rate, and disturbed breathing rhythm. It is because of this that our breathing stops, our heartbeats, our legs tremble.

At the same stage, humorous stories about students who were afraid of something were selected. Yes, we told a funny story about a student who was so shaky in class that he fell off a chair and laughed aloud. After that, we asked teenagers with mental retardation to tell funny stories about it from their own experience.

The lesson ends with gymnastics «Breathing». The importance of rhythmic breathing is described, and the means of using breathing to relieve tension are suggested, for example, to make the exhale twice as long as the inhale: in case of strong tension, take a deep breath and hold the breath for 10-15 seconds.

In the study, we found that one of the factors that hinders the performance of disadapted adolescents is that they focus not only on the goal and ways to achieve it, but also largely on their

achievements and how they look from the outside.

This series of classes ends with an introduction to the exercise «Voice and Gesture Control». Adolescents with mental retardation were explained that the voice and gestures can determine a person's emotional state, that a calm voice and measured gestures indicate the stability of feelings that give her confidence.

The third stage of classes consolidated adolescents with mental retardation in the ability to concentrate on ways to solve problems, rather than on the results of their achievements.

The teenagers were offered to be acquainted in detail with I. Shinkarenko's reproduction «Morning on the Meadow». If desired, they were invited to the board. Under the conditions of the task, it was necessary to stand behind the picture in such a way that it was impossible to see the reproduction and describe it from memory. Volodymyr A. began to describe the picture meaningfully, but there was some tension, which was expressed in the simple construction of sentences, the dryness of the presentation. After the psychologist's wish to describe the picture in more detail, Volodya, fascinated by the story, began to describe what he saw emotionally and vividly, often accompanying the description with lively gestures. During the discussion, adolescents again concluded that it is the focus on performance, not achievement, which leads to success.

The series of these classes ended with psychogymnastics «Pleasant Memories». Adolescents were asked to imagine situations in which they succeeded and to remember as vividly as possible all the feelings they experienced.

The next step in the readaptation work with adolescents with mental retardation was to teach students the ability to reduce the significance of the situation, to understand the relative importance of «victory» and «defeat», to indirectly relate to their own

successes and failures, not to be afraid of mistakes.

In this regard, in the fourth stage of classes, we used a technique where some situations were offered to adolescents as a kind of training in which they can learn to master themselves for challenges that are more serious in the future.

Initially, adolescents were asked to interpret the concepts of success and failure. Success – luck, achievement of something; public recognition; good results in work. Failure – lack of luck, failure. To do this, the group was divided into two parts. One group simulated a situation of success, the other – failures, followed by intergroup discussion. The analysis of their conclusions focuses on the indirect attitude to their own successes and failures.

In order to strengthen the understanding of the conclusions of the previous stage, we combined the groups and set a joint task – to simulate a situation in which the use of errors leads to success in subsequent activities.

The main ways of working with groups of II and III levels were identified:

- Development of adequate attitude to assessments by other people;
- stimulating the motive to be no worse than others, not to put up with feelings of inferiority;
- Development of activity, success, planning your life.

In the course of our work with adolescents with mental retardation of these groups, the following methods were used: the method of gradual changes, play, drawing, and the method of positive and negative reinforcement, the method of modeling the situation.

In addition, the following techniques were tested and used: detailing meaningful images, «humorous» competitions, «I can't – I can – I can», «moving», «I-real, I-ideal», mediation, transference, focus on method of performance, analysis of experiences from

personal experience, psychogymnastics and exercises of different levels («breathing», «voice and gesture control», «pleasant memories», «mood», «role performance»).

During the readaptation, we took into account the fact that maladapted adolescents, and entered levels II and III, had adequate anxiety, as they constantly failed in school. By adequate anxiety, we mean an experience that reflects a real failure, a real failure in learning. However, in order to remove school maladaptation from teenagers, it turned out to be insufficient to deal with them and establish which subjects they do not have time for.

In working with this group, we took into account a very important point – the special specific attitude of anxious children to the assessment of performance and behavior. It has been established that such adolescents with mental retardation are too sensitive to evaluate the results of their own activities, are painfully afraid and avoid failure. At the same time, it is very difficult for them to evaluate the results of their activities on their own, so they often expect this evaluation from adults or peers. Such a special attitude to success and failure increases the traumatic probability of failure, which they explain by their own inferiority or lack of abilities.

To this end, the next cycle of classes was held. Each lesson began with a clear and detailed definition of the goal and its implementation, what type of techniques, exercises will be performed. This was done to relieve the stress that usually occurs in disadapted adolescents with mental retardation in situations of uncertainty, uncertainty.

The pedagogical part of the correction and elimination of learning delays was carried out together with teachers with the help of additional classes in mathematics, Ukrainian language and literature, because it is mathematical and lexical-grammatical tasks that allow a teenager to compare the result with the answer. Thus, a

teenager with mental retardation had the opportunity to feel the joy of success, evaluating his result, the correctness of which he understood himself.

At the first additional lesson, pupils were noted that the usual assessment system for them would be absent. Instead of a twelve-point system, we proposed a three-step color evaluation. Teachers selected special tasks for which analogues were used. This gave each student the opportunity to solve the problem. The teenagers were told that from now on we would use red, blue and green. We marked in red a student who was actively involved in the lesson, trying to solve the problem. The student was marked in blue for not being active enough in the lesson and for trying to solve the problem. Pupils were noted in green for avoiding active action in class; taking on the task only after the teacher's prompting, completing tasks, and not giving explanations.

In the second lesson, to more clearly assess students' desire to achieve results and consistently approach the twelve-point grading system, we used a four-point verbal assessment: mediocre, good, very good, excellent. Red matched the score perfectly; blue – very good, green – well. A satisfactory grade should be given to a student who avoided active action in class, undertook to solve the problem only after the teacher's motivation and did not complete the task.

In the third lesson, we turned to the twelve-point grading system.

In such classes, parallel assessment of the pupil by the teacher and peers was introduced, in order to teach adolescents to accept the assessments of others.

In the fourth lesson, we left the previous system, but introduced a detailed self-assessment. Now the pupil took into account the evaluations of others, but also evaluated himself. The purpose of this innovation was to teach the ability to evaluate the

results not only of others but also their own.

The main goal of the fifth lesson was to consolidate the ability of adolescents to properly and adequately assess themselves and others through the classical assessment of the twelve-point system (1-12 points) and the removal of the psychological attitude of the teacher – «undisputed judge». The lesson was divided into short periods. Each student had the opportunity to be in the role of «teacher» and conduct a short lesson according to the scheme prepared by us with the submission of tasks, with a call to the board and with assessment. The main discussion was at the end of the lesson on the objectivity of the evaluation of peers by a teenage teacher.

The next stage in the readaptation work with adolescents with mental retardation was to conduct a cycle, the relativity of the concepts of «victory», «defeat», «mood». This is what allowed us to maintain the correct orientation of adolescents to the result, to become more free in relation to their own successes and failures. In addition to these techniques, a special kind of humorous competition was used for the same purpose, such as a game of «crosses-zeros», in which victory or defeat were quite relative, did not require much effort, easily passed from one student to another. We can even say that the success and failure of such competitions were «game». Their attitude to victory and defeat was humorous and frivolous, and adolescents with mental retardation, judging by their behavioral reactions, understood this well.

The next stage of work with adolescents to readapt the motivational factor was to stimulate the motive to increase self-esteem. Moreover, this meant being no worse than others, not accepting one's own sense of «inferiority». It is known that the notions of one's own inferiority, «insignificance», characteristic of maladapted adolescents with mental retardation, lead him to refuse to improve, change his status, prestige. Signs of this are the

constant avoidance of activities that require some effort. Therefore, we believe that the stimulation of the motive of competence and the desire to be no worse than others is important in terms of correction of disadaptation.

To develop the motive of competence, namely the acquisition of the ability not to put up with their own «inferiority», we used a number of specific techniques. The essence of one of them, tentatively called «I cannot – I can – I can», was as follows. If a pupil refused to solve an algebra problem, saying that he probably would not solve it, he was asked to imagine and depict an image of another student who could complete the problem. This technique led teenagers to believe that they have come far enough from complete incompetence and can, if they try, rise to a new level.

During the lesson, we and the teacher emphasized that not everyone knows something, cannot do something and everyone can, if he wishes, succeed and be no worse than others are.

To stimulate the motive of «being no worse than others», we used the following technique of «Moving». Its essence is that after assessing the activity in the lesson, the desire to complete the task and the correctness of performance, students are transferred to the classroom in accordance with the received assessment, which they set themselves. In the right row – sit those who gave themselves the highest marks, in the middle – middle and left – the lowest. This movement takes place at the end of the lesson, so that the next lesson begins with this placement of pupils. The second lesson also involved moving in «according to the grades that students self-assessed in this lesson». This allows you to clearly see the achievement of their results, not to focus on the assessment, but more on the move in addition, it gave the lesson dynamism and opportunities for the student to get into a more promising range. At the same time, it was observed that none of the students stayed in one row for a long time. We believe that the technique of

«moving» is the most successful for stimulating the motive «to be no worse than others», because, sitting in the left row today, tomorrow the student can take a place in the right, and vice versa.

The main topic of the next readaptation stage in working with adolescents with mental retardation, we identified the development of activity, stimulation of the motive for success, planning their lives. To do this, we conducted classes, the purpose of which was to help adolescents with mental retardation to understand their true goals, and thus better organize their lives. The conditional name of the cycle is «I-real, I-ideal».

The first stage included a series of special exercises that helped teenagers to better understand their desires, aspirations, in general, in themselves. For convenience, pupils used diaries, where it was necessary to answer a number of questions: what and why makes me happy? What and why makes me unhappy? What could I do to feel joy in life more often and sadness less often? What do I like to do? The most specific, permitted records determined the significance of these issues for disadapted adolescents with mental retardation.

The results obtained in this way are very important for adolescents to reflect on the real goals of their lives, to determine the degree of their priority. We specifically introduced the method of discussion. They were asked questions to better understand themselves.

The second stage of classes identified the solution of one of the central sections of the cycle – the allocation of life values, goals, because it is difficult for adolescents to make such a choice. Most want to get as much out of life as possible, but what is more material or spiritual. During the discussion, we emphasized to the teenagers that everyone strives for normal activities, and therefore planning their lives should be a habit. Nevertheless, in practice, as experience shows, this is not the case. Only a few of us have tried

to really plan our future purposefully. Most people think they need it in life. However, it should not be forgotten that planning today does not mean making the final decision about your future profession. On the contrary, with its help we build the basis for the fact that in the future we have enough alternatives for self-expression.

In the third series of classes, we summed up that everyone must decide for themselves who he is and who he would like to be a winner or loser in life. We proposed to describe and analyze two psychological portraits – the portrait of the «winner» and the portrait of the «loser» [1].

We offered each teenager how to try on these portraits and choose the one that is more typical for him. Of course, most teenagers identified themselves as winners, but there were also losers, with the following characteristics. Marina Sh. Said: «I lack the strength of will, it is often difficult for me to make a decision, I can't get together, and I'm ashamed».

Thus, they took the first step towards helping the teenager see his positive and negative sides.

In the fourth series of classes, we approached the main stage of classes «I-real, I-perfect» – to reflect on the questions: if I continue to live as I do now, do everything as I do now – will I achieve that to what do I want, what would I want?

At the final stage of classes, adolescents with mental retardation concluded that in order to be a winner in life, you need to start studying hard, working on their negative traits and shortcomings.

Thus, the main efforts of readaptation work with maladapted adolescents with mental retardation were aimed at forming a stable motivation to succeed. This gave us the opportunity to blur the «position of the underachiever», increase self-esteem and emotional stability of the adolescent.

Conclusions. Thus, in general, we can conclude that despite the noticeable difference between adolescents, we still noted some changes in the motivational, emotional and cognitive spheres. Adolescents have become freer, more open. They have strengthened the motive to succeed, increased activity, self-confidence and their own abilities. Learning success has increased, and this, in turn, has helped adolescents move away from feelings of depression, pessimism, loss of strength, relieve irritation, physical exhaustion, depression and emotional stress.

References:

1. DeFries, J.C., & Alarcon, M. Genetics of specific reading disability. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews Dev.* 1996. 2. Pp. 39 – 47.
2. Steinberg, L. We know some things: Parent-adolescent relations in retrospect and prospect. *Journal of Research in Adolescence.* 2001. 11(1). Pp. 1 –19.

§5.2 МОРФЕМІКОН СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ОСНОВНІ ШЛЯХИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Вступ. В останні десятиріччя помітно зріс дослідницький інтерес до вивчення лексики сучасних мов, з'ясування шляхів оновлення та збагачення словникового складу. Особливої активності та актуальності набули дослідження в галузі словотвору, оскільки одним із шляхів розширення лексичного запасу мови є творення нових слів (неологізмів). Поява таких лексем часто зумовлена впливом екстралінгвальних чинників (розвитком науки, техніки, змінами в політичному та культурному житті суспільства тощо), однак, варто наголосити і на інтралінгвальному впливі на зміни у лексиці. Важливу роль при творенні слів відіграють морфеми (їх сукупність становить *морфемікон* мови). Здавна морфемну систему мови дослідники вивчали з погляду семантики, етимології, історії мови тощо, тому і сьогодні наукові розвідки в галузі словотвору є **актуальними**. Предметом нашого розгляду буде морфемна система сучасної української мови.

Мета праці – проаналізувати морфемну систему української мови, з'ясувати зміни в ній та на прикладі морфемікону української мови простежити основні і традиційні шляхи розвитку морфемікону інших мов.

Для реалізації зазначеної мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- а) з'ясувати сутність морфеми як значущої одиниці мови;
- б) охарактеризувати сучасні класифікації морфем;
- в) визначити аспекти та особливості вивчення морфемікону;
- г) з'ясувати основні історичні зміни у морфемній структурі слова;
- д) виявити та описати основні шляхи розвитку

морфемної системи мови. При цьому скористаємось описовим, структурним і функціональним **методами** дослідження.

Виклад основного матеріалу. В науці на позначення значущих одиниць слова існує два терміни: морфема (як одиниця мови) і морф (як одиниця мовлення). «Системно організована сукупність морфів і морфем мови, морфемний устрій її називається морфемікою, або морфеміконом» [1, С. 5]. Вчення про сукупність морфем називають морфемологією, або морфемікою. Таким чином, термін «морфеміка» має два значення: а) сукупність усіх морфем; б) лінгвістичний розділ, який вивчає поділ слова на морфеми, типологію морфем, історичні зміни в морфеміці, морфемну лексикографію тощо.

У лінгвістиці наявні різні погляди науковців на місце і статус морфеміки серед лінгвістичних розділів (це окреме вчення зі своїм предметом та завданнями, розділ «Словотвору» чи «Морфології» і под.). Сьогодні домінує погляд, за яким «Морфеміка» є підрозділом мовознавчої галузі «Словотвору» («Дериватології»). Сам розділ «Словотвір» тривалий час вивчали в розділі «Морфологія»; як окрема лінгвістична галузь він виділився в останні десятиліття ХХ ст. завдяки працям І. Ковалика, О. Земської, З. Потіхи, О. Кубрякової, Г. Циганенко, Н. Клименко, К. Городенської, В. Немченка та ін., оскільки має свій предмет дослідження, понятійно-термінний апарат, свої завдання, проблематику і под., як і будь-який інший розділ науки. Вагомий внесок у становлення української дериватології відомого науковця Івана Ковалика. У його праці «Вчення про словотвір» [2] розглянуто специфіку та основні тенденції розвитку словотвірної будови української мови.

Морфемологія вивчає загальну характеристику морфем, їх типологію та функції, основи слів і їх види, класифікацію морфем за різними критеріями (позицією в слові, функцією,

походженням, ступенем поширеності тощо), особливості сполучуваності морфем, їх склад та розподіл за частинами мови тощо. Головна проблема морфемології – поділ слова на морфеми та характеристика морфемних структур у слові.

Хоча сьогодні галузі «Морфемологія» і «Словотвір» активно розвиваються, залишається низка дискусійних питань, зокрема, щодо морфемного членування слів, афіксоїдів, щодо виділення асемантичних сегментів, які називають асемантами (наприклад, інтерфіксів) тощо.

Основною одиницею морфемології є *морфема*. Термін увів і здійснив учення про морфему Бодуен де Куртене у 70-х роках ХІХ ст. Морфема – «елементарна, мінімальна одиниця мови, формально не подільна в межах одного слова, але подільна за семантикою» [3, С. 342]. «Як двобічна одиниця, що має план змісту та план вираження, морфема є дискретним елементарним знаком мови, який не складається з інших мовних знаків. Основним критерієм усвідомлення єдності морфеми є визнання паралельності поділу плану змісту й плану вираження» [4, С. 10-11]. Головні риси морфеми «як одиниці словотвірного рівня (або підрівня): 1) її мінімальність у плані значущих одиниць мови; 2) бінарний, двосторонній характер; 3) відтворюваність як готової і цілісної одиниці; 4) її повторюваність в інших словах» [5, С. 16].

Поряд із терміном «морфема» в науці функціонує термін «морф», який запропонував у 1947 р. Ч. Ф. Хоккетт (представник американської дескриптивної лінгвістики). «Морф – це мінімальна частина словоформи (сегмент), що характеризується єдністю плану значення (змісту) і плану його вираження (форми)» [6, С. 8]. Морф – це реалізація морфеми у конкретному слові. Морфема - родове поняття для морфів. «В одну морфему об'єднуються морфи, які мають такі ознаки: 1) тотожність значення; 2) тотожність за позицією; 3) здатність

в будь-яких позиціях замінювати один одного» [7, С. 21].

Морфеми можуть мати варіанти. Це «морфи, які характеризуються фонемною близькістю, наділені тотожним значенням, здатні замінити один одного в складі того ж слова чи словоформи» [8, С. 11].

У сучасній морфемології одним із важливих аспектів вивчення морфемної системи мови є укладання морфемних словників, покликаних охарактеризувати морфемну структуру слова. Головне завдання морфемології – поділ слова на морфеми. Межі морфем у слові, звукові зміни, морфонологічні явища (чергування, накладання та ін.) відображено у «Морфемних словниках». Крім того, у лінгвістиці наявні вузькоспеціальні словники, наприклад, в україністиці є «Кореневий гніздовий словник української мови» (2002 р.) [9], «Словник афіксальних морфем української мови» (1998 р.) [10] і под. Морфемна лексикографія – важливий напрям дослідження у сучасній лінгвістиці.

Важливим завданням морфемології є класифікація та характеристика морфем. Традиційно мовознавці поділяють усі значущі частини на кореневі і службові (афіксальні). Єдиною обов'язковою та основною морфемою є коренева, оскільки виступає носієм лексичного значення слова і повторюється у всіх споріднених (спільнокорневих) словах. «*Корінь* – структурно-семантична база кожного слова, ядерний компонент його морфемної будови і водночас це виразник формальної близькості споріднених слів, носій спільного компонента їхнього лексичного значення» [11, С. 15]. Серед усіх морфем корені становлять найчисельнішу групу, наприклад, в українській мові їх близько 19 тисяч. «Семантика корневих морфем менш абстрактна, ніж афіксальних. Вона ближча до лексичних значень слів, тоді як значення афіксів ближчі до граматичних, реляційних, і словотвірних. Значення

кореня уточнюється, звужується, змінюється внаслідок поєднання його з певними афіксами» [12, С. 14]. На відміну від інших морфем, корені у мові функціонують протягом тривалого часу. Їх склад може поповнюватися завдяки запозичень з інших мов.

Афікси є носієм словотвірного і граматичного значення слова. На відміну від кореня, вони можуть бути не тільки матеріально вираженими, як корінь, а й нульовими. Традиційно афікси поділяють за такими критеріями: 1) за позицією у структурі слова; 2) за функціями (словотворчі і формотворчі); 3) за способом їх вираження (матеріально виражені і нульові); 4) за походженням (власне українські і запозичені); 5) структурою (прості і складні); 6) за ступенем повторюваності (регулярні і нерегулярні).

Класифікація афіксів за позицією у структурі слова відбувається у стосунку до місця афікса щодо кореня (перед чи після кореня). Відповідно виділяють префікс, суфікс, постфікс, інтерфікс тощо. За виконуваною у слові функцією афікси поділяють на словотворчі (ті, що служать для творення нових слів, наприклад, за допомогою іменникових суфіксів -ач (-яч), -ник, -ар(-яр), -ист утворюються назви діяча: *читач, слухач, сіяч, лісник, садівник, будівельник, лікар, пекар, бандурист, тракторист* та ін. Формотворчі афікси служать для творення граматичних форм, наприклад, за допомогою суфіксів -л-, -в утворюються дієслова минулого часу (*читав, читала, читали*).

Формування морфемної системи сучасних мов пройшло певний шлях розвитку, тому, аналізуючи сучасний стан морфемікону мови, варто з'ясувати, які історичні зміни відбулися і спричинили зміни меж морфем чи зникнення певних морфем тощо, тобто без діахронічного підходу до аналізу мовних явищ неможливо говорити про сучасний склад морфем. У морфеміконі сучасної мови відбулися такі основні

типи змін: 1) «загальні зміни у складі морфеміконів кожної мовної спільноти (індоевропейської, праслов'янської, східнослов'янської, української; 2) запозичення морфем; 3) архаїзація морфем і вихід їх з актиного вжитку та зміна значення морфем; 4) зміни у співвідношенні між морфемами у слові і його структурі (опрощення, ускладнення, перерозклад, десемантизація, декореляція); 5) формування нових морфем у мові; 6) перехідні явища в системі морфем» [13, С. 57]. Протягом історичного розвитку змінювався склад кореневих і службових морфем.

У морфемній будові сучасної мови відбулися такі основні історичні явища: *спрощення, перерозклад, ускладнення*. *Спрощення* – історична зміна, яка приводить до спрощення морфемної будови слова. Поняття увів В. О. Богородицький й охарактеризував спрощення як «процес, який перетворює похідну основу в непохідну, внаслідок чого втрачається значення окремих морфем і слово з цією основою семантично відокремлюється від споріднених слів» [14, С. 68].

Найчастіше спрощення відбувається на межі кореня і суфікса або префікса і кореня. Як правило, спрощення приводить до утворення нових коренів, оскільки в результаті спрощення корінь ніби поглинає афікс (суфікс чи префікс), наприклад, в іменнику *дар* колись виділяли корінь *да-* і суфікс *-р*, оскільки пояснювали творення цього слова від дієслова *дати*; сьогодні це один корінь *дар*. Колись слово (основа) було подільним, тепер - неподільне, отже, морфемна будова спростилася.

Науковці наводять кілька причин опрощення, а саме: «1) втрачаються значеннєві зв'язки між твірними та похідними словами через зміни в їхніх лексичних значеннях; 2) виходять з ужитку застарілі твірні слова або утворення спільнокореневі

з похідним; 3) відбуваються зміни у фонетичному (відповідно фонемному) складі слова; 4) перериваються зв'язки слова зі спорідненими словами, воно підпадає під вплив продуктивного словотвірного типу, згідно з яким переосмислюється його морфемна будова» [15, С. 76]. Як бачимо, джерелом виникнення нових коренів є спрощення морфемної структури слова, наприклад, слова *знати* і *знахар* колись належали до спільного етимологічного гнізда *знати*.

У результаті спрощення зазнає змін морфемна система мови, з одного боку, змінюється, збагачується арсенал коренів, з іншого, - зникають, стають мертвими афікси, зокрема суфікси і префікси, які раніше активно функціонували в мові. Так, сьогодні зникли суфікси -р, -л-, -к, -м-, які раніше виділяли в словах *мило* (від *мити*), *пир* (від *пити*), *знак* (від *знати*) тощо. Найчастіше причинами таких змін є зміна твірних (мотивувальних) слів, фонетичні процеси, випадіння зі словника сучасної мови колишніх твірних слів тощо. Наприклад, в іменнику *наперсток* колись в основі виділяли три морфеми (*на+перст+ок*) і мотивували «*те, що одягають на перст (палець)*», оскільки зі словникового запасу сучасної мови зникло слово *перст*, основа іменника *наперсток* стала неподільною (корінь *наперсток*). Отже, змінився корінь слова, морфемна будова спростилася.

Архаїзацію і повне випадіння твірних (базових, мотивувальних) слів із лексики сучасної мови можна проаналізувати на прикладі іменника *галка* (*пташка*). Колись творення цього іменника виводили від слова *галъ*, що означало чорний (птаха із чорним пір'ям), але оскільки слово *галъ* зникло з лексики сучасної мови, корінь у слові став галк-, а давній суфікс -к- став «мертвим». Рідше складна основа (яка містить кілька коренів) стає простою (з одним коренем), наприклад, у словах *виноград*, *осокор* та ін.

Опрощення буває **повне і часткове**. При повному опрощенні «слово (основа) сприймається як непохідне, воно не виявляє ніяких слідів морфної подільності: *жито, сусід, сало, орел* та ін.» [16, С. 68], а при частковому – «залишки колишньої подільності певною мірою зберігаються: *чорнило, порошок, мішок* та ін.» [17, С. 69].

Отже, спрощення структури слова сприяє поповненню морфемної системи сучасної мови новими коренями.

Явище перерозкладу приводить до зміни меж морфем. Першим описав це явище І. Бодуен де Куртене в кінці XIX ст. В результаті перерозкладу змінився склад афіксальних морфем, а саме: з'явилися складні суфікси *-ник, -овик, -анин* (*лісник, львів'янин*), префікси *недо-, поза-, понад-, попо-, зне-, обез-* (*недочитати, попоходити, знеболити*).

Крім описаних вище явищ, морфемна система мови може змінюватися в результаті явища ускладнення. На відміну від спрощення, ускладнення діє протилежно: морфемна структура слова не спрощується, а ускладнюється. Найчастіше це відбувається у словах іншомовного походження. Слово, яке приходить з іншої мови, пристосовується до законів словотвору і граматики тієї мови, в якій з'являється. Часто дослідники пояснюють явище ускладнення на прикладі слова *зонтик*, яке запозичене з голландської мови *zonedek*, мав би бути корінь *зонтик*, але за аналогією до слів *стол+ик, нож+ик* став виділятися суфікс *-ик* (зі значенням зменшеності), тобто слово було неподільним, а стало подільним. Аналогічно в запозичених словах *еп+ос, грав+юр+а*. Таким чином, в результаті ускладнення у морфеміконі сучасної мови з'явилися нові афікси. Отже, однією з причин розширення морфемікону мови є історичні зміни (найчастіше – спрощення, перерозклад, ускладнення).

Ще одним шляхом поповнення морфемної системи мови

є запозичення. За походженням морфемі поділяють на питомі (власні) і запозичені. Запозиченими можуть бути і корені, і афікси, хоча зауважимо, що найчастіше – корені, оскільки запозичаються з інших мов цілі слова на позначення різних предметів, об'єктів, явищ і под. У к. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. лексикон мови поповнився великою кількістю нових лексем, пов'язаних з різними галузями життя людей. Активно з'являються нові слова під впливом позамовних факторів: розвитку науки й техніки, суспільного ладу, політичної ситуації, культури тощо. Можна виділити такі тематичні групи неозапозичень, які активно поповнюються у перші десятиліття ХХІ ст.: економічну (*інфраструктура, квотування, логістика, офшор*), фінансову (*концерн, транш, трансфер, пін-код*), політичну (*істеблішмент, лобізм, люстрація, карт-блани*), юридичну (*пролонгація, контрафакт, патент*), мистецьку (*фест, реалітішоу, кліпмейкер*) тощо.

Вивченням неологізмів займається нова лінгвістична галузь – неологія, яка сформувалась і виокремилась у к. ХХ ст. - поч. ХХІ ст. Відомими дослідниками в цій галузі є Г. Вокальчук, В. Герман, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Ж. Колоїз, Н. Сологуб, О. Стишов, О. Ликов, В. Лопатін, Р. Намітокова, Н. Фельдман, Е. Ханпіра та ін. Традиційно неологізми поділяють на загальномовні та індивідуально-авторські.

Нові запозичення, які з'являються в мові, поповнюють систему морфем мови, найчастіше коренів. Згодом формуються нові словотвірні гнізда, наприклад: *піар (PR) – піар-агентство, піар-акція, піарівський, піар-компанія, піар-крок, піармен, піарник, піар-послуга, піар-резонанс, піарство, піар-технолог, піар-технологія, піар-фахівець, піар-хід*; *імідж – іміджевий, іміджмейкер, іміджмейкерський, іміджологія* і под. Зафіксовані такі неолексеми у неологічних словниках [18].

Висновки. Отже, морфемну систему української мови становлять різноманітні морфемі, які традиційно класифікують за різними критеріями, а саме: за позицією у структурі слова, за функціями, за способом їх вираження, за походженням, структурою, за ступенем повторюваності.

У результаті здійсненого аналізу зазначимо, що морфемікон мови не є сталим, незмінним. У процесі історичного розвитку мови можна спостерігати, як зникають одні морфемі та з'являються нові. Як показує здійснений аналіз морфемікону сучасної мови, основними шляхами змін та поповнення системи морфем є: 1) історичні явища (спрощення, перерозклад, ускладнення); 2) зміни меж морфем в результаті перерозкладу; поява нових складних суфіксів і префіксів; 3) запозичення, в результаті чого з'являються нові корені, які здатні сформувати нові словотвірні гнізда.

Вивчення морфемної системи мови, її змін та розвитку – важливе завдання для дослідників.

Список використаних джерел:

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1999. 207 с.
2. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 84 с.
3. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» імені М. П. Бажана, 2000. 752 с.
4. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ, 1998. 162 с.
5. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір. Тернопіль: Лілея, 1999. 220 с.

6. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1999. 207 с.
7. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. Москва, 1973. 304 с.
8. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ, 1998. 162 с.
9. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» імені М. П. Бажана, 2002. 912 с.
10. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С., Недозим Т. І. Словник афіксальних морфем української мови. Київ, 1998. 435 с.
11. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ, 1998. 162 с.
12. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ, 1998. 190 с.
13. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ, 1998. 190 с.
14. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ, 1998. 190 с.
15. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ, 1998. 162 с.
16. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1999. 207 с.
17. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1999. 207 с.
18. Нові слова та значення: словник / укл. Л. Туровська, Л. Василькова. Київ: Довіра, 2009. 271 с.

§5.3 ПОСТАТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ЛІНГВІСТИЧНО-КРИТИЧНІЙ ОЦІНЦІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Вступ. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю глибокого і всебічного вивчення багатогранного доробку Б. Грінченка та А. Кримського, зокрема особливу цінність мають свідчення про них як про яскравих представників блискучої плеяди подвижників української та світової науки і культури др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Робимо акцент на лінгвістично-критичній оцінці їхніх напрацювань. Ці творчі постаті мають чимало спільного. Так, не маючи української крові, А. Кримський усе своє життя займався відродженням, становленням української науки та розвитком української культури. Б. Грінченко, народившись у сім'ї збіднілого відставного штабс-капітана, виховувався в атмосфері заборони говорити українською мовою. Проте ця обставина не стала на перешкоді досконалому опануванню мови та укладання на цій основі чотири томного «Словара української мови» (1907–1909).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових праць, проблематика яких тісно пов'язана з нашою темою, засвідчило багатопланові напрацювання вітчизняних учених. Л. Паламарчук досліджував постать Б. Грінченка як лексикографа, який, ставши основним редактором, здійснив кардинальні зміни до колективної праці, після чого лексикографічний доробок цілком заслужено іменували як «Словник Грінченка» або «Грінченковим словником». Ще й дотепер закладені підвалини у цій роботі та історико-лексикографічних публікаціях використовуються, досліджуються сучасними фахівцями мовознавчої науки. А. Бурячок визначив «Словарь української мови» за ред.

Б. Грінченка як найвизначнішу працю, яка вивела українську лексикографію з моменту зародження на світовий рівень. Й. Дзензелівський у своєму дослідженні звертає увагу на роль Б. Грінченка у розвитку українського правопису. З'являється т. зв. грінченківка. Ураховуючи попередні засади українського правопису та мовну практику Середньої Наддніпрянщини, південно-східне наріччя, Б. Грінченко створив оригінальну й найдосконалішу з усіх дожовтневих правописних систем, що ґрунтувалися на фонетично-морфологічному принципі. На основі правописних правил Б. Грінченка базувалися «Найголовніші правила українського правопису» АН УРСР (1921), що розглянуто в [1, С. 97–98]. В. Яременко акцентував на секретах мовознавчої лабораторії Б. Грінченка: «Роками вивчав, як передавали фонетичні особливості мови Метлинський, Лукашевич, Куліш, Закревський, зокрема передача російського ы, и, ё, ь українською мовою – и, і, йо, ьо, старослов'янський ъ, який відповідав українським і, ї, и. У цих розшуках сформувався Б. Грінченко як історик мови», про що йдеться у [2, С. 1]. Відтак робимо спробу осмислити оцінку постаті Б. Грінченка акад. А. Кримським кризь призму їхньої мовознавчої та епістолярної спадщини.

Мета статті – уперше оприлюднити словникову статтю про А. Кримського з «Большой енциклопедії за редакцією С. Южакова», написану Б. Грінченком (1903), актуалізувати міркування вчених про доцільність вживання букви «і» після зубних приголосних, провести текстуальне дослідження: порівняти тези А. Кримського про вживання *-ти* в дієсловах, сформульовані в листі (1908) із положеннями його додатків до статті «Три питання нашого правопису» Б. Грінченка; написання *-ся* з дієсловами, сформульовані в листах (1908) із тестом статті Б. Грінченка.

Виклад основного матеріалу. У рік півторастолітнього

ювілею Агатангела Кримського Національний банк України випустив пам'ятну монету. Вона продовжує серію «Видатні особистості», має номінал 2 гривні та виготовлена з недорогоцінного сплаву – нейзильберу. На її аверсі розміщено напис: «Я зрозумів, що мушу бути українофілом, це я зрозумів цілком свідомо». Це життєве кредо А. Кримський сформулював у листі до Б. Грінченка від 24 червня 1892 р., що був адресований зі Звенигородки, що висвітлено у [3, С. 83]. Учений став консультантом для родини Грінченків з питання етимології відомого прізвища. У листі до Б. Грінченка від 21 серпня 1907 р., адресованого зі Звенигородки, він переконував: «Є 99 шансів на 100, що Ваш предок звався "Грин[ь]ко, а не "Грінка". Якщо в Вас заховалися папери, ну – скажемо – прадіда, то напевне Ви там найдете орфографію "Гринченко", а не "Гренченко" і не "Гронченко"», що досліджено у [3, С. 398].

Науковець А. Мовчун установила, що протягом «...1900–1904 рр. Б. Грінченко написав словникові статті (майже 200) про українських письменників і фольклористів, народні свята та звичаї для "Большой энциклопедии за редакцією С. Южакова"», що зафіксовано у [4, С. 24]. Серед них – високоінтелектуальну розвідку про А. Кримського. У ній відображено творчий процес письменника: «Кримський, Агатангел Юхимович, професор Лазаревського інституту схід[их] мов у Москві, навчався в Московськ[ому] університеті, був відряджений у Сирію для вивчення арабської літератури. Надрукував: "Нарис розвитку суфізму до кінця III століття Гіжри" (2-й том "Праць Східної Комісії Московського Археологічного Товариства" окремо. Москва, 1895); "Мусульманство і його майбуття" (1889) і ряд статей про іслам та східні літератури в Енциклопедич[ному] Словнику Брокгауза і Ефрона "Іоанн Вишенський, его життя і твори"

("Кіевская Старина". 1895 і окремо); загальна стаття: "Филологія і погодинська гіпотеза" ("Кіевская Старина". 1888, № 8, 9; 1889, № 1, 6, 9). В українській вишуканій літературі К[римський] відомий як талановит[ий] белетрист, який писав на оригінальні теми, колоритні оповідання (див. його "Повістки і ескізи з українського життя" (Коломия і Львів, 1895, том із 9 оповідань), а також як автор оригінальних віршів, із яких найкращі два цикли віршів, із яких дуже гарні два цикли невеликих п'єс: "Хвиля за хвилею") і "Нечестиве кохання" ("Літературно-Науковий Вістник", 1900, XII). Йому ж належать переклади українською мовою східних письменників» (*Прим. – Переклад С. Б., О. Б.*), що розглянуто в [5, С. 604]. Як бачимо, енциклопедична стаття засвідчує глибоке пошанування автором здобутків знаного сучасника.

Здогадно, журнальна публікація статті «Наша язикова скрута» А. Хванька (псевдонім А. Кримського) в «Зорі» (1891), що зафіксовано у [6, С. 472–476], спричинила приватне листування вчених. Оскільки вони були роз'єднані в епістолярному просторі, то моделюємо уявний діалог за їхньою приватною кореспонденцією:

А. Кримський – Б. Грінченку (10 січня (22 січня н. ст.) 1891 р.):

- Здається, вже й з мого листу до Вас Ви могли бачити, як я дивлюся на Вашу діяльність, а в моїй статті теж не видно ані крішечки огиди Вашому таланові; коли повстав проти Вас у питанню про мову, то це ще нічого не доводить, що досліджено у [3, С. 41].

Б. Грінченко – А. Кримському (21 січня (2 лютого н. ст.) 1892 р.):

- Невже Ви справді думаєте, що я з-за неоднакових поглядів на мову можу одкинутись од роботи з Вами вкупі, що розглянуто у [3, С. 56]

А. Кримський – Б. Грінченку (23 лютого 1892 р.):

- Ви дивуєтесь, що я міг подумати ніби задля неоднакових поглядів на мову Вам не схочеться вести діла вкупі зо мною. Вибачайте, але ж я з досвіду знаю, що наші українці через дрібницю якусь ладні зачинати цілу vendett'у. Тим приємніш мені взнати, що Ви стоїте вище цього, що досліджено у [3, С. 61].

Б. Грінченко – А. Кримському (8 березня (20 березня н. ст.) 1892 р.):

- Коли ж тепер я повстаю проти Вашої статті, то се тільки тим, що Ви свої напади на «пуристів» з'єднали з справою галицької мови – галичан не треба було обороняти, що подано у [3, С. 64].

Отже, обидва вчені-мовознавці дотримувалися мовного етикету в листуванні.

Їхні епістолярні контакти тривали і в 1906 р, коли Б. Грінченко редагував журнал «Нова Громада». У листі від 4 квітня 1906 р. А. Кримський звернувся до Бориса Дмитровича із запитом: «...чи придалась би для "Нової Громади" популярно писана філологічна стаття "Коли в українській мові замість "о" мусить бути "і"?", що розглянуто у [3, С. 262]. Б. Грінченко відповів Агатангелу Юхимовичу відмовою у листі від 24 квітня 1906 р.: «...філологічні речі ледві чи зацікавляють ту публіку, на яку рахує "Нова Громада"», що зафіксовано у [3, С. 372]. Натомість на сторінках журналу було опубліковано його твори: оповідання «Растлініє нравів», що розглянуто у [7, С. 1–23, С. 28–52], «Соломониця, або Соломон у спідниці», що висвітлено у [8, С. 1–26] та працю «Критично-філологічні uwagi про ложки дьогтю в бочках меду», що подано у [9, С.105–112].

Упорядкувавши «Словарь української мови», Б. Грінченко сформулював низку положень про передачу

фонетичних особливостей української мови на письмі в рукописі «К вопросу о правописании малорусского языка» (1907), що розглянуто у [10], а також в опублікованій статті «Три питання нашого правопису» (1908). Він обґрунтував, що немає потреби писати букву *ї* після зубних приголосних, оскільки це спричиняє труднощі під час навчання грамоти, що апостроф не треба пропускати, що *-ся* треба писати разом із дієсловами та ін. Грінченко-мовознавець надіслав рукопис А. Кримському, оскільки брав участь у виданні його першої частини «Украинской грамматики» (1906–1907) в Києві й розраховував на аргументовані рекомендації.

А. Кримський подав їх у додатках «Чи справді важко вивчити правопис з *ї*?», де висловив свої погляди щодо вживання літери «*ї*», зіставивши їх із баченням Б. Грінченка. Автор стверджує, що для галицьких і буковинських школярів немає труднощів у написанні цієї букви «*ї*» після зубних *д, т, з, с, ц, л, н*, адже вони можуть керуватися фонетичним принципом. Б. Грінченко вважає, що «одрізнити графічно звук *і* в слові *стіл* од звука *ї* в слові *тіло* – це кабінетний делікатес», «... те *ї* після зубних не може вважатися за научну графіку», що досліджено А. Кримським у [11, С. 245]. Відомо, що літера «*ї*» створена за зразком кириличної «*і*», яка разом із «*и*» у давньоруській і староукраїнській писемностях позначала звук [i]. Вона вживалася у різних варіантах, що було пов'язано із різними писемними школами та типами письма (устав, напівустав, скоропис). Згодом, літеру «*ї*» вперше було вжито у 1874–1875 рр. у «Записках Південно-Західного відділення» Російського географічного товариства у Києві. У 1885–1886 рр. Є. Желехівський використав її у своєму «Українсько-німецькому словнику». Наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. буква *ї* позначала «сильно пом'якшений» [i] після зубних *д, т, з, с, ц, л, н*, позначаючи в цих місцях звук [i], що виник з *ятя* (хліб,

дід). У зв'язку з тим, що у Східній Україні існувала відмінність між [i] та [i], то Б. Грінченко у «Словарі української мови» відмовився від такого принципу вживання літери «ї», що згодом спричинило зникнення цієї відмінності у західних регіонах України. Таку особливість було зафіксовано мовознавцями в «Українському правописі» (1921).

Отже, літера *ї* є важливим елементом розвитку історії, культури, адже за особливістю її вживання можемо визначити час і місце створення писемних пам'яток, етапи розвитку правописних норм, роль і місце у цьому процесі знаних мовознавців, зокрема Б. Грінченка, А. Кримського.

Ми порівняли тези А. Кримського про вживання *-ти* в дієсловах, сформульовані в листі (1908) із положеннями його додатків до статті «Три питання нашого правопису» Б. Грінченка. З'ясували, що тези А. Кримського про вживання *-ти* в дієсловах, сформульовані в листі від 8 липня 1908 р. зі Звенигородки, реалізовані в його додатках до статті «Три питання нашого правопису» Б. Грінченка. Наприклад:

- побажання «... переробить уже самі той уступ так, як треба; нехай ніхто не думає, що я вважаю форму на *-ть* за нормальнішу од *ти*» (лист А. Кримського до Б. Грінченка, що подано у [3, С. 410], віддзеркалено у висновку: «Тільки ж уважати за чужий інфінітив на *-ть* – знов не випадає: адже й це наша одвічна форма, яку й галичани любісінько розуміють, а для деяких українських говорів це навіть єдина рідна форма, бо закінчення *-ти* там призабулося», що зафіксовано у [12, С. 38];

- рекомендацію «А зараз зробіть, з ласки своєї, два дуже важні додатки: там, де я наводю з Ізборника Святослава 1073 р[оку] інфінітив на *-ть*, допишіть ще ось який приклад..., що подано у [3, С. 410]», враховано у тексті: «И придетъ съ славою судить живыимъ и мрътвыимъ» (л. 245 а), що розглянуто у [12, С. 38];

- настанову «...вставте куди-небудь дві дуже важні виписки із Слов Григорія Богослова XI в. Оцю виписку мені неодмінно треба подати галичанинові д[обродію] Гнатюкові, – через те я дуже-дуже прохаю Вас притулити її до відповідної рубрики, а коли треба буде, для цілості стилю, якесь слово чи речення в моім викладі переробити – то вже переробить, будьте ласкаві», що зафіксовано у [3, С. 411], виконано: «Що ж до стародавніх пам'ятників галицьких та буковинських, то й там ми бачимо інфінітив на *-ть* вже й у найстарішому південно-галицькому пам'ятнику – Словах Григорія Богослова XI в.: «достоїний слышятъ» (л. 199б); по-грецьки ἀχοῦειν ἄζιοι, – ті, що достойні слухати), «вѣруи дръжатъ» (л. 302а; по-грецьки πείσθητι ἔχειν)», що розглянуто у [12, С. 38].

Ми порівняли положення А. Кримського про написання *-ся* з дієсловами сформульовані в листі (1908), із тестом статті Б. Грінченка «Три питання нашого правопису». Виявили, що положення А. Кримського про написання *-ся* з дієсловами, сформульовані в листі від 12 липня 1908 р. зі Звенигородки, надруковано у статті «Три питання нашого правопису» Б. Грінченка. Наприклад:

- виписки «Будьте ласкаві, додайте до Вашої статті в рубріку про «ся» (чи в нотатці під текстом, чи десь у тексті) ось які дані: «Вже й з київського "Ізборника" великого князя Святослава 1073 року можна бачити, що кияни XI віку не вважали "ся" за осібне слово, бо писар Ізборника 1073 р. писав: "наричется" (л. 9б), "является" (л. 9б), "надеется" (л. 36 об., а) і т. ин. Коли б писар 1073 р. мав "ся" за самостійне слово, то був би він викинув букву ь або ъ перед ним», що розглянуто у [3, С. 411–412]», подано в нотатці під текстом праці: «Єсть багатько рукописів, де слова пишуться не щільно, а кожне окреме, – і в них "ся" пишеться вкупі з дієсловом, а не окреме. І що найважлише: давні писарі, точно пильнуючи букви ь в

усяких *инчих* випадках, проминають букву **ь** в дієсловнім закінченню – "ітса", відколи **ь** перестало бути самозвуком. Вже й з київського Ізборника вел. кн. Святослава 1073 р. можна бачити, що кияни XI в. не вважали *ся* за осібне слово, бо писарь Ізборника 1073 р. писав: "наричется" (л. 9 б), "является" (л. 9 об., а) "надеется" (л. 36 об., а) і т. п. Коли б писарь 1073 р. мав *ся* за самостійне слово, то не викинув би букву **ь** або **ь** перед ним. А. Кримський», що подано у [3, С. 10].

Водночас А. Кримський застеріг у листі від 26 липня 1908 р. зі Звенигородки: «Уваги або виправки, які я повставляв в середину Вашої статті, не зазначуйте моїм ім'ям, бо й Ви сами б їх поробили, коли б перечитали свого чорновика; от тільки документальні дані з XI в. про скорочення "ся" в "сь" можете позначити моїм ім'ям, бо справді я перший видобув їх на світ», що розглянуто в [3, С. 412]. Б. Грінченко зберіг ім'я першовідкривача на його вимогу, зазначивши: «Усі вищезгадані приклади з XI – XII в. належать професорові А.Є. Кримському, що ласкаво згодився вибрати їх для цієї статті», що зафіксовано у [12, С. 18]. Отже, співпраця дослідників дала плідні результати: оприлюднення статті «Три питання нашого правопису» та додатків до неї.

Рецензент С. О-вич (псевдонім Сергія Буди), що розглянуто в [13, С. 283] окреслив актуальність порушених проблем у рецензії на працю Б. Грінченка «Три питання нашого правопису. З додатками проф. А.Є. Кримського», яку опублікував у газеті «Кієвскія Вѣсти» (1908). Він зазначив: «Брошура п. Грінченка, одного з кращих знавців української мови, стосується трьох питань українського правопису. Тема, здавалося б, настільки віддалена, винятково наукова, що нічий інтересів вона не повинна стосуватися. Насправді, питання правопису нині є для українців питаннями злободенними і вельми здатними спричинити палку полеміку. Достатньо

згадати хоча б пристрасні статті відомого українського белетриста І. Нечуя-Левицького в журналі "Україна" за минулий рік.

Справа в тому, що так званий фонетичний правопис, напрацьований українським письменником П.О. Кулішем, який тому і отримав назву «кулішівки», перенесений у Галицію і Буковину, зазнав там деяких змін, завдяки чому правописом цим багато чого втрачено відносно простоти. Між іншим, у Росії «кулішівка» була заборонена, і російські українці до останніх років змушені були користуватися звичайним російським правописом, який погано виражає особливості української мови. Тепер, коли «кулішівка» знову отримала права громадянства в Україні Російській, відбувається свого роду боротьба між прийнятим у Галиції правописом і дещо видозміненою, відповідно до вимог української мови, «кулішівкою», яка знову відродилася в Росії. Здійснюються спроби пересадити галицький правопис в Україну Російську (напр., у "Літ.-Наук. Вістник", "Записках наук. Т-ва в Києві" і томах "Історії України-Руси" проф. Грушевського, що друкуються в Києві), тоді як українські письменники Росії відстоюють «кулішівку», як найбільш відповідну до особливостей української мови.

У брошурі своїй п. Грінченко торкається питань про те, де повинно бути у вжитку «ї» (із двома крапками), чи повинен писатися займенник «ся» разом із дієсловами чи окремо і чи можна пропускати, як роблять галичани, апостроф після твердих приголосних при вживанні їх із йотованими голосними. Поряд із міркуваннями філологічними і практичними п. Грінченко доводить, що "ї" (із двома крапками) немає ніякої потреби писати після приголосних, тому що це лише створює труднощі під час письма і особливо під час вивчення грамоти, що "ся" повинно писатися разом із

дієсловами і що апостроф не потрібно пропускати. Осіб, які бажають познайомитися з міркуваннями, шляхом яких зробив ці висновки п. Грінченко, ми адресуємо до брошури, що написана дуже чітко, просто і живо, так що вона, незважаючи на спеціальну тему, буде прочитана з інтересом всяким, для кого не є байдужими питання української мови», що розглянуто у [14, С. 3].

«Словарь української мови» за редагуванням Б. Грінченка було прийнято у всіх тодішніх українських редакціях та видавництвах. Дотепер ця праця залишається актуальною та є джерелом досліджень для науковців. Ю. Сірий у спогадах про українські видавництва (1949) зазначає, що саме на цей період припадає культурно-просвітницька діяльність М. Грушевського у Києві, «запроваджуючи тут правопис галицький, з *ї* по м'яких приголосних, окремим писанням *-ся* та *ін*. Але до цього правопису ніхто не пристав, і він сам собою завмер», що подано у [15, С. 12].

Висновки. Таким чином, важливе значення для сучасних дослідників мови мають відгуки акад. А. Кримського на мовознавчі праці Б. Грінченка. Адже, кожен із творців тогочасної культури мав власну концепцію розвитку мови, засади яких є й дотепер вкрай важливими й актуальними. Моральним зразком є толерантне ставлення вчених до поглядів одне до одного, що особливо яскраво простежується на основі аналізу їхньої приватної кореспонденції. Хоча розбіжності у поглядах науковців щодо вживання літери *ї* після зубних приголосних та *ін*. зумовлювали й полеміку. Про це читаємо у додатках А. Кримського до статті Б. Грінченка «Три питання нашого правопису» (1908). У нашій розвідці уперше оприлюднено словникову статтю про А. Кримського з «Большой энциклопедии за редакцією С. Южакова» (1903), у якій Б. Грінченко з глибоким пошануванням окреслив вектори

творчої діяльності А. Кримського. Особливо цінним є текстуальне дослідження: порівняння тез А. Кримського про вживання *-ти* в дієсловах, сформульовані в листі (1908) із положеннями його додатків до статті «Три питання нашого правопису» Б. Грінченка; написання *-ся* з дієсловами, сформульовані в листах (1908), із тестом статті Б. Грінченка. Оприлюднена рецензія С. О-веча [Сергія Буди] (1908) на проаналізовані праці мовознавців визначила важливе значення їхніх праць у галузі мовознавчої науки.

Список використаних джерел:

1. Грінченко Б. Д. Крымскій. Большая Энциклопедія. Словарь общедоступных свѣдѣній по всѣмъ отраслямъ знанія подъ ред. С. Н. Южакова. Киты - Ландау. 1903. Т. 11. С. 604. URL: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Yuzhakov_Big_Encyclopedia_Book_11.djvu&page=5.
2. Грінченко Б. Д. К вопросу о правописании малорусского языка. IP НБУВ. Ф. I. Од. зб. 34393.
3. Грінченко Б. Д. Три питання нашого правопису. З додатками проф. А. Е. Кримського. Київ, 1908. 38 с.
4. Дзензелівський Й.О. Грінченко Борис: тези доп. республік. наук.-практ. конф., присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча (Ворошиловград, 1–3 грудня 1988 р.). Ворошиловград, 1988. С. 97–98.
5. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наукова думка, 1969. 559 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe>
6. Кримський А. Ю. Наша языкова скрута // Зоря. 1891. Ч. 24. С. 472 – 476.
7. Кримський А. Ю. Соломониця, або Соломон у

спідниці // Нова Громада. 1906. № 8. С. 1–26.

8. Кримський А. Ю. Растлініє нравів // Нова Громада. 1906. № 6–7. С. 1–23, С. 28–52.

9. Кримський А. Ю. Критично-філологічні уваги про ложки дьогтю в бочках меду // Нова Громада. 1906. № 7. С. 105–112.

10. Кримський А. Ю. Чи справді важко вивчити правопис з ї? Твори: в 5 т./ редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1973. Т. 3. С. 245–251.

11. Кримський А. Ю. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890 –1941рр.): в 2 т./ відп. ред. вип. О.Д. Василюк. Київ: Ін-т сходознавства ім. А.Кримського. 2005. Том 1. 499 с.

12. Мовчун А. І. Народопроевітні книги Бориса Грінченка. Зібрання творів. Народопроевітня спадщина /упоряд. О. Бурко, А. Мовчун, В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. Огнев'юк; вст. слово В. Огнев'юк; передм, комент., прим. А. Мовчун. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2014. Кн. 1. С. 24.

13. С. О-вич. Б. Грінченко. Три питання нашого правопису. З додатками проф. А.Е. Кримського. Київ, 1908. Стр. 38. Ц. 15 коп. // Київські Вѣсти. 1908. № 229. С. 3.

14. Сірий Ю. Із спогадів про українські видавництва. Українська вільна академія наук. Авґсббург: Товариство прихильників УВАН. 1949. 12 с.

15. Яременко В. В. До Бориса Грінченка по достиглий овоч // Слово Просвіти. 2020. Ч. 30–31. С. 9.

§5.4 ОСОБИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА УМОВИ РОБОТИ З НИМИ

Вступ. Всі проблеми, які виникають в осіб з обмеженими можливостями в Україні говорять про необхідність посилення уваги з боку держави й суспільства. Всім відомо, що велика частина таких осіб погано матеріально забезпечена. Соціальна допомога та особливі потреби таких категорій населення не дозволяють їм підтримувати належний рівень життя. Державна влада та місцеве самоврядування не зважаючи на всі зусилля ще не достатньо можуть змінити стереотипи у ставленні до певних категорій громадян, що виражається у рівних правах та можливостях, а також бракує сучасних підходів до питань соціального захисту інвалідів. Вченими що розглядали різні аспекти роботи соціального були: (Колупаєва А.А, Безпалько О.В, Лук'янова Н.М. Семигіна Т.В. та інші).

Виклад основного матеріалу. В системі сучасної соціальної освіти особливе місце займає проблема соціалізації дітей з особливими потребами. У зв'язку з цим виникає багато суперечок, адже закладами де виховуються діти з особливостями психофізичного розвитку, можуть бути:

- спеціальні школи, інтернати закритого типу, і вони є осередками їхньої соціалізації.

Саме спеціальні школи-інтернати мають відповідні умови, висококваліфікованих фахівців, необхідні медичні послуги й тому варто відзначити, що такі установи закритого типу сприяють різноплановим процесам у нашій державі. Передова освітня політика на протипагу різним процесам визначає соціальну інтеграцію дітей з особливими потребами у розвитку сучасної світової спільноти як прогресивну тенденцію[1, с.139].

Єдиного терміну стосовно осіб, які мають певні

відхилення в здоров'ї на сьогоднішній час немає. У різних засобах масової інформації вживаються такі поняття, як:

- особа з інвалідністю, з обмеженою дієздатністю або людина з особливими потребами, особи з вадами розвитку.

В українському законодавстві, яке стосується таких категорій громадян ми можемо побачити як трактуються такі поняття.

У Законі України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні" використовуються такі терміни: "особа з інвалідністю, особа зі стійким розладом функцій організму при взаємодії із зовнішнім середовищем, яке може призвести до обмеження її життєдіяльності в такому випадку держава повинна створити всі умови для використання нею прав на рівні з усіма громадянами, а також забезпечити її соціальний захист в майбутньому", тому, "Дитина з інвалідністю - це особа яка до певного вікового періоду зокрема до 18 років, з обмеженим доступом до життєдіяльності, але держава повинна підтримувати її життя у всіх життєво необхідних аспектах життя.

Автори законопроекту зазначили, що термін "особа з інвалідністю" що людина є особистістю і це порівняння є більш конкретизуючим та недискримінаційним, і не виділяє інвалідність в особи. У проаналізованому законі від 2018 року, термін "інвалід" не вживають. Замість нього введено новий термін - "діти з особливими потребами", або "діти з обмеженими функціональними можливостями".

До дітей з неповною дієздатністю відносяться ті особи у яких стійкий розлад функцій організму, зумовлений захворюванням або вродженим дефектом, що призводить до обмеження їхньої діяльності в суспільстві та потребує соціальної допомоги. Розв'язання проблеми таких осіб в суспільстві необхідно вирішувати у двох напрямках.

Перший напрямок - це профілактика інвалідності та застосовувати комплекс заходів пов'язаних з підвищенням якості різної(медичної) допомоги, розширення мережі медико-соціальних та відповідних закладів.

По друге - соціальна реабілітація осіб з обмеженими функціональними можливостями, вирішення їх проблем за допомогою реабілітаційних центрів[2, с.7].

В Україні багато осіб з обмеженими фізичними можливостями часто зустрічаються з труднощами при реалізації свого права на працю. При працевлаштуванні на їх шляху стають транспортні, інформаційні та психологічні бар'єри. На підприємствах та організаціях роботодавці повинні створити для такої категорії належні умови праці. Оскільки це буде пов'язано з певними витратами то вони намагаються уникати таких людей. У нашій країні практично не залучені заохочувальні механізми щодо створення робочих місць для осіб що мають обмежені можливості й гнучких форм організації праці для них[3, с.7].

Одним із провідних напрямків роботи різних соціальних інститутів та громадських організацій на сьогодні є інтеграція осіб з особливими потребами в суспільстві. Особливо важливим це є для дітей та молоді. Враховуючи їх функціональну недієздатність соціальна реабілітація надає їм можливість адаптуватися до соціального середовища. Але враховуючи ряд об'єктивних причин наше суспільство ще не зовсім готове до розв'язання такої проблеми. І тому соціальний працівник у своїй роботі повинен всі зусилля спрямовувати на соціальну підтримку, відновлення та інтеграцію осіб з особливими потребами та подолання стереотипу щодо їх неповноцінності. Значне місце у підготовці таких фахівців полягає у вивченні курсу в ЗВО "Робота фахівця соціальної сфери з особою що має особливі потреби"[4, с.5].

Професійні працівники соціальної сфери використовують різні державні програми, але все одно не можуть самостійно розв'язати взаємопов'язані проблеми. Тільки за участі формальних і неформальних громадських, благодійних організацій можна досягти бажаного результату. Дуже важливим у реалізації соціальних програм є сталі особисті взаємини, життєздатні соціальні мережі. У територіальних громадах до створення таких соціальних мереж повинні долучатись всі сектори суспільства. Найбільш ефективно вирішувати проблеми здорового способу життя, психологічного добробуту дітей та молоді можна в межах територіальних громад. Соціальна педагогіка та соціальна робота вивчає особливості соціалізації особистості в різних соціумах і тому громада є об'єктом уваги соціально-педагогічної теорії. За останні роки в певних громадах були розроблені та впроваджені в дію різноманітні технології соціальної профілактики, соціального супроводу, що є важливими в соціальній інфраструктурі територіальної громади: реабілітаційних центрах для дітей з особливими обмеженнями, неповнолітніх, в загальноосвітніх закладах тощо.

Соціально-педагогічна робота в громаді з кожним роком стає одним із пріоритетних напрямків соціальної діяльності, створюються громадські організації, детальніше планується діяльність соціальних служб, які вирішують конкретні соціальні проблеми громади, реалізуються соціальні проекти[5, с.10].

У всіх країнах світу зустрічаються особи, яких ототожнюють з поняттям "інвалідність", які мають обмеження різних можливостей. Інвалідом особа може стати внаслідок фізичних чи розумових дефектів, або ж наявністю психічних захворювань. Але такі дефекти можуть бути як постійні, так і

тимчасовими. Про осіб з інвалідністю часто говорять, що вони створюють негативні стереотипи. Найбільш поширеними є такі:

- особи з інвалідністю слабкі, неприємні, вони є тягарем для суспільства;

- вони не можуть працювати працевлаштуватися на відкритому ринку праці, потребують благодійної допомоги, і що від них немає ніякої допомоги у об'єднаній суспільством праці[6, с.42].

Сфера соціальної роботи для її функціонування вимагає впровадження інноваційних практик діяльності, щоб вона могла нормально розвиватися. Створюючи нові зразки роботи із соціально-вразливими категоріями громадян змінюються і погляди суспільства на основі потреб сучасної людини, на державному рівні з'являються вимоги до якості надання соціальних послуг, для тих хто потребує допомоги. Причинами пошуку інноваційних рішень для системи соціального захисту є низка соціальних проблем, які не вирішені й негативно впливають на досягнення сталості розвитку держави й обмеженості ресурсів. Завдяки цьому і створюється підґрунтя для появи інноваційних практик для соціальної роботи з вразливими категоріями населення.

Новими способами задоволення актуальних потреб клієнтів соціальних служб, які виникли у сфері соціальної роботи та спрямовані на досягнення найбільш ефективного результату при розв'язанні проблем конкретних осіб, що потребують підтримки суспільства є ті ж інноваційні практики у соціальній роботі. Вони повинні охоплювати усі вразливі категорії населення в нашій країні.

Серед них особи похилого віку, діти-сироти й діти які позбавлені батьківського піклування, і які опинилися у тяжких сімейних обставинах. Інноваційні практики роботи не

обмежуються конкретними організаційними формами роботи, їх особливість в тому, що вони можуть існувати у вигляді програм чи проєктів і реалізуватися у вигляді необхідних послуг наданих соціальними службами постійно[7, с.93].

Держава і суспільство на даний час повинно посилювати увагу до широкого спектра проблем людей з особливими потребами в Україні. Ця категорія населення потребує правового і соціального захисту, що формує відповідні умови в сучасному житті.

Виходячи з практики ми бачимо, що більшість положень соціально-економічної політики відносно даної категорії давно застаріла і не узгоджується із загальновизнаними стандартами. На шляху до вирішення проблем осіб з обмеженими можливостями є багато позитивних кроків, але вони не забезпечені матеріальними ресурсами, а тому система правового і соціального захисту осіб з інвалідністю, яка існує на даний час потребує суттєвих змін і модернізації. Через те, що у державі постійно зростає чисельність осіб з певними обмеженнями то відповідно і зростають і проблеми захисту їх прав. Як зазначалося в даних Освітньої організації охорони здоров'я - близько 10% населення світу становлять особи що мають певні відхилення.

В Україні ж інвалідність також є поширеним соціальним явищем - більше ніж 2.67 млн людей мають обмежені можливості. Це означає, що в нашій країні кожна особа з інвалідністю потребує допомоги в плануванні особистого житла, облаштуванні під'їздів, громадського транспорту, а також забезпечення різними засобами реабілітації й виробами медичного призначення, сприяння у добробуті освіти і працевлаштуванні. [8, с.6].

"Соціальна робота" - це професійна діяльність державних і недержавних організацій, соціальних інститутів, які надають

певну допомогу особі чи групі осіб, але якщо у суспільстві бракує належних умов чи особистих вад у реалізації як повноцінної особи, "соціалізація" припиняється або набуває зворотного напрямку. Основною метою соціальної роботи є врегулювання правових чи економічних відносин особи з суспільством, наданні відповідної допомоги при вирішенні проблем, які виникають в певний момент життя. Також мета полягає в збільшенні самостійності клієнтів, ефективному розв'язанні своїх проблем, створенні умов в яких клієнти могли б показати свої можливості та отримати все те, що їм належить за законом, створення умов при яких людина може жити зберігаючи почуття власної гідності й поваги з боку оточуючих попри своїм недолікам. Ідеальним варіантом для такої категорії та кінцевою метою, буде досягнення таких показників, коли допомога соціального працівника клієнту не буде потрібна[9, с.152].

Не всі діти з інвалідністю коли подорослішають можуть бути підготовленими до життєдіяльності у загальному середовищі. Але якщо вони отримували відповідну педагогічні, реабілітаційні та лікувальні послуги то стають повноцінною особистістю і зможуть забезпечувати себе не тільки в матеріальному відношенні, а також бути корисними у суспільстві. Педагогічна діяльність з дітьми що мають певні обмеження, коли вона буде організована правильно дає можливість такій дитині "налагодити" зв'язок із загальним середовищем, спілкуватися на рівні з однолітками, природою, мають можливість розкрити свої здібності й приносити користь суспільству. Дитина з обмеженими можливостями є не пасивним об'єктом допомоги, а людиною яка розвиває свої таланти та має право на задоволення різних потреб зокрема у спілкуванні та творчості[10, с.90].

Якщо особі з особливими потребами будуть створені належні умови життєдіяльності то вона зможе реалізувати свій

потенціал у всіх сферах життя суспільства. Так зокрема в 1991 році був прийнятий Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні". В ньому були передбачені спеціальні права для осіб з обмеженими можливостями, завдяки їм вони зможуть успішно інтегруватися в суспільство. Медичну допомогу, вони зможуть отримувати на пільгових умовах, без перешкод матимуть доступ до інформації за допомогою засобів комунікації, отримують право на освіту, працевлаштування, соціально-побутове та транспортне обслуговування.

До положень цього закону також було розроблено та затверджено ще декілька видів документів. Серед них "Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності в Україні", "Положення про індивідуальну програму реабілітації"[11, с.4].

Якщо людина з інвалідністю не залучалась до процесу формування політики й послуг, які надалі будуть впливати на її життя то вона зустрічається з великою кількістю бар'єрів. Якщо ми зможемо позбутися їх, то користь від цього буде не тільки людям з особливими потребами, але і їх сім'ям, суспільству, а тому органи влади повинні об'єднати всі зусилля для співробітництва і забезпечувати належність умов у громадських організаціях стосовно їх рішень. У сфері надання послуг участь у створенні органів для прийняття спільних рішень є великим значенням - партнерство, яке може передбачити делегування громадським організаціям осіб з обмеженими можливостями конкретного завдання[12, с.19].

Соціальна робота відрізняється специфікою своїх об'єктів та суб'єктів. Вона інтерпретується у вузькому і широкому значенні й залежить від об'єкта, на який буде спрямована дана діяльність. Всі об'єкти соціальної роботи які були розглянуті вище можуть бути й суб'єктами соціальної роботи. Але якщо

об'єктами соціальної роботи ті, що потребують допомоги чи захисту, а суб'єктами - ті хто надає допомогу, здійснює захист, то характеристика таких суб'єктів буд відрізнятися від характеристики об'єктів.

Ми не повинні забувати, що соціальна робота розглядається з урахуванням всіх видів, а не тільки практичної діяльності з приводу соціального захисту осіб. Розвиток особистості з особливими потребами залежить від задоволення їх потреб іншими людьми. Це позначається в обмеженому спілкуванні, самообслуговуванні й складає багатогранний процес соціальної роботи. Багато років держава підтримувала дітей і молодь з вадами розвитку тільки матеріальним забезпеченням, наданням медичних послуг та початковою освітою у спеціалізованих навчальних закладах. Враховуючи все це багато осіб з обмеженими можливостями не могли самі пересуватися були ізольованими від навколишнього середовища. На жаль у наш час ситуація майже не змінилася. Через економічну нестабільність особи з особливими потребами є однією з найбільш соціально-незахищеною категорією населення.

На даний час головною проблемою, яка потребує вирішення є подолання соціальної ізоляції інвалідів, які повинні мати можливість спілкуватися, брати участь у дозвіллі, а також у пошуку можливого заробітку. Всі діти з обмеженими вадами повинні отримувати не тільки матеріальну, але й мати належні умови для розвитку особистих здібностей і задоволення власних життєво необхідних потреб у морально-духовному аспекті життя[12, с.94].

Висновки. За останні роки в Україні все більше з'являється осіб з вадами здоров'я. Основною причиною цього є забруднення навколишнього середовища, природні катаклізми, вроджені патології, хронічні захворювання. Багато

літературних джерел свідчить про недорозроблену в Україні модель багатопрофільних реабілітаційних центрів, які повинні працювати на належному рівні та надавати допомогу всім хворим та постраждалим під час бойових дій залучаючи до реабілітації фахівців з фізичної реабілітації, психологів, та інших фахівців, яких будуть потребувати клієнти. Держава зі свого боку повинна допомогти дитині з особливими потребами зберегти розвиток своїх психофізичних можливостей, допомагаючи в організації дозвілля і самообслуговуванні та пересуванні, а також забезпечувати можливостями, яких вони потребують у своєму оздоровленні.

Суспільство повинне докладати максимум зусиль, щоб забезпечити громадян з особливими потребами гідним життям, а також недопустити виключення їх із суспільства.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
2. Організація роботи з людьми з особливими потребами в діяльності спеціалізованих соціальних служб електронні й ресурс. 44с.
3. Якушенко Л. М. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю. Аналітична записка. Серія «Соціальна політика». 2019. № 9. С.1–11. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/analit-yakushenko-social-policy-9-2019.pdf>
4. Робота з людьми з особливими потребами. Методичні рекомендації / Уклад. О. Д. Ворошук. Івано-Франківськ, 2007. 70 с.
5. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : моногр. М-во освіти і науки

Україні, Ін-т проблем виховання АПН України. К. : Наук. світ, 2006. 363 с.

6. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової – Еннс О.В. / Кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова – Еннс О.В., Буров С.Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. К., 2012. 216 с.

7. Horemykina, Yu. V. (2020). Innovative Social Work Practices for Vulnerable Groups of the Population in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 3 (41), 91-113.

8. Аналіз забезпечення рівного доступу осіб із обмеженими фізичними можливостями до правосуддя. (аналітичний звіт) м. Львів 2013р. Електронний ресурс. 89 с. URL: http://www.fond.lviv.ua/?dl_name=_pdf

9. Лук'янова Н. Соціальна робота в Україні: концептуальні засади і трансформація в сучасних умовах / Н. Лук'янова // Політичний менеджмент. 2009. № 5. С. 150-156 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2009_5_18.

10. Долинний Ю. О. Діти з обмеженими фізичними можливостями як об'єкт професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту до реабілітаційної роботи. Науковий вісник Ужгородського національного університету серія: Педагогіка. Соціальна робота / голов. ред. І.В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2017. Вип. 2 (41). С. 88-91.

11. Об'єднуємо зусилля: інформаційне забезпечення соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство людей з особливими потребами : (до Міжнар. дня інвалідів) : метод. поради / Терноп. обл. універс. наук. б-ка ; підгот. С. Т. Єрошенкова ; бібліогр. Л. Б. Оленич ; ред. Г. Й. Жовтко. Т. : [б. в.], 2010. 27 с.

12. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П.М., Сухініна І. М., Флетчер А. К: Ленвіт: 2015. 102 с.

13. Ілїнїч С. Ю. Професїйна компетентнїсть фахівцїв соціальної сфери як соціодидактична проблема / С. Ю. Ілїнїч, Н. О. Ляшкова // Збїрник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 2016. Вип. 26. С. 85-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2016_26_11.

§5.5 ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ОСВІТНИЙ ПІДХІД: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Сучасний світ знаходиться в постійній динаміці. Нові терміни та поняття входять у наш лексикон з інших мов і через деякий час ми вже не розуміємо як без них раніше обходились.

Питання гри досліджувалось у різні часи науковцями різних наукових напрямів. Їх спроби окреслення психолого-педагогічних джерел щодо розвитку гри, її змісту та особливостей застосування виокремились у різні концептуальні висновки. Ці висновки розкривали зміст питань щодо теорій ігрової діяльності. Питання стосовно вивчення та розвитку теорії гри досліджувалося К. Гросом (він стверджував, що гра має біологічну природу і є одним із способів підготовки дитини до майбутньої діяльності, яка і стане у подальшому головним сенсом її життя), Ф. Шіллером (він вважав гру підґрунтям будь-якого мистецтва, яке живиться енергією, що залишається в ньому після задоволення первинних потреб особистості), Г. Спенсером (вів мову про те, що гра для дитини представлена наслідуванням як власних дій, так і дій дорослих, а також є ефективним способом вивільнення внутрішньої «негативної енергії» особистості), Г.-С. Холлом (звертав увагу на те, що гра не підвладна педагогічному впливу і розвивається за власними правилами та законами) та ін.

Велика кількість як вітчизняних, так і закордонних науковців (Л. Артемова, М. Барбер, К. Вербах, В. Воронов, В. Гелло, Г. Григоренко, Д. Кларк, Н. Короткова, А. Матусик, Д. Менджерицька та ін.) предметом своїх наукових розвідок визначали можливості гри як форми організації особистості, її місце у освітньому процесі, здійснення впливу на розвиток

особистості.

Ми погоджуємося з поглядами Є. Крюкової та О. Амерідзе та інших вчених, що «відкритий доступ до сучасних інформаційних технологій породжує суспільство нового типу, яке збільшує продуктивність та конкурентоспроможність будь-якої країни на світовому ринку та потребує значних змін у системі освіти. Гейміфікація стала невід'ємним сучасним інструментом освіти у XXI-му столітті» [1, с. 51].

Питання вивчення гейміфікації є на сьогодні актуальним і популярним у багатьох освітніх сферах. Так воно стало предметом дослідження таких науковців як: С. Переяславської та О. Смагіної (гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти), Є. Крюкової, О. Амерідзе та О. Крицак (упровадження гейміфікації в освітній процес вищих навчальних закладів), О. Захарової та А. Грузда (підвищення якості послуг вищої освіти за допомогою гейміфікації), О. Коваленко та Є. Паламарчук (гейміфікація в системі управління навчанням), Л. Самчук та Ю. Мойсеюк (гейміфікація в ситсемі сучасних технологій навчання), В. Бугайової (гейміфікація як спосіб формування активної професійної поведінки майбутніх фахівців ІТ галузі), Ю. Кинаш, І. Лозовицької, В. Мицишин (розроблення мультимедійної системи з елементами ігрових задач), Н. Яськової (аналіз та класифікація комп'ютерних ігор для молодших школярів: соціально-педагогічний аспект) та ін.

Метою статті є теоретичний аналіз впровадження гейміфікації у сучасний освітній процес вищої школи.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні індустрія гейміфікації знаходиться в інтенсивному розвитку. Її послуги захопили наше життя і постійно поширюються у різноманітних її сферах. Елементи гейміфікації ми також зустрічаємо і в повсякденному житті (при відвідуванні кав'ярень, при пізнанні власного Я, при відвідуванні

супермаркетів, отриманні різноманітних карток, бонусів та ін.). Сучасний світ – це світ електроніки. За допомогою різноманітних пристроїв ми спілкуємося, знаходимо цінну для нас інформацію, ділимося нею, релаксуємо тощо.

Гейміфікація (E-LEARNING) (або ігрофікація, з англ. *gamification*, геймізація) – застосування підходів, характерних для комп'ютерних ігор, програмних інструментів для неігрових процесів [2, с. 167].

Гейміфікація в освіті – це ще один з сучасних, освітніх підходів, за допомогою якого педагоги намагаються залучити тих, хто навчається, до навчання через вирішення неігрових процесів за допомогою ігрових моментів, ситуацій, вправ. На думку С. Переяславської та О. Смагіної: «Гейміфікація в освіті – це процес поширення гри на різні сфери освіти, який дозволяє розглядати гру і як метод навчання і виховання, і як форму виховної роботи, і як засіб організації цілісного освітнього процесу [3, с. 251].

Якщо пригадати історію цього терміну, то аналіз наукових джерел показав, що данні щодо того, коли вперше виник цей термін різняться. Так, за однією версією: термін «гейміфікація» вперше виник у 1912 р., коли відома компанія «Крекер» у власну продукцію почала вкладати іграшку-сюрприз, що в подальшому стало популярним і набуло поширення серед інших компаній. Сам термін був ведений у 2002 році Ніком Пеллінгом (відомим розробником комп'ютерних ігор) як спосіб просування бізнесових ідей у практику. Справжню популярність гейміфікація здобула в 2010 р. завдяки прикладам, які наочно продемонстрували характер і ефективність явища в дії, і була інтегрована у численні різноманітні структури та представлена широкій аудиторії [4]. За іншою – вперше він з'явився в 2008 році і отримав широкого визнання приблизно до 2010 року [3, с. 251].

У науковому світі під поняттям «гейміфікація» вчені розуміють:

використання динамічної та ігрової механіки для залучення людей до системи;

використання елементів відео ігор поза контекстом ігор;

багатогранне соціально-технологічне явище, яке має значний потенціал, що забезпечує безліч переваг, як-от задоволення та соціальна взаємодія [1, с. 51].

На сьогоднішній день трактувань зазначеного терміну є досить багато, але їх зміст зводиться до того, що мова йде про використання різноманітних ігрових технологій саме у неігрових ситуаціях. На підтвердження цього можна навести такі приклади:

на думку Кевіна Вербаха: «Гейміфікація – використання ігрових елементів та ігрових механік у неігровому контексті» [5];

Карл Капп так розкриває зміст цього терміну: «Гейміфікація – це використання принципів ігрової механіки, естетики і мислення для того, щоб залучити учнів до навчального процесу, підвищити мотивацію, активізувати навчання і вирішити проблеми» [6, р. 336];

Ю. Чоу під гейміфікацією розуміє використання найцікавіших елементів з ігор в повсякденному житті, професійній діяльності [2, с. 168].

Є. Крюкова, О. Америкдзе, О. Крицак О. у своєму дослідженні мають на увазі, що гейміфікація – це «використання динамічної й ігрової механіки для залучення людей до системи. Вона також визначається як використання елементів відеоігор поза контекстом ігор» [2, с. 168].

В Україні це питання також було відмічено у державних нормативних документах: «У Законі України «Про освіту» зазначено, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів,

інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей... Один із шляхів реалізації означених цілей є впровадження елементів гейміфікації в освіті. Це сприяє підвищенню мотивації до навчання, стимулюванню творчої особистості, поліпшенню якості комунікації суб'єктів навчання тощо» [7].

Цей науковий підхід до освітньої діяльності учнів, студентів, курсантів, слухачів активно досліджується та впроваджується в практику. Так, фахівцями ДНПБ України ім. В. Сухомлинського було в свій час підготовлено анотований рекомендаційний бібліографічний список «Гейміфікація в системі новітніх технологій навчання», який має наскрізну нумерацію. У цьому списку (зібраний матеріал з 2014 по 2018 рр.) усі документи було розміщено в алфавітному порядку прізвищ авторів та назв, використано матеріали закордонних баз даних EBSCO Publishing, зокрема EBSCOhost Research Databases, а також застосовується система гіперпосилань на електронні джерела (версії) вказаних у списку документів [4].

Прикладом застосування гейміфікації може слугувати освітня діяльність М. Калюжної на Міжнародному конкурсі Microsoft «E2-Educator Exchange» у номінації «Гейміфікація» в Будапешті [8, с. 115].

О. Захарова та А. Грузд у своєму дослідженні проаналізували досвід використання ігрових технологій у освітньому процесі вищих навчальних закладів, дослідили зміст понять «гейміфікація», «ігрове навчання», «гейміфікація освіти», визначили переваги та недоліки традиційного навчання та гейміфікації, конкретизували способи впровадження в освітній процес принципів гейміфікації та структурні компоненти гри [9, с. 113-122].

Якщо пригадати історію розвитку дидактики, то на початку ХХІ століття навчання основою якого була гра та

застосування ігрових елементів було досить поширеним. У порівнянні з минулими століттями асортимент ігор збільшився, що пов'язано з розвитком техніки, інформаційно-комунікативних технологій. Сучасний розвиток різноманітних технологій, прискорення темпу життя, збільшення інформаційного простору зумовлюють необхідність упровадження в навчальний процес цікавих, інтерактивних навчальних методик, розробка нових креативних посібників, практикумів, адже інформація, яку ми отримали вже через дуже короткий термін стає застарілою і може не відповідати вимогам часу.

На сьогоднішній день методи гейміфікації є одним із засобів активності, залучення та мотивації учнів та студентів до навчання.

У своєму дослідженні Г. Зіхерман та інші науковці звертали свою увагу, що використання ігрових технологій сприяють кращому засвоєнню нових знань на 40%, що в свою чергу має вплив на поведінку, мотивацію тих, хто здобуває освіту [9].

У своїх працях сучасні науковці зазначають, що дана сфера дослідження є ще досить молодою, тому в ній не досить багато структурованих наукових праць. Предметом своїх досліджень сферу гуміфікації обрали як закордонні, так і вітчизняні науковці – це О. Америкідзе, М. Барбер, К. Вербах, Л. Жиділова, О. Захарова, Д. Кларк, Б. Качан, Є. Крюкова, К. Левин, К. Ляшенко, Дж. Макгонігел, Л. Сергеева, О. Ткаченко, Лі Шелдон, та ін.

Питання щодо вивчення цього процесу досліджувалися багатьма науковцями. Так М. Левин у своїй статті як технології змінять освіту стверджує, що за аналізом журналу «Форбс», один з п'яти трендів, як технології змінять освіту, чотири належать саме гейміфікації [10].

Л. Жиділова, К. Ляшенко застосовували елементи гейміфікації для підвищення ефективності навчання серед учнів початкової школи і досягнули гарних результатів при перевірці засвоєння навчального матеріалу учнями.

Л. Сергеева при дослідженні ігрових механік в управлінні персоналом розглядала гейміфікацію у трьох формах: змагання; гра без гравця (механізм типу «безпрограшний») та естетика. Це свідчить про те, що використання різноманітних механізмів сприяє мотивації персоналу, що відповідним чином відображається на їх діяльності [11, с. 306].

О. Ткаченко розглядала історію виникнення, поширення та впровадження гейміфікації освіти у формальному та неформальному просторі як сучасного інноваційного освітнього процесу. Вона зауважує, що основними термінами цього процесу є гравці, дії, рівні майстерності, мотивація, а основними елементами гейміфікованого процесу – прогрес, інвестиція, поступове відкриття інформації (бонуси, зворотній відлік, відкриття, попередження втрат) [11, с. 304-309].

Є. Крюкова та О. Америкідзе при аналізі впровадження інформаційно-комунікативних технологій навчання у вищій школі вважають, що найбільш інноваційним сучасним підходом у навчанні є саме гейміфікація навчання. Цей підхід має значні можливості для кращого засвоєння навчального матеріалу студентами, їх залучення та зацікавлення ним, сприяє створенню ігрової атмосфери на заняттях в неігрових умовах навчального закладу, підвищенню їх мотивації щодо навчання та підвищення рівня власної досконалості. Науковцями було проведено порівняльний аналіз застосування елементів гейміфікації у вищих навчальних закладах Польщі та України, а також вивчення ефективності використання однієї з освітніх платформ Kahoot (однієї з технологій

гейміфікації при вивченні англійської мови студентами технічних спеціальностей). Вони також зазначають, що Польща має вже практику застосування комп'ютерних ігор у вищій освіті, тоді як Україна лише розпочала це впровадження. [1, с. 52-55].

Щодо впровадження технології гейміфікації в навчальний процес в Україні, то опитування викладачів та студентів, яке було проведено у Київському університеті імені Бориса Грінченка в рамках проекту *Modernization of Pedagogical Higher Education by Innovative Teaching Instruments (MoPED) 586098-EPP-1-2017-1-UA-EPPKA2-SBHE-JP* свідчить, «що 18,6% опитаних студентів та 7,5% викладачів вважають гейміфікацію одним з головних трендів. Основними причинами можна назвати слабку технологічну оснащеність університетів, некомпетентність професорсько-викладацького складу в інформаційно-комунікаційній сфері», «англомовності» більшості інтернет-платформ, методологічних і методичних недоліків у використанні принципів гейміфікації» [2, с. 254].

Але, на існуючі труднощі, Україна все ж намагається йти в ногу з часом і тому велика кількість наукових статей є підтвердженням того, що елементи гейміфікації активно впроваджуються науково-педагогічним складом вищих навчальних закладів в навчальний процес. При запровадженні цієї технології науковці та педагог відмічають як проблемні, так і позитивні моменти. Як справедливо відмічають Є. Крюкова, О. Амерфідзе та О. Крицак, однією з проблем є «недостатнє теоретичне та практичне забезпечення впровадження технологій гейміфікації та методик її використання» [2, с. 167].

Тому, в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка в рамках проекту «*Modernization of Pedagogical Higher Education Using Innovative Teaching Tools*»

(MOPED) EU Erasmus + KA2 program the development of the potential of higher education (No. 586098-EPP-1-2017-1-UA-EPPKA2-SVNE-JP) ведеться робота з розробки навчального курсу «Гейміфікація в навчальному процесі школи» [3, с. 254].

Позитивним моментом виступає вмотивованість тих, хто навчається, до розширення власного світогляду, активності у навчанні, ефективній комунікативній діяльності, налагодженні контакту не тільки з одногрупниками, але й з викладачем. Використання елементів гейміфікації у вивченні та закріпленні навчального матеріалу є допоміжним елементом виконання основних завдань, які визначені освітньою професійною програмою підготовки фахівця та відображаються в завданнях навчальних дисциплін через відповідні компетенції. Обізнаність та бажання науково-педагогічного складу впроваджувати елементи цієї інноваційної технології у навчальний процес сприятиме активності студентів при оволодінні навчальним матеріалом; їх мотивації для ознайомлення, розширення та впровадження отриманих знань у практичну діяльність; отримання позитивних емоцій, бажання бути в числі перших тощо.

До переваг застосування технології гейміфікації в освітньому процесі С. Переяславська та О. Смагіна відносять «непідробну зацікавленість учнів, їх залучення у процес навчання. У грі активізуються психічні процеси учасників: увага, розуміння, інтерес, сприйняття, мислення» [3, с. 252].

Гра як змагання проявляється в успішності засвоєння навчального матеріалу на різноманітних видах занять завдяки використанню різноманітних ігрових ситуацій, вправ, квестів, тестів тощо. Багато чого залежить від підготовленості самого педагога до застосування різноманітних форм гейміфікації (змагання, гра без правил, естетика) у навчальному процесі [2]. Важливе місце займає комунікація між викладачем та групою.

З цього приводу О. Комарницька наголошує, що застосування цих форм визначають важливість врахування чотирьох основних елементів: «взаємодію (широкий спектр технік, що забезпечують соціальну взаємодію); динаміку (використання захоплюючого сценарію, який приваблював би користувачів та стимулював їхню відповідну реакцію в режимі реального часу); механіку (використання віртуальних винагород, статусів, балів, рівнів та інших елементів, характерних для ігрового процесу) й естетику (створення загальної ігрової атмосфери, яка сприяє емоційному захопленню) [12, с. 140].

Аналіз наукових джерел свідчить про велику кількість структурних основних елементів гейміфікованого процесу навчання: користувачі – всі учасники – студенти; завдання та динаміка; бали; рівні; значки/символи; рейтинг учасників. «Ігровими елементами, що формують механіку процесу гейміфікації відносять: виклик; завдання, тести; співпраця; зворотній зв'язок; накопичення ресурсів; винагороди; стан перемоги» [3, с. 252].

Елементом гейміфікації виступає також електронний журнал, що діє в багатьох навчальних закладах. Завдяки цьому студенти мають можливість відслідковувати свої оцінки, власний рейтинг в групі, рейтинг групи на факультеті і т.д.

Втілювати завдання гейміфікації у практику допомагають різноманітні платформи, сервіси, співтовариства (Kahoot – платформа, яка застосовується для різноманітних тестів, опитувань, вікторин; Alice (<https://www.alice.org/>), Scratch (<https://scratch.mit.edu/>) – середовища для вивчення основ алгоритмізації та програмування у ігровій формі; CodeSchool (<http://codeschool.uzhnu.edu.ua/>)- сервіс навчання програмуванню з– елементами гейміфікації; Spongelab (<https://www.spongelab.com/landing/>) – платформа для персоналізованої наукової освіти тощо).

Висновки. Аналіз наукових досліджень свідчить про переваги гейміфікаційного процесу над іншими освітніми інноваціями. На відміну від інших видів діяльності людини, саме гра має розважальний характер, сприяє зацікавленості людини та її залучення у цей процес. Гра виступає допоміжним елементом підвищення пізнавальної активності та мотивації не тільки тих, хто здобуває освіту, але й педагогів. Саме від них залежить як буде сприйнята та чи інша ігрова ситуація, моделі спілкування, вмотивованість усіх її учасників тощо. Саме через гру ті, хто навчаються можуть тренуватися, помилятися та шукати способи вирішення та усунення посилок.

До перспектив подальших досліджень належить розробка, виокремлення способів формування активної професійної поведінки засобами ігрових технологій, впровадження елементів гейміфікації в навчальний процес підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького для формування наукового світогляду та сприяння їх подальшій професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Крюкова Є., Америкдзе О. Гейміфікація навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Т. 2. № 67, 2019 р., С. 51-55.
2. Крюкова Є., Америкдзе О., Крицак О. Упровадження гейміфікації в освітній процес вищих навчальних закладів. *Інноваційна педагогіка*. Розділ 4. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Вип. 10. Т. 3. 2019. С. 167-168.
3. Переяславська С. О., Смагіна О. О. Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти. *Open educational e-environment of modern University, special edition*. 2019. С. 250-260.

4. Гейміфікація в системі сучасних технологій навчання (рекомендаційний бібліографічний список). [Упор. Самчук Л. І., Мойсеюк Ю. М.]. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/Gameplay_in_training_2019.pdf.

5. Werbach K. For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Busi. Philadelphia, 2012. 148 p. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=65948&p=1.

6. Kapp K. M. The gamification of learning and instruction: game-based methods and strategies for training and education. John Wiley & Sons. 2012. P. 336.

7. Закон України «Про освіту» №1556-VII від 01.07.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

8. Захарова О. В., Грузд А. В. Підвищення кості послуг вищої освіти за допомогою гейміфікації. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. Вип. 32, 2017. С. 113-122.

9. Hamari J., Koivisto J. Why do people use gamification services? *International Journal of Information Management*. 2015. № 35. P. 419-431. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2015.04.006>

10. Левин М. Как технологии изменяют образование : Пять главных трендов. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.forbes.ru/tehnobudushchee/82871-kak-tehnologii-izmenyatobrazovanie-pyat-glavnyh-trendov>

11. Ткаченко О. Гейміфікація освіти: формальний та неформальний простір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Серія: Педагогіка. Вип. 11, 2015. С. 304-309.

12. Комарницька О. Особливості застосування мобільних технологій у навчанні. *Новітні інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: актуальні проблеми* : матеріали Науково-методичної конференції, 30.10.2016 р. Тернопіль : ТОКІППО, 2016. С. 140.

§5.6 РЕЛІГІЙНА ВІРА ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ СУЇЦИДАЛЬНИМ ТЕНДЕНЦІЯМ У СЕРЕДОВИЩІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДИ

Вступ. Самогубство є однією з найбільш болісних проблем сьогодення. Зростання чисельності добровільно-передчасних смертей в Україні й в усьому світі, причому серед різних верств населення пояснює необхідність подальшого пошуку ефективних засобів протидії суїцидальності.

З року в рік збільшується кількість наукових праць, присвячених пошуку найбільш дієвих із них: феномен суїциду є предметом наукових досліджень представників низки суміжних наук – філософії, соціології, психології, біології, антропології, етнографії, культурології, психіатрії та ін. Але, як свідчить статистика, рівень суїцидальної активності у світі продовжує зростати.

Смерть – трагедія, а добровільна смерть – безглуздя. Науковці з усього світу докладають максимум зусиль у боротьбі з невиліковними хворобами з метою збереження життя, водночас суїциденти знищують його.

Реалії сучасного світу (цинізм, егоїзм, аморальність, жорстока боротьба за виживання), зниження рівня зацікавленості духовними цінностями, моральний занепад суспільства, відсутність чітких життєвих перспектив призводять до зростання чисельності людей різного віку, особливо молоді, охоплених почуттям екзистенційного абсурду. Йдеться про феномен, який дослідники назвали глобальною кризою духовності. Зростання суїцидальної налаштованості є істотною ознакою цієї кризи. Щороку у світі здійснюється близько мільйона самогубств й у десять разів більше суїцидальних спроб. Україна ввійшла до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності. Велику стурбованість

викликає зростання рівня суїцидальності у молодіжному середовищі: максимум суїцидальних спроб припадає на вік 16 – 24 рр., «студентський» (за віковою періодизацією охоплює межі 17-18 – 35-40 рр.) – вік особистісного і професійного самовизначення. Суїцид є другою за кількісними показниками причиною смерті молоді, а якщо врахувати самогубства, замасковані під інші види насильницької смерті, – можливо, й першою.

Усе це впливає на загальний стан психічного здоров'я нації та рівень її психологічного благополуччя та спричиняє постійне зростання прямих і непрямих суспільних витрат на суїцидальну поведінку громадян й еквівалентні їй форми. Звичайно, цілковито позбавити суспільство цього жахливого явища неможливо, враховуючи усю сукупність чинників, які спричиняють його, але з метою зниження рівня суїцидальності необхідно шукати найбільш дієві шляхи гармонізації психіки людини, прищеплювати активні життєствердні антисуїцидальні налаштування.

Мета дослідження полягає в теоретичному вивченні та емпіричному встановленні зв'язків релігійної віри з суїцидальністю у психології студентства, розширенні наукових уявлень щодо психопрофілактики суїцидальності.

Методи дослідження. У ході теоретичного та емпіричного вивчення проблеми використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження: теоретичні; емпіричні: спостереження, бесіда, діагностичні методи (Л. Собчик СМДО, методика диференціальної діагностики депресивних станів Зунге, опитувальник Б. Любан-Плоцца для визначення ризику суїциду, опитувальник Н. Пезешкіана для діагностики осіб із суїцидальними тенденціями, авторська анкета для виявлення

взаємозв'язку релігійної віри з суїцидальними тенденціями в середовищі студентства); математичної статистики.

Виклад основного матеріалу. Нехтування духовно-моральними цінностями, руйнування ідеалів, які висвітлюють особистості життєву перспективу, сприяє поширенню суїцидонебезпечних настроїв у суспільстві. У сучасному суспільстві зростає чисельність самотніх, нещасливих, розчарованих людей, молодь не знаходять смислу власного життя, заповнюючи екзистенційний вакуум алкоголем та наркотиками. Життєві негаразди, безробіття, самотність, крах надій, усвідомлення безперспективності майбутнього, алкоголізм, наркоманія, зростання злочинності, меркантилізм на тлі бездуховності – така ситуація сьогодення перебуває у прямому зв'язку із суїцидальністю. Люди живуть без чітких критеріїв цінності життя. У сучасному індустріалізованому світі, де з кожним роком поглиблюється процес формалізації, раціоналізації, меркантилізації, відчуження стало звичним у людських взаємостосунках, й майже не залишилося нічого, що могло б утримати від падіння на самісіньке дно кризи: «хвороба» цивілізацією, перекреслює в душах індивідів усе, що могло б зберегти їх віру у високий сенс життя. Негативний вплив на людську свідомість в епоху технократизму здійснюється із вражаючим динамізмом з боку найрізноманітніших технологій. З однієї сторони, науково-технічний прогрес спростив життя людини, вніс комфорт та легкість в усі його сфери, а з іншої – призвів до духовно-морального падіння суспільства, й відтак – до утвердження хибної системи цінностей, зневажання аутентичними життєвими ідеалами добра, любові та милосердя.

Самогубство є своєрідним варіантом відповіді на екзистенційну кризу. Як зазначалося вище, самогубство як явище індивідуальне існувало в усі часи, але іноді воно стає

явищем соціальним, коли створюється сприятлива для нього суспільна атмосфера. Суїцидент – самоневдоволена людина, перебуває у конфлікті з діючими суспільними цінностями, які не приймає його власна природа. Суспільство завжди певним чином впливає на індивіда. Реалії світу (аморальність, цинізм, егоїзм, жорстока боротьба за виживання) суперечать істинній людській сутності, призводять до девальвації гуманістичних цінностей, розчарування, депресії, й відтак – до самогубства. Зростає чисельність людей, охоплених почуттям туги, безнадійності, екзистенційного абсурду. Визначальним чинником такої ситуації у світі стало послаблення віри в Бога, орієнтації на високодуховні ідеали та цінності. Життя без ідеалів чи з бездуховними ідеалами й тяжкі розчарування є сприятливими щодо суїцидальності [7, с. 49].

На тлі відчуження індивідів ця «хвороба» духу перетворюється на хронічну, нищить людяні властивості душі. У такій атмосфері розчарована людина не знаходить у собі душевних сил протистояти труднощам власного безутішного існування і може вирішити звести рахунки із життям.

Виникнення психологічних проблем індивіда, зокрема суїцидальних, перебуває у прямому зв'язку із зростанням суспільної бездуховності. У сучасному світі спостерігається жахлива асиметрія. Виявляється вона у тому, що основні зусилля особистості спрямовані на утилітарні цінності нестабільного зовнішнього світу, внаслідок чого її життя стає обмеженим і дисгармонійним через загрозу втрати значущих зв'язків, статусу, власності. Життя, позбавлене надособистісного смислу, спрямоване виключно на задоволення меркантильно-споживацьких цілей, пов'язане з відчаєм, розчаруванням та песимізмом.

Досліджуючи проблему суїциду, психологічного здоров'я особи та суспільства, З.Фройд висловив припущення,

що вимоги людської природи й суспільства можуть конфліктувати між собою в силу їх недосконалості; суспільство загалом може бути хворим. Обґрунтовуючи цю думку, він ввів поняття «соціальний невроз» (нестача любові та уваги зі сторони інших людей, неможливість досягти гармонії із соціальною структурою суспільства тощо), як соціальну зумовленість поширених нервово-психічних розладів [7, с. 93].

На духовне падіння суспільства як основну причину поширення аутодеструктивних тенденцій у психіці індивідів вказував Е.Фромм. Він намагався довести, наскільки морально хворе суспільство зі спотвореними ідеалами небезпечне для індивіда, стаючи джерелом думок про смерть та самогубство. У світі, в якому, «мати» панує над «бути», володіння над буттям, «мертве», механічне – над живим, цивілізація замінила Бога. Світ живої природи перетворився на механізований, позбавлений життєвості мертвий світ, людина – на бездуховного робота. Любов до усього штучного, всього того, що не росте, не розвивається, стало основою сьогодення, замість любові до істинного, природного – того, що утверджує й піднімає цінність людського життя. Замість того, щоб цінити найпрекрасніший дар Бога, любити себе та інших, люди знецінюють життя, утверджуючи натомість хибні смисли існування [14, с.461 – 483].

Про вплив суспільства на суїцидальну схильність молоді у роботі «Батьки і діти їх – самогубці» говорить В.Федоров, звинувачуючи цивілізацію у тому, що вона спричинила його (суспільства) моральне падіння [12].

Сучасна урбанізована культура робить людину самотньою, вона не персоналізується, а лише аномізується, страждає, не витримує самотності як чи не єдиного середовища самоформування. Людина іноді може бажати

самотності, але у сучасному світі вона найчастіше потерпає від неї: в умовах технократично-бездуховного науково-технічного поступу вона втрачає зв'язки зі світом, з товаришами по праці, навчання. Людина стає вільною «від усього», а тому й відчуженою від усього. Такий стан пригнічує її: вона не хоче бути «вільною», прагне «втекти» від такої свободи (escape from freedom), мати доброзичливі стосунки з іншими, але навколишній світ не надає їй такої можливості. Таке відчуження індивідів один від одного стало фатальною основою міжлюдських взаємин, переростає в агресію до себе та інших [15]. Нестерпне почуття самотності, надмірний індивідуалізм, байдужість, розчарування призводять до формування депресивно-невропатичних деструкцій у психіці індивідів, які є психологічним базисом суїцидальності.

На всезагальну байдужість, відсутність моральних ідеалів, духовних орієнтирів буття як чинник зростання суїцидальності у суспільстві вказував і автор теорії еволюційного песимізму Е.Гартман. Він доводив, що еволюція світового процесу примножує суму болю: у світі сума болю більша, аніж сума задоволення [10, с.49].

Цей каузальний зв'язок переконливо постав у дослідженні російського науковця А.Ф.Коні, проведеного на початку ХХ ст. Узагальнивши дані, нагромаджені вітчизняною та світовою статистикою суїцидів за століття, він пов'язав основну причину суїцидальності з відсутністю високих суспільних ідеалів. Саме цим А.Ф.Коні пояснює той факт, що у Росії в середині 60-х років ХІХ століття, «в епоху великих реформ» кількість самогубств зменшилася під впливом «духовного піднесення» в суспільстві й різко зросла у 70-х роках, коли розпочався період реакції та з'явився виключно матеріалістичний напрям суспільної думки, який заперечував існування Бога, а відтак і християнської моралі [11, с. 19 – 20].

Основною причиною зростання чисельності самогубств М.О.Бердяев також вважав підміну власне людських потреб технократичними. Він був переконаний, що техніка, яка виробляє предмети та знаряддя нищення життя, влада речей та грошей створюють химери та фантазії й спрямовують людину на хибні фікції, які лише створюють враження реальності. «Я» людини завжди подвійне: «Я» істинне, реальне, глибоке і «Я», створене корисливою уявою, пристрастями та фікціями, «тягне вниз». Відтак, людина завжди стоїть перед вибором: між світом буденного життя, науковим, світом художнім, політичним, господарським та світом духовним, що є джерелом світлої й потужної життєвої енергії. Людина, на думку М.О.Бердяєва, є живою суперечністю, поєднанням кінченного і нескінченного, висоти і нікчемності: послаблення її духовного начала, заперечення богоподібності неодмінно призведе до розпаду, дисоціації особистості. Істинне, глибоке «Я» людини, органічно пов'язане з духовністю, є могутньою синтезувальною силою, що підтримує єдність особистості, суперечить формуванню саморуйнівних тенденцій у її психіці. Духовність, яка на думку мислителя, завжди пов'язана із Богом, є здобуттям внутрішньої сили, опірності, протидії владі світу та суспільства над людиною. Людський дух, за М.Бердяєвим, завжди повинен прагнути до трансцендентності – того, що перевищує людину, й лише за такої умови вона не «втратить» саму себе, а навпаки, досягне щастя і гармонії [2, с. 165 – 167].

Людська цивілізація, на думку М.О.Бердяєва, потребує глибокого духовного оновлення. Трагізм людського існування значною мірою залежить від закритості людей одне від одного, від слабкості тієї синтезувальної духовності, що веде до внутрішньої єдності особистості та єднання людини з людиною. Це – духовне єднання людей, яке є одним із шляхів у боротьбі проти гнітючих настроїв, що ведуть до самогубства,

а не єдність єротична, що, навпаки, роз'єднує, вороже налаштовує одне проти одного [1, с. 8].

Видатний французький соціолог Е.Дюркгайм зростання чисельності самогубств також пов'язував з «хворобою суспільства» – його неблагоустроєм, роз'єднаністю, духовно-моральним занепадом. Такий стан суспільства соціолог назвав аномією і довів, що він є потужним генератором самогубств [5, с. 261]. За обставин аномії індивід перебуває у стані невизначеності, не відчуває солідарності із соціумом, не має чітких орієнтирів, стандартів поведінки; суспільні деструкції у його психіці відображаються стражданнями, які трансформуються у розчарування, апатію, депресію, а відтак – у суїцидальність. Е.Дюркгайм підкреслював: «...якщо моральне середовище суспільства розклалося, то його суб'єкти не можуть не зазнавати на собі цього стану, оскільки у ньому перебувають» [5, с. 479].

Суспільний занепад спричиняє руйнування суспільних зв'язків, що багатьма сприймається як руйнування зв'язків із життям. Найсильніше аномія впливає на тих, хто за попереднього суспільного стану мав високий статус та статки, а в новому втратив їх. Крах надій породжує фрустрацію, яка може вилитися у картання щодо життя взагалі як безглузлого, жорстокого. Таке життя стає нестерпним для людини, тому вона чинить самогубство.

Аномічний болісний стан, а відтак суїцид, трапляються і в неаномічному, впорядкованому суспільстві. Наприклад, індивід наполегливо прагне перевершити власні соціально-статусні й матеріальні здобутки – кар'єру, визнання, статки. У цьому він убачає сенс свого життя, цьому служить, нехтуючи високими духовно-моральними цінностями. Життєву наснагу індивід емоційно підживлює сильними зовнішніми принадами, які доступні йому завдяки високому статусу та достатку.

Зіткнення з непереборними перепонами (об'єктивними – збіг несприятливих обставин, суб'єктивними – завищена самооцінка й домагання) спричинює аномічну фрустрацію. Якщо в душі такого суб'єкта немає любові, прагнення до високих духовних цінностей, аномічний біль може призвести до самогубства [7, с. 29 – 30].

Одного лише економічного благополуччя для лікування хвороб суспільства, зниження рівня суїцидальної активності, на думку Е.Дюркгайма, недостатньо. Гармонізації суспільства, зниженню чисельності самогубств сприятиме підвищення рівня інтегрованості суспільства, солідаризація особи та групи. Високий рівень інтеграції суспільства передбачатиме суб'єктивну значущість його норм, цінностей і традицій для кожного, що протидіє суїцидальності. Значущим антисуїцидальним потенціалом, який, за Дюркгаймом, за силою перевершує вплив усіх інших чинників, володіє релігія, особливо конфесії із непохитною доктриною [5, с. 162 – 186]. Він наголошував, що релігія сприяє гармонізації суб'єкта, й відмовитися від неї означає сприяти дисгармонії суспільних взаємин, а відтак і поширенню суїцидальності.

Суспільство істотно впливає на суїцидальність індивідів. Будучи з ним у нерозривному зв'язку, людина не може не зазнавати його впливу: усі позитивні чи негативні суспільні процеси відображаються у її психіці. Деструктивність, яку несе сучасне суспільство, стає безпосередньою причиною відхилень у поведінці індивіда, зокрема аутодеструктивності. Ціннісна система сучасного технократичного суспільства призвела до порушення внутрішньої гармонії багатьох людей. Втрата природної автентичності, бездуховність, хибна система цінностей, дезінтеграція суспільства, відсутність визначених моральних орієнтирів поведінки, меркантилізм – наслідки утилітарно-технократичної цивілізації. Це поглиблює

внутрішні протиріччя людини, спричиняючи глибокі депресії, що перебувають у прямому зв'язку з суїцидальністю.

Аналіз мотивів суїцидальної поведінки у середовищі сучасної студентської молоді дає підстави стверджувати, що даний віковий період є чи не «найсприятливішим» для здійснення самогубства – час, коли особистість звертається до визначення сенсу життя, перегляду його цінностей.

На нашу думку, глибинні витоки кризових станів сучасної молоді – результат спотворених суспільних ідеалів та цінностей. Некрофільські тенденції світу суперечать утвердженню цінності людського життя. Надмірна міжособистісна конкуренція, психологічне та фізичне насилля в сім'ї, освітньому закладі, пропагування жорстокості на телеекранах, хибна ідентифікація з лідерами деструктивних культів і тоталітарних сект – корелює з поширенням агресії, формуванням суїцидальності.

Як неможливо дати універсальне пояснення причин суїциду, так і неможливо виокремити єдині чинники, що убезпечать людину від цієї думки. Серед антисуїцидальних чинників (установок і переживань, які перешкоджатимуть реалізації суїцидальних намірів) як соціально-психологічних орієнтирів, необхідних для вдоволеного життя людини у соціумі, позбавленого думок про самогубство, В.П.Москалець називає постійний пошук сенсу власного життя, орієнтацію на автентичні життєві цінності, ідеали, духовну активність, статусно-рольову відповідність, групове визнання, вияв комунікативних якостей, які забезпечують адекватне сприйняття реальності, знання власного комунікативного потенціалу та вміння його використовувати. Особливо значущою у протидії самогубству, на думку В.Москальця, є роль духовності. Це обумовлюється тим, що у нестабільні історичні епохи міцність і стійкість людини визначається лише

її духовним вкоріненням у вічність, вірою, надією та любов'ю [7, с. 143 – 144].

В.В.Рибалка до чинників, які протидіють суїцидальним тенденціям і створюють особливий імунітет антисуїцидальної міцності особистості відносить: формування сенсу життя, життєвої перспективи, міцних зв'язків із близькими, родиною, суспільством, природою, соціальну адаптованість, інтегрованість з людьми та суспільством; наявність особистісних рис, які сприяють спілкуванню, – щирості, доброзичливості, взаєморозуміння, емпатійності, приязні; віру в Бога, у божественні цінності Всесвіту; підвищення значущості особистості у кризових ситуаціях, інтелектуальний опір смерті, в тому числі і самогубству; підвищення цінності людини як вершини еволюційно-генетичного процесу і носія генетичного та культурного багатства людства і Всесвіту; піднесення цінності особистості як концентру історико-культурного процесу; піднесення цінності життя людини як невід'ємного елемента історико-культурного поступу людства [6, с. 12 – 13].

Ми погоджуємося з думкою науковців про те, що молоді вкрай необхідні цінності та ідеали, які б відкривали їм красу сенсу життя, були зорієнтованими на щось значно вище, ніж особистісні інтереси, обмежені власним егоїзмом, що суперечить думкам про самогубство.

Одним із найефективніших чинників протидії аутодеструктивності сучасного студентства є віра в Бога з її антисуїцидальним потенціалом.

У ході поглибленого теоретичного та емпіричного етапів дослідження нами було встановлено:

- серед віруючого студентства не було виявлено осіб з вираженою суїцидальністю; виражені суїцидальні тенденції були виявлені близько в третини невіруючих осіб;

- практично всі досліджувані, які назвали себе віруючими, виявили негативне ставлення до феномену самогубства й усього того, що знецінює життя, й, навпаки, – чимало студентів, які назвали себе невіруючими, намагалися виправдати суїциди інших чи виявляли індиферентне ставлення до них;

- віруюча студентська молодь помітно менше розчарується у різних, важливих для молодшої людини, сферах життя;

- у віруючих студентів суттєво вищий рівень самоприйняття, вони зорієнтовані на чітко окреслені смисли життя; але практично в усіх віруючих (за винятком невеликого відсотка) та невіруючих превалюють матеріальні смисли буття;

- у невіруючого студентства істотно вищий рівень самокритичності, самозвинувачення, аутоагресивних проявів, емоційної невірноваженості;

- віруючі молоді люди оптимістичніше налаштовані на власне майбутнє;

- релігійна віра посідає вагоме місце у духовному житті сучасної української студентської молоді (враховуючи значну перевагу віруючих респондентів та їх ставлення до релігії), а це свідчить про те, що наше суспільство володіє потужним потенціалом протидії суїцидальності.

Звичайно, отримані результати не є підставою для тверджень, що релігійна віра являє собою абсолютну панацею від розчарувань, депресивності, екзистенційних переживань, суїцидальності (ці психологічні стани – результат складної взаємодії багатьох чинників, серед яких і ендогенні, що спричиняють різноманітні розлади психіки особистості) [7, с. 19 – 24, с. 162 – 210].

Однак, іудаїзм та світові релігії християнство та

мусульманство, які розвинулись на його основі, протягом усієї історії були і є потужним суспільно-культурним антисуїцидальним чинником. Іудейська релігія завжди категорично засуджувала і засуджує самогубство своїх вірних, але наставляє, що єврейський воїн у випадку загрози полону, має вбити себе. Іудаїзм забороняє будь-які дії індивіда, спрямовані проти життя (контрацепцію, аборти, евтаназію, аутопсію).

Релігійна кара за вчинене самогубство серед мусульманських народів є настільки нещадною, що не тільки дане явище, але й власне сама думка про суїцид вважається тут неприйнятною (за винятком суїцидів як альтруїстичної самопожертви на користь держави) [7, с. 32].

Християнство, яке зародилось у лоні іудаїзму, також доволі швидко наклало жорстку заборону на добровільне позбавлення себе життя після хвилі самогубств перших християн-мучеників, що прагнули таким чином якомога швидше постати перед Всевишнім.

Попри неможливість наукового доведення релігійних догм, чимала кількість науковців (В. Г. Джемс, В. П. Москалець, Г. У. Олпорт, В. Е. Франкл, К. Г. Юнг та ін.) прагнула дати науково-психологічне пояснення впливу релігії на смислове сповнення життя людини.

Так, на великий психотерапевтичний потенціал релігії вказував В.Г.Джемс: загальним для усіх релігій є звільнення від душевного страждання [3]. Позитивний потенціал релігійних почуттів долає меланхолію, депресію, відчай, безнадію, емоційний дисбаланс, які є чинниками суїцидальності, надає людині душевної рівноваги, сповнює її життя сенсом. Релігія змінює світо- та самосприйняття людини з негативної палітри на позитивну. Така трансформація – перетворення негативно забарвлених, емоційних станів у

позитивно забарвлені, радісні, стенічні. Перехід від глибокого душевного сум'яття, страждання до радісного звільнення є істотною психологічною особливістю всіх релігій: на зміну екзистенційним стражданням приходить душевний спокій і рівновага. Він наголошував, що людина, яка пройшла через муки пошуків, через тугу і скорботу, спроможна пізнати справжній глибокий сенс життя. Охопленій полум'ям душевного сум'яття людині не може допомогти ні інтелектуальна, ні моральна втіха [3]. Це під силу лише релігії – чиннику, що за силою емоційної насиченості й інтенсивності не поступається душевним стражданням. Випробувавши на собі усі муки душевної агонії, людина оновлюється і здійснює прорив в інший вимір буття. Релігія робить для людини легким і радісним те, що за інших обставин для неї є ігом суворой необхідності» [3, с. 55]. Усвідомлюючи власну недосконалість, людина підіймається на вищий щабель буттєвості, на рівні якого її позитивний потенціал поєднується із Величним. «Навернення, відродження, набуття благодаті та віри, досягнення внутрішнього миру – усе це вирази, що означають повільний, миттєвий процес, яким роздвоєна душа, що усвідомлює себе негідною і нещасливою, приходить до внутрішнього об'єднання, до усвідомлення своєї праведності й до почування щастя» [3, с. 157]. Душевна криза, нестерпний депресивний біль, відчай, тривалі негативно забарвлені емоційні переживання обертаються для неї катарсичним екстазом щастя, найвищим ступенем блаженства, зумовленого почуванням розчинення особистісного «Я» у Вищій істоті.

Потужний емоційно-катарсичний ефект релігії є вершиною її психотерапевтичної ефективності. Катарсис звільняє від негативно забарвлених емоційних переживань та песимістичних думок, стимулюючи екстатичну, екзальтовану радість, величезне душевне полегшення шляхом бурхливої

розрядки гнітючого психічного напруження.

На катарсис як один із найбільш давніх ефективних психотерапевтичних методів вказував один із засновників гуманістичної психології К. Р. Роджерс. Гуманістична психологія прагне розв'язати глибокі конфлікти особистості за допомогою посилення її «Я». Цьому, на думку К. Р. Роджерса, активно сприяє сповідь як ритуальний складник, який практикують християни. Сповідь спрямована на досягнення катарсичного ефекту, завдяки якому людина звільняється від психічної напруги, тривоги і почуття провини, що породжують підсвідому потребу у самопокаранні, яке є істотним психологічним чинником суїцидальності [9, с. 42 – 68].

Г. У. Олпорт вважав, що релігія є вкрай потрібним людині інтегратором її психіки. За його спостереженнями, невротична особистість жалкує з приводу минулого, ненавидить своє сьогодні і боїться майбутнього. Релігія ж пропонує прощення за гідне жалю минуле, прийнятний, сповнений, якщо не радістю існування, то принаймні душевним спокоєм смисл теперішнього й оптимістичне сподівання на майбутнє, й цим самим потужно протидіє суїцидальності [9].

На важливість віри в Бога для психічного здоров'я особистості вказував і К. Г. Юнг. Він наголошував, що релігія є універсальною системою психотерапії, яка зцілює нестерпні душевні страждання людини, стабілізує її психіку, і смерть Бога в її душі неодмінно приведе до втрати людиною самої себе [9, с. 173]. Релігійні символи, за К. Г. Юнгом, надають сенсу життю людини, дозволяють екзистенційно відчутти буттєвість, ефективно протидіють дегуманізації, відчуженості та роз'єднаності у суспільстві — процесам, які породжують надмірний індивідуалізм, ворожість та агресію людей і перебувають у прямому зв'язку з їх суїцидальністю. Запоруку

успішного психотерапевтичного функціонування релігії К.Г.Юнг вбачав у співробітництві психологів і теологів: психотерапевт не зможе ефективно лікувати, якщо не візьме на озброєння релігійні системи зцілення: «людина, яка виступає від імені медицини, завжди є для іншої водночас і священником, рятівником її душі, а релігії – це системи, що зцілюють душевні недуги» [17, с. 70].

Західна психологія давно ґрунтовно й ефективно використовує релігію (її життєдайні основи) у психотерапевтичній, психопрофілактичній діяльності. У США, західноєвропейських країнах сформувалась пасторська психологія – галузь знань, основною проблематикою якої є шляхи психорегулятивного впливу священнослужителів на психіку людей. Ґрунтуючись на знаннях закономірностей психіки, пасторська психологія розробляє ефективні методи впливу на віруючих. Релігійна психотерапія виникла в руслі «Руху св. Еммануїла» (Бостон, 1905). Засновники цього руху виступали за співробітництво священників і лікарів. Водночас в Англії виникає «Спілка здоров'я», представники якої пов'язують лікувальну практику з релігією. Принципи релігійної психотерапії розробляли А.Бойзен, К.Гумпертс, Р.Мей, К.Штольц та ін. У 1961 році Американська медична асоціація організувала відділення медицини і релігії, при медичних закладах відкрилися відділення релігії, при Техаському медичному центрі створюється Інститут релігії, який починає здійснювати медичну і психіатричну підготовку священників. Багато психологів-релігієзнавців вважають, що релігія перевершує психологію і психіатрію в ефективності лікування душевних недуг [9, с. 237].

Взірцем ефективної психопрофілактики і психотерапії засобами релігії є логотерапія В. Е. Франкла. Немає жодної іншої такої психотерапевтичної концепції особистості, яка

була б настільки особистісно вистраждана, в горнилі пекла нацистського табору. Випробувавши на собі усі жахи нацистських концтаборів, В. Е. Франкл виходив з того, що релігійна віра надавала в'язням сенсу життя навіть у жахливих умовах Освенціма і Дахау. Він писав: «...чи не слід припустити, що над людським світом здійсмається перевершуючий її світ, чий надсмісл здатний надати смислу її стражданню» [13, с. 20].

Основна ідея логотерапії – віднаходження особистістю за допомогою психотерапевта високого смислу свого життя. Для релігійної людини, за В.Е.Франклом, питання про сенс життя взагалі не виникає, оскільки щира віра в Бога сповнює усе її іство глибоким життєдайним смислом.

Переконання у глибокому релігійному смислі страждань сповнює людське існування високим життєдайним сенсом, – є потужним чинником протидії аутодеструктивності. Віра у надсмісл робить людину міцнішою – для такої віри немає нічого безглузкого. Логотерапія навчає розглядати життєві негаразди як шлях до самоцілення, зберігаючи віру навіть у найскладніші періоди відчаю [13]. Впевненість у неадамності життєвих страждань сповнює людську психіку величезною життєвою енергією, є джерелом її духовної сили, допомагає долати будь-які труднощі, негаразди, зберігає високий сенс існування. За переконанням В. Е. Франкла, людське життя за будь-яких обставин сповнене смислом, і навіть самогубець вірить у смисл, якщо не життя, то смерті [13, с. 177-182]. Логотерапія шукає абсолютно життєдайний смисл, який не втрачає свого потенціалу за будь-яких обставин. Саме таким є життєвий смисл, який пропонує релігія.

Наведені аргументи переконують: особистість може щасливо та гідно існувати і вберегти себе від жаги самознищення, якщо матиме надособистісний

(перевершуючий її) смисл, який пропагує релігія, житиме не лише заради себе. Життя, позбавлене надособистісного смислу, спрямоване виключно на химерні цінності нестабільного матеріального світу, не захищене від відчаю та песимізму – чинників, які перебувають у прямому зв'язку із суїцидальністю. Релігійна віра протидіє формуванню суїцидальних настроїв: володіє потужним зцілюючим потенціалом, рятує більшість від мук переживання екзистенційного абсурду, тривоги, розчарувань [4, с. 436].

Потужним психопрофілактичним потенціалом протидії суїцидальності володіє християнська віра: завдяки пропагуванню гуманістичних ідеалів добра, милосердя, любові, християнство володіє величезною життєдайною силою. Християнський альтруїзм – вершина гуманізму, що базується на жертівній любові до ближнього. Про це свідчать слова Ісуса Христа: «Хто зберіг душу свою – втратить її, хто втратить її заради Мене – збереже її», промовляючи які, має на увазі любов до інших (Матф. 10 : 39). Християнська любов є єдиним засобом розв'язання життєвих суперечностей: долає жорсткі межі замкнутості, егоїзму, передбачає всепрощення, милосердя (що суперечить деструктивності, формуванню суїцидальності), шлях до свободи від зла: «любов довготерпляча, милосердна, позбавлена пихи, не шукає користі, не мислить зла, не радіє несправедливості, а радіє істині; усе прощає, на все надіється, усе зносить».

Зовсім недавно психотерапевти переконалися в тому, що завжди доводили гуманістичні релігії: немає кращих ліків для душі, окрім любові, яка перетворює емоційну сферу психіки людини: люблячий радіє, а той, хто ненавидить, страждає і примножує зло [8, с. 189]. Християнська віра, закликаючи до всепрощення («благословляйте тих, хто проклинає вас») та жертівної, позбавленої егоїзму любові до ближнього,

суперечить злу, володіє потужною силою протидії деструктивності, й відтак і аутодеструктивності.

За переконанням Е. З. Фромма, щира любов до себе та іншого дає можливість людині долати почування самотності й ізоляції (сприятливого щодо формування суїцидальності). Це конструктивна форма подолання екзистенційної самотності пов'язана з потребою віддавати, а не лише брати: істинна любов передбачає взаємне духовне збагачення [16].

Потужним психопрофілактичним та психотерапевтичним ефектом у протидії формуванню «сприятливих» щодо суїцидальності невропатично-депресивних деструкцій у психіці людини володіє християнське трактування страждань людини. Саме в душі, гартованій стражданням, розкриваються людські чесноти – милосердя, здатність зносити поневіряння задля встановлення справедливості. Оскільки, згідно з релігійним трактуванням, у Царство Боже потраплять не просто добродійні, а насамперед ті, хто пройшов через випробування, то подібне релігійне налаштування дозволяє, вистраждавши, здобути самоповагу, що протидіє формуванню почуття нікчемності, сприятливого щодо суїцидальності [8, с. 294].

У християнстві немає приниження, яке робило б людину не спроможною на добро, як і немає святості, позбавленої зла. З урахуванням постулатів глибинної психології абсолютно справедливим є уявлення, що гординя, пиха відчужує особистість від інших, робить її деструктивною, позбавляє почуття любові, тобто Бога. Людині важко жити без любові, без духовного спілкування з іншими; гординя й пиха, замикаючи її у собі, неминуче «вбиває» самотністю. Отож найвище призначення людини – духовність, яка вимагає гуманності, толерантності, любові, всепрощення – підкорення свого життя чеснотам, які, будучи всезагальним благом, протидіють формуванню аутодеструктивності.

Аналіз результатів нашого емпіричного дослідження засвідчує наявність стурбованості у середовищі сучасного студентства (причому як віруючого, так і невіруючого) падінням рівня гуманізму, толерантності, доброзичливості серед населення, зростанням суїцидальності. Невимушені, ненав'язливі бесіди зі студентами з приводу використання гуманістичного потенціалу релігійної віри у профілактиці аутодеструктивності показали підтримку більшості: 63% віруючих і 37% невіруючих студентів, присутніх під час таких бесід, погодилися з думкою, що глибинним джерелом аутодеструктивності сучасної молоді є наростання відчуженості, агресії у міжособистісній взаємодії, надмірна зосередженість більшості на меркантильних інтересах, що суперечить релігійній етиці. Оскільки людина не може жити без любові, духовного спілкування з іншими – гордяня, егоїзм та агресія «вбивають» її, – як стверджує Р. М. Грановська [4, с. 284]. 19,38% віруючих студентів безпосередньо пов'язують тенденцію зростання суїцидальності серед молоді з низьким рівнем духовності у сучасному суспільстві, серед них 2,23% наголошують на домінуванні меркантильності навіть у релігійних установах, на кшталт: «Сьогодні у церквах більше говорять про гроші, аніж про Бога».

В унісон усьому вищезазначеному, варто підкреслити: «врятувати» стражденну душу сучасної людини від деструктивності (й відтак, і від аутодеструктивності) спроможний вітальний гуманістичний потенціал релігійної віри шляхом пробудження її «гуманістичної совісті», що сприятиме моральному вдосконаленню особистості.

Висновки. 1. Релігійна віра значуще протидіє формуванню суїцидальних настроїв: володіючи потужним змілюючим потенціалом, рятує більшість від мук переживання екзистенційного абсурду, тривоги, особистісних розчарувань.

2. Результати нашого емпіричного дослідження засвідчили, що глибинним джерелом аутодеструктивності сучасної молоді є наростання відчуженості, ворожості, агресії у міжособистісних взаємостосунках, надмірна зосередженість більшості на меркантильних інтересах, що суперечить релігійній етиці. 3. Залишається актуальним дослідження глибинно-психологічних антисуїцидальних механізмів впливу віри в Бога, сповіді, молитви у протидії суїцидальності, створення при навчальних закладах спеціалізованих центрів, які у випадку прогнозованого ризику суїцидальності учнівської та студентської молоді будуть враховувати наявність у неї релігійної віри, використовувати її вітальний потенціал під час організації психопрофілактичної роботи.

Список використаної літератури:

1. Бердяев Н. О самоубийстве. М. , 1992. С.3 – 23.
2. Бердяев Н.А.Философия свободы. М., 1989.
3. Джемс В. Многообразие религиозного опыта. СПб. , 1993. 418с.
4. Грановская Р. М. Психология веры. СПб. , 2004. 576 с.
5. Дюркгайм Е. Самоубство: Соціологічне дослідження. К. , 1998. 519 с.
6. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівської молоді: метод. рекомендації / В.В. Рибалка. Київ, 2007. 68 с.
7. Психологія суїциду: посіб. / ред. В.П.Москальця. Київ, 2004. 288 с.
8. Психологія релігії: посіб. / В. П. Москалець. Київ, 2004. 240 с.
9. Предко О.І. Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри: монографія. Київ, 2005. 278с.

10. Пурич-Пейакович Йу. Самоубийство подростков. – М. , 2000. 168 с.
11. Старшенбаум Г.В. Суицидология и кризисная психотерапия. М, 2005. 376 с.
12. Федоров В.А. Родители и дети их – самоубийцы. Саратов, 1911.
13. Франкл В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия. СПб. , 2000. 286 с.
14. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М. , 1998. 672с.
15. Фромм Э. Бегство от свободы. – М. , 1989. 272с.
16. Фромм Э. Искусство любить. М. , 1990. 157 с.
17. Юнг К. Г. Бог и бессознательное. М. , 1998. 480 с.

§5.7 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Вступ. Процеси глобалізації та інтеграції, що відбуваються в Україні й світі, вносять свої корективи у процес виховання й розвитку особистості. Поряд з усвідомленням власної національної ідентичності, долучення до цінностей свого народу, з раннього віку актуальним і необхідним стає й формування здатності співіснувати з представниками інших культур у полікультурному соціумі. Особливої гостроти набуває проблема збереження національної ідентичності у міжкультурному просторі, де у полі контакту перебувають особистості різних віросповідань, традицій, мов, культур. Відтак, стрижневим принципом успішності міжособистісної взаємодії представників різних культур вбачаємо толерантність, як одну з вирішальних особистісних якостей людини у ХХІ сторіччі. Поступ людства в цілому залежить від співпраці в міжособистісному і міждержавному вимірах на засадах миру, гуманізму і толерантності.

Фундаментальне становлення морально-духовної сфери особистості відбувається у дошкільному дитинстві (С. Ладивір, Т. Піроженко), в тому числі й етнокультурної компетенції (А. Богуш, Н.Лисенко). З огляду на це, виховання толерантної особистості у аспектах міжособистісної й міжетнічної взаємодії вважаємо ключовими завданнями освіти дітей дошкільного віку. Низка нормативних документів (Базовий компонент дошкільної освіти України, Закон “Про освіту”, програми виховання дітей у ДНЗ, Концепція громадянського виховання) актуалізують проблеми виховання толерантної особистості з планетарним світоглядом й ціннісним

ставленням до себе і оточуючих.

Принципи людиноцентризму і гуманізму визначено ключовими у сучасній дошкільній освіті України. В руслі цього, особистість дитини з її індивідуальними особливостями, характером, здібностями є центральною у освітньому процесі, головна мета якого - всебічний розвиток майбутнього покоління громадян України. Потенціал дошкільного дитинства для виховання фундаментальних духовно-моральних якостей висвітлено неодноразово у працях Л. Божович, Л. Виготського, В. Котирло. Крізь призму діяльнісного компоненту моральні якості дитини-дошкільника вивчають Ш.Амонашвілі, К.Кругіт, В.Кукушин, Т.Поніманська, Т.Степанова та інші вчені. Феномен міжетнічної толерантності фігурує у дослідженнях О.Гриви, Л. Дерман-Спаркс, В.Кукушина, М.Мальчевської, О.Подівілової як особистісна якість; В.Заслуженюка, М.Хайруддінова як доброзичливе ставлення до представників інших культур. Через призму етнічної ідентичності, міжетнічну толерантність розглядають В. Євтух, М.Шульга та етнокультурної компетентності В.Зарицька, Т. Поштарьова. Особливості побудови освітнього процесу на гуманістичних принципах виховання досліджують С. Гончаренко, О.Дубасенюк, І.Зязюн, О.Кононко.

Отож, предметом дослідження вважаємо обґрунтування теоретичних і методологічних засад процесу виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільних закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. Зазирнувши у глибину століть, в часи Київської Русі, ми побачимо, що вчення про толерантність бере витоки саме з цього часу. Незважаючи на історично непростий період для української нації, цей час відзначився торжеством національного духу, ідей справедливості, добродесного життя, віри й надії на кращу

долю. Саме в цей період з'являються філософські трактати з роздумами про зміст людського життя, погляди на вчинки людей, добра і зла в житті людини. Так, "Повчання дітям" Володимира Мономаха було кодексом честі для майбутніх можновладців, а у щоденному житті князь закликав виявляти милосердя і справедливість. З вірою в серці, український народ керувався Божими Заповідями як моральним кодексом, а дотримання норм християнської моралі вважалось обов'язковим для громадянина. Надалі основи козацької педагогіки мали метою розвиток громадянських почуттів, відповідальності перед Батьківщиною, а також загальнолюдських якостей як людяність, милосердя, чесність, вміння надати підтримку й допомогу ближньому. Безумовно ці постулати передавались від старшого покоління молодшому.

Однією з ключових подій, що окреслили виховання толерантності у закладах освіти був Единбурзький педагогічний з'їзд у 1925 році. Рукописи Софії Русової містять згадки про нього. Вчена пише, що його метою було встановлення між вихованцями і педагогами інтернаціональних дружніх взаємин, і "сприяти своєю працею ідеї мира" [1, арк 25]. Саме на з'їзді обговоренню підлягали питання й проблематика співіснування кількох національностей в межах однієї держави. Учасники дійшли висновку, що мир і розуміння можливі лише при пошані усіх відмінностей (расових та релігійних), при одночасному збереженні кожною нацією звичаїв, традицій, рідної мови. Вже тоді було зрозуміло, що без збереження власної етнокультурної компетентності розвиток толерантних взаємин не може бути досягнутий. Принципи збереження національних цінностей поряд з долученням до загальнолюдських простежуємо і у працях А. Макарєнка. Надалі, період Радянської України схарактеризувався скоріше деяким

перегином з форсуванням міжнаціонального зближення і нівелювання національного [16]. На наше переконання, цей період згубно позначився на розвитку вчення про етнокультурну компетентність зокрема зростаючого покоління, поряд із значними напрацюваннями про міжнаціональну толерантність і дружбу народів.

Ведучи мову про подальші дослідження, варто зазначити, що друга половина ХХ сторіччя ознаменувалась сплеском досліджень про виховання моральних якостей у майбутніх громадян нашої держави, вивчення умов для розвитку гуманних почуттів до однолітків і дорослих. Гармонійний емоційний розвиток дітей дошкільного віку викликає значний науковий інтерес. Так, І.Бех, Г.Беленька, А.Богущ, В.Котирло, О.Кульчицька, Т.Поніманська зосереджують увагу на ранньому розвитку гуманних почуттів у дітей, базуючись на мотивах соціальної взаємодії. З праць учених слідує, що старший дошкільний вік характеризується зростаючою стійкістю емоцій морального спрямування і слугують регулятором поведінки дошкільника і стримуючим чинником її дій. Відтак, для виховання основ толерантного ставлення до оточуючих старший дошкільний вік є сензитивним, адже емоції дитини носять диференційований характер, виникає краще розуміння власних почуттів і переживань, інтерес до світу дорослих і міжособистісних взаємин, поряд з прагненням соціально схвальної поведінки створюють сприятливі умови для виховання маленьких громадян в дусі цінностей полікультурного суспільства.

Продовжуючи далі короткий історичний екскурс у розвиток вчення про толерантність варто зазначити, що вирішальне значення у засудженні будь-яких форм дискримінації і нетерпимості, а також проголошенні найвищою цінністю людського життя і людської гідності,

відіграли документи ООН, а саме “Загальна Декларація прав людини” та “Конвенція про права дитини” та ЮНЕСКО (“Декларація принципів толерантності”). У останньому документі йдеться про толерантність як “нову” безумовну обставину нашого життя, а в основу толерантності закладає повагу як активну особистісну позицію, тобто почуття не на словах, а з готовністю взаємодіяти з представниками інокультур. Дотримуючись цих принципів людина своїм життям внесе свій вклад у формування культури миру [7, с.9-10]. У “Конвенції про права дитини” також йдеться про те, що підготовка дитини до життя в суспільстві немислима без виховання її в дусі миру, усвідомлення рівноправності чоловіків і жінок, а також представниками будь-якої етнічної чи релігійної групи, природи і її ресурсів [13, с.19].

На розвиток ідей педагогіки толерантності неабиякий вплив мали праці філософів минулого й сучасності (М.Бахтін, В. Біблер, М. Бубер, І.Зязюн, В.Луговий). Ключовою ідеєю філософських праць, дотичних до ідей толерантності є сприйняття світу і самої людини через поняття дуальності. Так, М.Бубер був переконаний, що процес пізнання світу зовнішнього і внутрішнього відбувається у єдності людини з іншою людиною [6, с.95]. Своєю чергою, М.Бахтін також акцентував на діалогічній природі людини, де наше “Я” може бути усвідомлене й вивчене лише через призму “Ми”. Реалізуючи міжособистісний, міжкультурний діалог, людина не лише пізнає себе, а й зазнає змін і розвитку в ході цього діалогу. Так розвивається власна ідентичність, у діалогічній взаємодії [4, с.24-25]. У ширшому контексті, діалогічність матиме виявлення й у міжкультурній взаємодії, де у діалозі цінностей, поглядів, переконань народжуватиметься спільне прийнятне світосприйняття, досягатиметься синергія (В.Луговий) [20].

Відтак, толерантність уможливило такий діалог

культур, де кожен учасник пізнає себе і зазнає змін у синергічній взаємодії. Так, вважаємо доцільним зосередити пильнішу увагу на сутності дефініції “толерантність”. В “Декларації принципів толерантності” термін визначено, як “активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та свобод людини; поважання, сприйняття і розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості” [7, с.9]. Глумачний словник сучасної української мови визначає дефініцію, як поблажливість, терпимість до думок, поглядів, вірувань інших. Як “неупередженість в оцінці подій і людей” визначено толерантність у сучасній енциклопедії Є.Рапацевича [22, с.596]. На думку А.Джуринського, толерантність є лише початковою ланкою у діалозі культур. За нею слідує повага, розуміння, активна солідарність, що уможливають міжкультурну взаємодію. До слова, вчений також ототожнює толерантність з терпимістю [10, с.55]. Визначення толерантності В.Лекторським також надзвичайно важливе, адже, на нашу думку розглядає це явище у всій повноті. Так, вчений виокремлює кілька форм толерантності, а саме: байдужість (повне нівелювання етнокультурних ознак, вони не беруться до уваги); відсутність можливостей для взаєморозуміння (формальна повага без намагання порозумітися і взаємодіяти); поблажливість (пріоритет однієї культури над іншою, відсутність рівноцінності і партнерства); розширення власного досвіду і критичний діалог (повага до цінності, думки, позиції іншого поряд із готовністю до взаємодії). Саме до останнього типу толерантності вчений тяжіє і визначає її як активну особистісну позицію, що допускає плюралізм думок і світобачень, транслює власну систему цінностей крізь призму інших, поважає етнокультурний спадок власного народу і представників інокультур, прагне до взаємодії з носіями

протилежних поглядів щоб розширити власний життєвий досвід [19]. Опираючись на вище окреслені думки науковців, також послуговуємось у дослідженні розумінням толерантності як активної особистісної позиції.

З погляду психологів Г.Солдатової, Л.Шайгерової, толерантність це здатність людини налагоджувати позитивні взаємини з іншими й світом у цілому, формуючи власний позитивний образ. Не менш значущими поряд із толерантністю дослідниці визначають достатній рівень емпатійності, гнучкості, комунікабельності.

Визначення саме міжетнічної толерантності дає В.Кукушин як сприйняття інших такими, які вони є поряд із готовністю взаємодіяти з ними; базується на повазі, доброзичливості, людинолюбстві, втілюється у вчинках і діяльності особистості, перебуває в тісному зв'язку з етнічною ідентичністю [15, с.52-53]. Відтак, розуміємо тлумачення вченого як знання про себе й інших, що виявляються у ставленні, вчинках і поведінці. Вважаємо необхідним у нашому дослідженні розглянути й трактування міжетнічної толерантності, яке знаходимо у глосарії В.Євтуха: “Міжетнічна толерантність (від лат. - tolerare - терпіти)” - терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з представниками різних етнічностей” [12].

Дослідження представлені вище дають нам змогу сформувані визначення *міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку*. Отож, трактуємо термін як особистісну якість, що виявляється у інтерперсональній взаємодії на засадах партнерства, взаєморозумінні дітей старшого дошкільного віку різних національностей і етносів; здатність дітей сприймати світогляд і традиції представників

інокультур й виявляти повагу до них, прагненні спілкуватись, базуючись на принципах гуманізму і терпимості.

Вивчаючи аспекти виховання міжетнічної толерантності дітей дошкільного віку вважаємо за доцільне звернутись до іноземного досвіду, а саме педагогічного досвіду Сполучених Штатів Америки як мультинаціональної держави з багаторічним усталеним досвідом виховання толерантності у підростаючого покоління громадян. Так, Ф.Уордл стверджує, що виховання міжетнічної толерантності є неперервним процесом співпраці між педагогами, вихованцями і їхніми сім'ями, який передбачає: вивчення дітьми власної культурної спадщини; пізнання культурної спадщини представників інших культур; створення розвивального середовища, наповненого іграми і матеріалами, що є вільними від стереотипів; формування позитивного ставлення до відмінностей і розуміння неприпустимості дискримінаційної поведінки. Окремо вчений зупиняється на необхідності презентації представників різних національностей у щоденному житті вихованців - на плакатах у закладах освіти і інформаційних стендах, у книгах і, навіть, у іграшках, якими граються діти. Дотичною є і думка Л.Філмор, котра вважає, що діти змалечку повинні засвоювати фундаментальні цінності співжиття у полікультурному соціумі, а спільного у людей більше, ніж відмінного. Більше того, на думку вченої, дітей слід довести до висновку, що відмінності у зовнішності, культурі, вірі, релігії це данність, реалії нашого життя, які не повинні бути оцінені як хороші чи погані, це врешті-решт просто відмінності [25, с. 238]. Л.Дерман-Спарк у "Програмі запобігання упередженості" (такого роду програми набули широкого впровадження в освітніх установах США) акцентує на необхідності виховання толерантності, починаючи вже з двох років. Одним із ключових моменті цього процесу є

створення вільного від упереджень простору, що вже частково допоможе уникнути розбіжностей на етнічному, релігійному чи культурному ґрунті. Вчена ставить перед педагогами такі завдання стосовно виховання толерантності дітей:

- 1) формувати у дітей об'єктивну самооцінку і стійку етнічну ідентичність;
- 2) створювати умови для комфортної взаємодії кожної дитини з членами групи-представниками інокультур, базуючись на засадах емпатії і рефлексії;
- 3) плекати критичне мислення кожної підростаючої особистості на предмет упередженості і дискримінації;
- 4) культивувати здатність відстояти гідність власну/ближнього в ситуації дискримінації [8, с.136]

Не менш вагому думку висловлює Д.Вільямс щодо виховання толерантності у сім'ї, яка є початковою ланкою, де дитина отримує розуміння культурного розмаїття. Дізнаючись про минуле своєї родини, зазначає вчена, (а чимало родин є мультинаціональними), дошкільник долучається до сімейної культурної спадщини, вчиться поважати своє минуле, що апріорі дає розуміння наявності такої ж багатой спадщини в інших однолітків чи дорослих й формує толерантне ставлення до предків, членів роду. Дослідниця застерігає й про упередженість батьків, яку вони можуть транслювати навіть ненавмисне і застерігає, що упереджене ставлення батьків щодо культурних відмінностей, обов'язково буде впливати на відношення дитини до цих відмінностей. Нажаль, наголошує вчена, запитання маленьких чомусиків можуть перетворитися на категоричні судження щодо інших, котрі відмінні мовою, релігією чи кольором шкіри [28].

Значну педагогічну цінність становить і досвід виховання толерантності у країнах Азії, які значно різняться від європейського чи американського підходів, перш за все

світоглядом людей. Приміром, у Таїланді поряд проживають тайці, що сповідують різні релігії - тайці-буддисти, індісти, мусульмани, вихідці з Китаю. Так, у провінції Яла виховання толерантності вже з наймолодших років вивчає К.Ладлія. Літературно орієнтована модель вченого (*literature-based teaching model*) полягає в особливому доборі літератури відповідно до віку вихованців. До слова, толерантність вчений трактує як здатність особистості жити в гармонії з іншими людьми. Модель дослідника реалізується з урахуванням того, що дошкільний вік - період, коли діти дізнаються про себе та оточуючих, звертають підвищену і пильну увагу на зовнішні ознаки людей, краще можуть виразити себе за допомогою мови, дізнаються про національний одяг і традиційні страви. Дослідник вважає, що, приміром, до 1,5-річного віку у дітей формується базове відчуття безпеки, тому на це й повинні бути спрямовані примовляння, колискові, пісеньки, що дитина чує від батьків. У віці близько 3-х років дитина виявляє перші кроки до самостійності і в цьому випадку влучними будуть літературні твори з моральним вибором. Від 3-х до 6-ти років розвивається дитяча креативність, формується розуміння причинно-наслідкових зв'язків, природи конфліктів, відчуття провини за хибні вчинки. Відтак, формуванню толерантності сприятимуть твори, де йдеться про чесність, гідність, почуття відповідальності за слова, вибір, учинки [18, с. 202]. Щодо, приміром, Японії, там існує термін "полікультурне співіснування", яке виникло як відповідь на масову еміграцію жителів з Кореї і Китаю й ратує за обов'язкове забезпечення прав і свобод усіх громадян, розвиток навичок співжиття у полікультурному суспільстві (Р. Тсунейоші) [24]. Щоправда, одна з основних проблем полікультурного виховання полягає в тому, що японці сприймають її дещо відсторонено, й стверджують, що прагнення національної інтеграції,

поширення цінностей справедливості й рівності повинні, перш за все, плекати представники інокультур.

Як бачимо, чимало країн накопичили досвід виховання толерантності у дітей дошкільного віку, позитивні аспекти якого вважаємо необхідним переймати й трансформувати в умови українських реалій. Примітно, що здебільшого у країнах зарубіжжя, виховання міжетнічної толерантності дітей починається вже з двох-трьох років. На наше переконання, найкращий іноземний досвід доцільно синтезувати й апробувати у дошкільних навчальних закладах України.

Зміст дошкільної освіти (за визначенням Т.Степанової), покликаний забезпечувати формування ключових компетентностей у дітей дошкільного віку, які є вирішальними для життя у полікультурному соціумі та формування вміння адекватно реагувати на явища, події, людей. Вивчаючи зміст процесу виховання толерантності, вважаємо за необхідне звернутись до нормативно-правових документів, які й регулюють зміст освіти у цьому напрямку виховання. Так, у Базовому компоненті дошкільної освіти знаходимо, що педагог повинен бути зорієнтований на формування родинно-побутової й соціально-комунікативної компетенції дітей. Зокрема, щоб дитина-дошкільник уміла вислухати дорослого, виявляла гідну поведінку у ставленні до дорослих, а з однолітками вміла самостійно встановити й підтримувати партнерські взаємини, вміла поводитись у конфліктних ситуаціях. Щодо компетенцій стосовно життя у полікультурному соціумі, діти мають володіти знаннями про те, що кожна країна має свою незалежну територію, де можуть проживати люди з іншим кольором шкіри, розрізом очей, спілкуватись іншою мовою, розвивають власну неповторну культуру. Вагому значення у документі надається розвитку емпатії, яке трактується як вміння співпереживати і

співчувати, допомагати іншим, та рефлексії, в значенні узгодження власних дій з діями інших, позитивне сприйняття себе й усвідомлення у соціальному середовищі [3].

Чинна програма виховання й розвитку дітей дошкільного віку “Дитина” також містить зміст педагогічної роботи з виховання толерантності і полікультурної освіченості. Розділ програми “Дитина у довкіллі” спрямовує педагогів на розвиток почуття приналежності до свого народу, його духовної і матеріальної спадщини, розуміння необхідності його збереження і передачі нащадкам. Також програма інформує педагогів, що старші дошкільники повинні знати, що ми проживаємо на планеті Земля, де усі її мешканці рівні просто по праву народження. Старший дошкільний вік, як подає програма, сприятливий для продовження ознайомлення дітей з позитивними рисами характеру - щедрістю, добротою, ввічливістю, чуйністю, скромністю, працьовитістю, а також продовжувати формувати у дітей розуміння необхідності дотримання соціальних форм поведінки й орієнтуватись при цьому на позитивні зразки. Додатково, у програмі звернено значну увагу на формування у дитини позитивного образу “Я”, вміння налагоджувати партнерські взаємини з однолітками на засадах доброзичливості, поваги, почуття власної гідності й усвідомлення цінності іншої особистості [11, с.297-299].

Програма виховання й розвитку дітей шести років “Впевнений старт” подає розділ “У світі людей”, де вже окреслено певний об’єм знань, якими діти повинні оволодіти стосовно виховання міжетнічної толерантності, а саме формувати уявлення про 2-3 іноземні країни, вчити прихильно ставитись до людей іншої національності, виховувати миролюбність, інтерес до несхожого, поряд з громадянським вихованням дітей, розвитку патріотизму, етнокультурної компетентності.

Додаткова комплексна програма “Дитина в дошкільні роки” містить розділ “Стежинки у Всесвіт”, який вміщує інформацію щодо виховання й розвитку дітей старшого дошкільного віку. Розділ детально подає характерні особливості старшого дошкільного віку, зокрема появу почуттів справедливості, здатності регулювати спільну діяльність, стремління до навчання й ігор у колективі однолітків, стриманості, відповідальності. А з новоутворень - формування моральних еталонів, рефлексії, антиципації (передбачення, передчуття можливих дій чи оцінок оточуючих, наслідків власних вчинків). Відтак, велика увага змістом програми приділяється вихованню гуманних почуттів дітей, турботливого ставлення до однолітків/дорослих, вміння помічати прикрощі і невдачі товаришів, вміння підтримати і підбадьорити у такій ситуації. Знання з досліджуваної нами проблематики частково знаходимо в розділі “Елементарні історико-географічні уявлення”. Це знання про державу в якій проживають діти, її символіка, географічне розташування на мапі, назви країн-сусідів України, знання про те, що Землю населяють різні народи й етнічності, які прагнуть миру й порозуміння, турбуються про своїх маленьких громадян, орієнтовані на процвітання і добробут своєї країни і планети, вияв інтересу й доброзичливості до інших народів.

Отож, завдання вихователів, згідно чинних і парціальних програм виховання дітей старшого дошкільного віку, є надавати вихованцям інформацію про те, що на Землі проживають люди з різним кольором шкіри, мовою, віросповіданням, культурою; не лише сформувати інтерес до пізнання відмінностей між нею та іншими, а налаштувати її миролюбиво на комунікацію та співпрацю з представниками інокультур; налаштувати її, що попри розбіжності всі люди прагнуть миру, процвітання і добробуту.

Зважаючи на те, що міжетнічна толерантність є комплексною людською якістю, як ми зазначали вище, приходимо до необхідності визначити її критерії і рівні. Критерії оцінки виховання покликані допомогти оцінити результати виховного впливу. Критерій повинен бути адекватним щодо вимірюваного явища, чітко відображати природу цього явища й динаміку його зміни (М.Скаткін). Підґрунтям для виокремлення критеріїв і рівнів міжетнічної толерантності були дослідження А.Богуш, Л.Врочинської, О.Гордійчук, О.Гриви, О.Подівілової. Так, критеріями міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку визначено когнітивний (знання про сутність міжетнічної толерантності), емоційно-ціннісний (толерантні почуття і ціннісні орієнтири), діяльнісний (толерантна поведінка і вчинки).

Показниками когнітивного компоненту міжетнічної толерантності слугували: знання про себе як представника певної спільноти (сім'ї, дошкільної групи, країни), про свою країну, її державну символіку, національні звичаї і традиції; уявлення про культуру інших країн; вміння диференціювати вияви позитивної чи негативної поведінки у вчинках однолітків і дорослих.

Показниками емоційно-ціннісного компоненту є: адекватність емоційних реакцій на емоції й почуття інших людей; здатність до виявлення емпатії і співпереживання, поцінування оточуючих, толерантне ставлення до їхніх думок, почуттів, поглядів, ідей;

Діяльнісний компонент міжетнічної толерантності характеризується такими критеріями як: вміння здійснювати міжособистісну взаємодію з представниками інших народів і співвітчизниками на засадах поваги і партнерства, дотримання норм моралі у щоденних вчинках і діях, рефлексія як здатність

передбачати наслідки своїх дій і висловлювань.

Урахування складного і полікомпонентного характеру дефініції “міжетнічна толерантність дітей старшого дошкільного віку” постає необхідність створення таких умов в навчально-виховному процесі ДНЗ, які б забезпечили достатній рівень сформованості цієї якості у старших дошкільників. Зважаючи на це, у дослідженні послуговуємось трактуванням виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку як цілеспрямованого процесу гуманного виховання дітей на засадах толерантної свідомості і інтерперсональної взаємодії; створення в групах дітей старшого дошкільного віку толерантного середовища, що буде відображенням інтегрованої взаємодії всіх учасників процесу, терпимістю і повагою до представників інокультур, дітей інших етнічних груп поряд з бажанням взаємодіяти з ними.

Повертаючись до педагогічних умов, сприятливих вихованню міжетнічної толерантності, зупинимось на розумінні поняття педагогічні умови. Так, Є.Хриков акцентує на необхідності сприйняття характеру педагогічних умов як локального (спрямованого на розв’язання специфічних педагогічних завдань); нові педагогічні умови, що містять нові наукові знання вимагають перевірки, обґрунтування і апробації (не лише на основі отриманих емпіричних даних, але й базуючись на теоретичних положеннях); педагогічні умови спрямовані на підвищення педагогічної ефективності.

Специфікація поняття “педагогічні умови” й ґрунтовний теоретичний аналіз дали можливість виокремити низку педагогічних умов, створення яких в умовах ДНЗ дозволить підвищити рівень міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку, а саме: 1) гуманізація змісту дошкільної освіти; 2) застосування інноваційних педагогічних технологій у навчально-виховному процесі; 3) проектування впливу

культурно-освітнього середовища дошкільного закладу на процес виховання міжетнічної толерантності; 4) застосування засобів етнокультури для збагачення змісту виховання дітей; 5) зміцнення взаємозв'язку ДНЗ і сім'ї для виховання міжетнічної толерантності старших дошкільників.

Доцільним буде здійснити теоретичний і практичний аналіз кожної з окреслених педагогічних умов.

Гуманізація змісту дошкільної освіти.

Як визначає В.Кремень, “радикальна гуманізація освіти, посилення особистісного виміру у педагогічній науці та практиці, це питання, що не викликають сумнівів, а саме: орієнтація на людину, фундаментальні цінності, рішуча демократизація освіти” [14, с. 4]. Освіта ХХІ сторіччя немислима без гуманізації її змісту. Базовий компонент дошкільної освіти України проголошує визнання самоцінності особистості дитини, компетентнісний підхід до її освіти й розвитку, врахування індивідуальних особливостей дитини, надання пріоритету її соціально-моральному розвитку, формування цілісної картини світу й толерантному світогляду [3]. Отож, переформатування освітнього процесу у бік особистісно-зорієнтованого виховання постає нагальною потребою сьогодення. На цьому акцентують І.Бех, А.Богущ, А.Бойко, Г.Васянович, Т.Поніманська та інші вчені.

В свою чергу не мислять етновиховний і полікультурний простір ДНЗ без елементів особистісно зорієнтованого виховання Р.Агадуллін, О.Алексєєва, О.Будник, К.Крутії, Т.Степанова та вважають створення такого простору дієвим засобом прищеплення гуманістичних цінностей, зокрема цінності іншої людини.

Як стверджує І.Бех, особистісно-зорієнтований підхід передбачає перш за все розвиток особистості, досягнення чого можливе за сприйняття особистості вихованця як того, хто

здійснює вільний і відповідальний вчинок [5, с. 46]. Доповнює цю думку О.Вишневецький, котрий стверджує, що гуманізм у педагогіці спрямований перш за все на становлення людяності в дитині, формування її душі, а гуманітаризація змісту виховання відбуватиметься за збільшення кількості поданої інформації, яка репрезентує людину - історичних фактів, літератури, мистецтв. Схожої думки дотримуються С.Гончаренко і Ю.Мальований, котрі акцентують на необхідності формування цілісної картини світу у дітей - включаючи світ культури, світ людини, формування гуманітарного і системного мислення. Гуманітаризація навчально-виховного процесу підпорядковує його потребам формування у вихованців комплексу знань про людину, розвиток у неї гуманних почуттів, заохочення здійснення нею гуманних вчинків, базуючись на гуманних цінностях, що матимуть втілення у ставленні до природи, суспільства, людей, самого себе, культури.

Перш за все гуманізація змісту дошкільної освіти розпочинається із змін в свідомості педагогів, розширення їхнього світогляду, адже гуманітаризація передбачає зведення до мінімуму інформаційно-пояснювальний метод подання знань і заміщення його методами проблемного пошуку й оволодіння знань. Особистісно зорієнтовані технології не лише сприяють розвитку інтелектуальної сфери дитини, а й створюють безпечний простір для вибору способів й засобів самовиявлення у різних видах діяльності й характеризуються діалогічністю, творчістю, активною позицією і самореалізацією.

Застосування інноваційних педагогічних технологій у навчально-виховному процесі є актуальною потребою сьогодення, адже інформатизація суспільства й процеси модернізації і глобалізації ставлять нові виклики й перед

системою освіти, набувають змін й стають актуальними інші педагогічні проблеми і питання, чим скажимо у ХХ сторіччі. Проблема впровадження інноваційних технологій у практику роботи ДНЗ є центральною у дослідженнях В.Бикова, А.Бойко, І.Дичківської, Т.Павлюк. Інновація (лат. *innovatio* - оновлення, зміна) - нововведення, оновлення, новий підхід, створення якісно нового або трансформація вже відомого. Педагогічні технології й інновації орієнтовані на отримання найвищих педагогічних результатів і можуть бути нові засоби, напрями роботи, технології чи системи, які охоплюють діяльність освітнього закладу цілком, надаючи процесу інноваційного характеру. З недавнього часу актуальності набула така професійна якість педагогів як інформаційно-комунікативна компетентність, або іншими словами здатність використовувати інформаційні і комунікаційні технології у педагогічній практиці, а саме здійснювати пошук, аналіз, систематизацію інформації, ознайомлення з нею вихованців у формі й методах, що доступні для розуміння дітям, підходять їхній віковій категорії. Так, використання комп'ютера чи ноутбука на заняттях здатні внести неабияку новизну у повсякденну практику роботи. Безумовно, передувати цьому повинна робота з ознайомлення батьків дітей, адміністрації ДНЗ й решти педагогічного колективу з широкими можливостями комп'ютерних технологій, їх значного потенціалу в роботі з вихованцями.

На наше переконання в роботі з виховання міжетнічної толерантності (саме за широкі можливості представлення інформації) заслуговує уваги мультимедійна презентація, що допомагає візуально представляти інформацію, подавати її у вигляді максимально наближеному до життя. Широкі можливості мультимедіа презентацій дають змогу включати не лише статичні зображення, а й супроводжувати її

аудіосупроводом, доповнювати відеоматеріалами, включати елементи інтерактивних завдань, де активну участь братимуть діти, приміром натискаючи на певні значки чи кнопки і отримувати наступний сюжет чи зображення. Через мультимедіа презентацію дітей можна ознайомлювати з культурними особливостями, стилем життя, мовою представників інших народів, демонструвати за допомогою відео де знаходиться та чи інша країна на нашій планеті чи переглядати як проходять різні традиції у представників інокультур чи в сім'ях українців з різних регіонів нашої держави. Сформулюємо низку вимог до мультимедійних засобів навчання:

- 1) науковість і достовірність переданої інформації;
- 2) відповідність віковим особливостям дітей за змістом, обсягом і тривалістю інформації;
- 3) засоби навчання мають активізувати й зосереджувати увагу дітей, викликати інтерес до інформації;
- 4) органічно поєднуватись з іншими засобами навчання, тобто бути пристосованими до комплексного використання.

Поряд зі збагаченням освітнього процесу засобами мультимедіа, у ефективному ключі зарекомендували себе й інтерактивні технології навчання. Дефініція “інтерактив” англійського походження і складається з двох слів “inter” - взаємний та “act” - діяти. Як визначають цю технологію Л.Піроженко та О.Пометун - це “спеціальна форма організації пізнавальної діяльності дітей, яка має цілком передбачувану мету - створити такі умови навчання, за яких кожен учень відчував би свою успішність й інтелектуальну спроможність” [21, с.4]. Імплементуючи це трактування на умови ДНЗ, кожен вихованець повинен бути максимально включений у діяльність, а створені педагогом ситуації успіху будуть

слугувати передумовою якісного оволодіння знаннями. Виховуючи міжетнічну толерантність дітей старшого дошкільного віку, інтерактивні технології навчання можуть бути апробовані у вигляді моделювання життєвих ситуацій; придумування і реалізації ідей різних рольових ігор, групового вирішення запропонованих завдань.

На основі алгоритму реалізації інтерактивного навчання О.Пометун спробували здійснити його адаптацію до умов дошкільного закладу освіти. Першим етапом реалізації інтерактивної технології є мотивація діяльності дітей (концентрація уваги на проблемі толерантності, до прикладу, оволодіння певними вміннями чи навичками). Другий етап носить характер інструктажу до проведення вправи чи завдання, домовленості про правила поведінки. Далі йде взаємодія учасників процесу. І на підсумковому етапі, здійснюється рефлексія, що дає змогу осмислити використані способи й прийоми, дослідити на яких етапах завдання дитина була більш активна, а на яких - пасивна, що дасть змогу здійснити подальше корекцію й внести зміни. Нам дуже імпонує алгоритм роботи з інтерактивними вправами О.Комар, котра до схожих етапів, описаних вище, додає виокремлення окремого часу на здійснення дискусії в ході завдання, з метою розуміння й прийняття різних варіантів думок, вправління у вмінні бути толерантним, що, на наше бачення, слугує чудовим майданчиком для розвитку міжетнічної толерантності дітей [21].

Відтак, застосування мультимедійних технологій, інтерактивних завдань, вносить у навчально-виховний процес ДНЗ таку важливу й необхідну новизну, сприяє кращому засвоєнню інформації дітьми, слугує плацдармом виховання актуальних для нашого часу якостей і рис особистості.

Наступною педагогічною умовою, сприятливою

вихованню міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку, визначаємо застосування засобів етнокультури для збагачення змісту виховання дітей.

Визначаючи використання засобів етнокультури чинником виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку, послуговувались напрацюваннями В.Зарицької, М.Хайруддінова, А.Богущ, Н.Лисенко про етнокультурну компетентність дошкільника; О.Вишневського, В.Євтуха, В.Кременя, Г.Лозко про національне виховання зростаючого покоління; І.Беха, О.Будник про шляхи імплементації педагогічного досвіду минулого у сучасний навчально-виховний процес. О.Вишневський визначав провідними цінностями української виховної традиції утвердження добра і добрих намірів над злом; норми християнської моралі, як головні маяки для добродесного життя; любов до матері, Батьківщини, глибока повага до рідної землі; гуманістичну спрямованість виховного процесу з орієнтацією на розвиток душі вихованця; єдність з природою і вміння споглядати її красу; турбота про тіло, як храм нашої душі і любов до праці. Відтак, повернення у процесі виховання міжетнічної толерантності до ключових засад української педагогіки минулого дозволить розвивати особистість з усвідомленням й повагою до власного коріння й національної приналежності поряд з толерантним ставленням до представників інокультур.

Спектр етнокультурних засобів вражає своїм розмаїттям. Це й рідна мова, історія свого народу, календарна обрядовість, культура побуту й щоденного життя. Усна народна творчість й дитячий фольклор це те, на чому вважаємо необхідним зупинитись детальніше. Так, жанрові форми дитячого фольклору (казки, легенди, байки, оповідання, прислів'я, приказки, загадки, колискові, забавлянки, ігрові пісні,

дражнилки і скоромовки) своїм розмаїттям можуть неабияк урізноманітнити колективні розваги дітей. Їх використання може відбуватись впродовж дня, на різних режимних моментах, може бути запропоноване педагогом чи дітьми.

Вагоме місце у долученні дітей до власної історії і національних особливостей займає казка, про яку Ю.Руденко казав, що це “одна з досконалих форм етнізації і соціалізації між людьми” [23, с. 124]. Для нашої мети чи не найкраще підходять для ознайомлення дітей казки про тварин і соціально-побутові. Герої соціально-побутових казок - вихідці із абсолютно різних соціальних верств, вони стикаються з життєвими викликами, намагаються виявляти сміливість, адаптивність, креативність у боротьбі зі злом, чи викликами життя, і здебільшого одержують перемогу. А герої казок про тварин, персонажі, що відображають різні людські якості й характери і у зазвичай гіперболізованій формі демонструють читачів до чого можуть призводити ті чи інші вчинки, ставлення, стиль життя.

Відтак, в окреслених вище засобах етнокультури вбачаємо неабиякий педагогічний потенціал до виховання у дітей старшого дошкільного віку патріотизму, гуманності, громадянських почуттів, любові до праці і щиросердного життя, розуміння причинно-наслідкових зв'язків між учинками й їхніми наслідками. Тим самим, через впровадження засобів етнокультури, виховували етнокультурну компетентність дітей як одну із складових міжетнічної толерантності.

Сучасна психолого-педагогічна наука ретельно вивчає середовищний підхід у вихованні особистості. Українські вчені Г.Беленька, А.Богуш, В.Кириченко, Г.Ковганич, К.Крутій та зарубіжні Л.Дерман-Спарк, В.Кукушин, Ю.Мануйлов довели вплив середовища на освітнього закладу

на формування особистості. Відтак, наступною педагогічною умовою визначаємо моделювання впливу культурно-освітнього середовища дошкільного закладу на процес виховання міжетнічної толерантності.

До прикладу, учені (В.Кириченко, Г.Ковганич) трактують виховне середовище як данність, сукупність чинників, що реально склалась і функціонує в соціумі, а не результат конструктивної діяльності педагогів. Наше ставлення до виховного середовища базується на тому, що будь-яке середовище є наслідком взаємодії його учасників, тобто педагогів і вихованців, а ця взаємодія є динамічною, відповідно й середовище виховання є динамічним. Так, Р. Малиношевський також акцентує на взаємозв'язку між середовищем і особистістю [17, с. 6]. Зв'язок середовища виховання і навколишнього середовища відзначає й В.Кукушин, додатково виокремлюючи й низку важливих його функцій: соціальний захист меншин (за національними чи конфесійними ознаками); соціально-психологічна адаптація особистості; корекційний і компенсаторний вплив на дітей з неповних чи соціально неблагонадійних сімей; формування культууроцільної поведінки дітей чи дорослих [15, с. 116].

Предметно-розвивальний простір є складовою частиною виховного середовища, його матеріальним втіленням, так би мовити. У сучасних ДНЗ на даному етапі приділяють підвищену увагу наповненню предметно-розвивального простору, його естетиці. Присутні у групових кімнатах іграшки, книги, ігровий інвентар, меблі, технічні засоби навчання, методичні посібники для вихователів - усі ці складові прямо чи опосередковано впливають на виховання у дітей етнокультурної компетентності й міжетнічної толерантності. Варто зазначити, що у групах дітей старшого дошкільного віку, де відбувалась експериментальна робота,

велика увага надавалась предметному наповненню національних куточків, які були в кожній групі. При чому, діти виявляють неабиякий інтерес до них, задають запитання, демонструють батькам нові предмети, чим розширюють свій світогляд і поглиблюють знання. Наповнення таких куточків, безумовно, індивідуальне, створено колективними зусиллями педагогів і дітей. Наведемо орієнтовний перелік такого куточка:

1. Моя сім'я / мій родовід. (Родинні дерева окремих вихованців, родинне фото вихователя, фотознімки дітей із батьками, предмети декоративно-прикладного мистецтва, виготовлені батьками дітей чи придбані).
2. Мій рідний край. (листівки, фотоальбоми з пам'ятними місцями рідного міста, карта міста, дидактичні ігри для отримання знань про рідний край, вироби місцевих майстрів, гербарії місцевих рослин, зібрані вихованцями під час прогулянок в природу).
3. Державні символи України (Герб і Прапор України, світлина Президента нашої держави, аудіозапис Гімну України, Кобзар, світлина Тараса Шевченка).
4. Народні символи України (українські віночки, ляльки хлопчик і дівчинка у національному одязі, гілочка калини, пшеничне колосся).
5. Елементи українського побуту (іграшкові дитячі меблі, колиска, глечики, глиняний посуд, свистунці, національний дитячий одяг для одягання під час розігрування народних ігор).
6. Народні промисли України й декоративно-ужиткове мистецтво (різьблені й ковані вироби, вироби зі шкіри, зразки вишивки різних регіонів України, книги про побут і звичаї в різних куточках нашої держави, зразки

жіночих прикрас минулого чи ілюстрації з їхнім зображенням, кошик із писанками, тощо).

На наше переконання, щоденне споглядання дітей предметів-символів нашої багаторічної історії, виявлення цікавості й інтересу до них, запитання, що діти без сумніву задаватимуть, усе це буде слугувати вихованню етнокультурної компетентності як складової міжетнічної толерантності дітей. Більше того, регулярне залучення дітей до створення таких національних куточків формуватиме в них активну громадянську позицію, відчуття, що вони теж є суб'єктами створення історії своєї держави, процесу, що відбувається щодня.

Моделювання виховного середовища з метою виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку відбувалось, базуючись на вимогах, запропонованих американською дослідницею Л.Дерман-Спаркс.

1. Візуально-естетична складова середовища (фотографії дітей та їхніх родин різного етнічного чи національного походження, ілюстративні матеріали про людей різних національностей під час роботи, відпочинку, святкування різних важливих урочистостей).
2. Дидактичні матеріали, які б розповідали про різне походження дітей, про національні меншини, що проживають на території нашої держави.
3. Книги, що відображають різноманітність гендерних ролей, містять інформацію про різні народи, професії. Якщо в групі є вихованці, вихідні з інших етнічних груп чи іншої національностей, критично важливо дати місце матеріалам і книгам про цю національність, щоб кожна дитина відчувала себе важливою і поцінованою.
4. Обладнаний куточок для сюжетно-рольової гри - приладдя для приготування страв, святковий одяг, у

який діти можуть переодягатись і розігрувати святкування різних подій, предмети й одяг для ігор у професії, інструменти тощо).

5. Мова (ознайомлення дітей із звучанням різних мов, варто мати кілька книжок для демонстрації різючих відмінностей між шляхами, як по-різному виглядають літери у різних мовах).
6. Музика (мелодії різних національностей як супровід до руханок, ранкової гімнастики, хвилинок вільного танцю, коліскові пісні різних народів).

Окремо винесемо важливу умову, а саме толерантність педагогів ДНЗ як одну з визначальних умов створення толерантного виховного середовища. Толерантний педагог, у якого відсутні стереотипи щодо міжкультурних відмінностей й упереджене ставлення буде неабияким прикладом для виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку.

Зміцнення взаємозв'язку ДНЗ і сім'ї для виховання міжетнічної толерантності старших дошкільників визначаємо як п'яту педагогічну умову, дотримання якої суттєво підвищить рівень міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку. Ще А.Макаренко зазначав, що вимогливість до себе батьків, повага до членів сім'ї, контроль над змістом і емоційним забарвленням своїх висловлювань, увага до дрібниць є головними чинниками сімейного виховання, що мають на дитину величезний вплив [16, с. 108-109].

На відміну від минулого, зараз сім'я як соціальний інститут проживає достатньо ізольовано, контакти із старшими поколіннями, а відповідно й досвід і мудрість щодо виховання дітей, широсердного життя, етнічних знань і цінностей старшого покоління, втрачається. Контакт сім'ї і ДНЗ також зведений до мінімуму, й подекуди зведений до повідомлень у

соціальних мережах і месенджерах. Саме тому так важливо, щоб педагоги були фасилітаторами й ініціаторами співпраці із батьками вихованців у вирішенні актуальних педагогічних завдань. Відтак, щирість, відвертість і взаємоповага між вихователями і батьками - важлива умова плідної співпраці, поліпшення емоційного стану як кожного вихованця, так і групи загалом.

Л.Швайкою запропоновано низку форм взаємодії ДНЗ і сім'ї, імплементація яких з метою виховання міжетнічної толерантності дітей (чи іншого актуального педагогічного завдання чи проблеми) допоможе вихователю дошкільного закладу освіти підібрати ту, що допоможе вирішити питання найефективніше [26]. Отож, індивідуальними формами взаємодії є вступне анкетування, індивідуальна бесіда, телефонний та інтернет зв'язок; груповими формами є консультації, опитування, Школа молодих батьків, засідання батьківського комітету, обмін досвідом виховання дітей; колективні форми це День відкритих дверей, перегляд святкових ранків і розваг, виставки, конкурси, батьківські конференції; наочно-письмові - тематичні стенди, дошка оголошень, інформаційні листи, скринька пропозицій, родинні газети, пошта для батьків.

В ході дослідження виявили, що батьки звертають увагу й цікавляться актуальними педагогічними питаннями, які намагаються вирішити педагоги в групах дітей дошкільного віку. Попри це, більшість питань потребують обґрунтування й достанької поінформованості батьків, що дозволить їм приділяти окресленим питанням увагу вдома, приміром відслідковувати вияви інтолерантної поведінки у дітей і проводити з ними бесіди, демонструвати власним прикладом зразки толерантної поведінки.

Висновки. Як бачимо, виховання міжетнічної

толерантності дітей старшого дошкільного віку - поліаспектний, складний і довготривалий процес, що вимагає системного підходу до досліджуваної проблеми, та передбачає єдність обґрунтованих педагогічних умов, ретельного впровадження методики виховання міжетнічної толерантності з відповідними формами й методами організації діяльності дітей старшого дошкільного віку. Подальші наукові пошуки вважаємо за необхідне зосередити на організаційно-технологічних аспектах виховання міжетнічної толерантності, проблемах вікової динаміки міжетнічної толерантності, моніторингу і ґрунтовному вивченню актуальних соціально-педагогічних умов виховання міжетнічної толерантності у навчальних закладах різних типів.

Список використаних джерел:

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м.Київ.

Ф.3889 Русова Софія Федорівна (1856 - 1940) - педагог, громадянська та культурно-освітня діячка, член Української Центральної Ради, професор Українського педагогічного інституту ім. М.Драгоманова, українського інституту громадянства в м.Празі, Голова Української національної жіночої ради.

оп.1.

1. Спр.5 Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової. 6.04.1926 - 6.04.1926, 169 арк.

2. Антонюк О.В. Формування етнополітики української держави: історичні та теоретико-методологічні засади: монографія. К., 1999. 284 с.

3. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція): Наказ Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України №165 від 22.05.2012 р. *Дошкільне виховання*. 2012. №7. С.4-19
4. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. М.: Худож.лит., 1975. 504 с.
5. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2-х кн. - Кн.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-теоретичні засади: монографія. К., Либідь, 2003. 344 с.
6. Бубер М. Проблема человека, пер. с нем. М.Князев. К., Ника-Центр, Вист-с, 1998. 132 с.
7. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 року. - 14 с.
8. Дерман-Спаркс Л. Антидискримінаційні методи виховання дітей дошкільного віку; пер. з англ. О.Тереха. К., Веселка., 2002.262 с.
9. Derman-Sparks L. Empowering children to create a caring culture in a world of differences, Editor - prof. Fred Schultz. *Multicultural education*. Second Edition. Guilford. Connecticut, 1995/1996. P.133-139
10. Джури́нский А.Н. Поликультурное воспитание в современном мире. *Духовність, духовна культура: проблеми, дослідження, практичні здобутки*. Дайджест 3. [упор. О.М. Каплуновська]. Запоріжжя : ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2007. С.53-55
11. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років.[наук. кер. проекту : О.В.Огнев'юк, К.І. Волинець; наук. кер. програмою: О.В.Проскура та ін.; авт.кол. Г.В. Беленька та інші]. МОН Молоді та спорту України, Гол. упр. осв. і наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ. ун-т ім. Б.Грінченка. - 3-є вид. доопр. і доп. К. Київ, ун-т ім. Б.Грінченка, 2012. 472с.

12. Євтух В., В.Трощинський, Л.Аза. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : навч.посіб. К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський ун-т”. 2003. 58 с.

13. Конвенція про права дитини, схвалена резолюцією 50/155 Генеральної асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

14. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. К. : Грамота. 2005. 448 с.

15. Кукушин В.С. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме. Ростов н/Д. : ГинГо. 2001. 404 с.

16. Макаренко А.С. О воспитании / А.С. Макаренко; сост. и авт. вступ. статьи В.С.Хелемендик. М. Политиздат, 1988. 256 с.

17. Малиношевський Р.В. Взаємозв'язок понять “виховний простір” та “виховне середовище”. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2009. №2. С.4-11

18. Ladlia K. Tolerance of early childhood children in multicultural group in Yala Province, Thailand: A development of a literature-based teaching model. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education*. 2010. Vol. 1.Issue 4, December. P. 201-207

19. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. №11. С. 46-54

20. Луговий В. Через діалог і консенсус до синергії людської культури (Вступне слово перед учасниками конференції) *Міжкультурний діалог в сучасній освіті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11 листопада 2008 р. К.: Видавець СПД Цудзинович Т.І., 2009. С.6-11

21. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод.посіб. / за ред. О.І. Пометун. К. : Вид-во А.С.К., 2004. 192 с. іл.

22. Рапацевич Е.С. Педагогика. Современная энциклопедия / под общ. ред. А.П. Астахова. Минск : Современная школа, 2010. 720 с.

23. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. К.: Вид-во імені О.Теліги, 2003. 328 с.

24. Tsuneyoshi R. Three frameworks of multicultural Japan: towards a more inclusive understanding. *Multicultural education review*. 2011. Vol. 3, №2, P. 125-156 URL: <http://journals.sfu.ca/mer/index.php/mer/article/view/27/28>

25. Fillmore L.W. Educating citizens for a multicultural 21st century. / Editor - prof. Fred Schultz. *Multicultural education*. Second Edition. Guilford. Connecticut, 1995/1996. P. 236-240

26. Швайка Л.А. Організація трудової діяльності в дитячому садку. Х.: Вид.група “Основа”, 2008. 187 с. : іл.

27. Wardle F. Diversity in Early Childhood Programs. *The Professional Resource for Teachers and Parents*. URL: <http://earlychildhoodnews.com>

28. Williams D. Beyond the golden rule / editor Brian Willoughby, editor Jennifer Holladay; Southern Poverty Law Center. Alabama. 2005. 88 p.

ODDÍL 6. CESTOVNÍ RUCH

§6.1 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ТА ГОТЕЛЬНИХ ПОСЛУГ

Вступ. Значення світового ринку туристичних послуг у міжнародній економічній діяльності постійно зростає, а сам ринок набуває нових тенденцій та особливостей. У науковій літературі поняття «туристичний ринок» трактується різнобічно: як сфера реалізації туристичного продукту та економічних відносин, які виникають між його покупцями та продавцями; суспільно-економічне явище, що об'єднує попит і пропозицію для забезпечення процесу купівлі-продажу туристичного продукту у даний час у даному місці; економічні відносини між виробниками і споживачами туристичного продукту на туристичному ринку, що полягають у процесі перетворення туристсько-екскурсійних послуг в гроші, і назад – перетворення грошей у туристсько-екскурсійні послуги; це система внутрішніх і зовнішніх зв'язків, в якій здійснюється процес перетворення туристсько-екскурсійних послуг у гроші і назад, перетворення грошей у туристсько-екскурсійні послуги, а також сукупність споживачів туристичного продукту, які мають засоби для його купівлі; сукупність конкретних економічних відносин і зв'язків між туристами (покупцями) і туроператорами (продавцями), а також турагентами (торговими посередниками) та їх контрагентами з приводу руху туристичних продуктів і грошей, що відбиває економічні інтереси суб'єктів ринкових відносин. Як видно, саме поняття туристичного ринку свідчить про те, що це складна система, а отже, її елементи входять у взаємодію, ефективність якої залежить від низки факторів.

Метою даної роботи є вивчення чинників, які впливають на ринок туристичних послуг на сучасному етапі – етапі транснаціоналізації світової економіки, та найбільшої в історії туризму кризи внаслідок пандемії. Вивчення таких впливів є вкрай важливим для пояснення процесів створення та реалізації туристичного продукту, маркетингу, туристичного обслуговування, управління в туризмі та індустрії гостинності.

Виклад основного матеріалу. Світовий ринок туристичних послуг постійно прямує до стану рівноваги – повного задоволення платоспроможного попиту на туристичні продукти пропозицією відповідної якості. Але з появою нових вимог споживачів, нових регіональних сегментів, нових турів, нових форм менеджменту і маркетингу та ін. він переходить до стану дисбалансу. Таким чином, світовий ринок туристичних послуг постійно відхиляється від урівноваженого стану. Це передусім пов'язано з тим, що попит є мобільнішим за порівняно нерухому, негнучку пропозицію. Сприятливі наблизенню світового ринку туристичних послуг до стану рівноваги покликані міжнародні регулятивні організації.

Виходячи із змісту наукової категорії «світовий ринок туристичних послуг», можна запропонувати таке його визначення: це система товарно-грошових відносин, що виникають в процесі купівлі-продажу туристичних продуктів і передбачають міждержавні переміщення споживачів послуг. Останні, в свою чергу, стають суб'єктами ринку готельних послуг, тобто дій або операцій по розміщенню споживача шляхом надання номера або місця для тимчасового перебування й проживання в готелі або інших місцях розташування [5]. Круль Г.Я. (2011) визначає «*ринок готельних послуг*» як сукупність економічних відносин, які утворюються в процесі виробництва, реалізації і організації споживання цих послуг, причому у готельному господарстві

уся сукупність послуг, яку надають гостю, є послугами «гостинності» [1].

Розглянемо процеси, які характеризують сучасний стан світового ринку. Ключовою тенденцією сучасної інтернаціоналізації економіки є транснаціоналізація, яка виявляє себе у зростанні кількості міжнародних фірм і у розширенні масштабів їх діяльності, а якісно – у формуванні внутрішньо-корпоративних міжнародних ринків, які охоплюють переважну частину світових потоків товарів, послуг, капіталу і робочої сили. Тому транснаціоналізація може розглядатися як друга домінанта світового економічного розвитку.

На початку XXI ст. почалася інтенсивна виробнича та інвестиційна глобалізація, що супроводжується об'єднанням окремих економічних суб'єктів у єдине ціле. Скасування обмежень та розмиття кордонів, зменшення часового фактору – все це наслідки інтернаціоналізації національних економік. У таких умовах особливого значення набуває діяльність транснаціональних компаній (ТНК), їх вплив на економіки окремих країн і тенденції розвитку світових економічних показників у цілому.

1. Глобалізація є комплексним та багаторівневим процесом. Досліджуючи феномен глобалізації, вважаємо за необхідне зупинитися на науковому доробку автора сучасної корпоративної стратегії, дослідника мультикультуралізму та його впливу на економіку, компетентностей менеджера галузі туризму проф. Дж. Сає (2005) [10]. Автор розрізняє й характеризує такі виміри глобалізації, як економічний, культурний, технологічний, соціальний, політичний та вимір оточуючого середовища [10]:

- *економічний вимір*: економіки різних країн стають все більш інтегровані та взаємозалежні, розповсюджуються

орієнтовані на ринок підходи, лібералізовано торгівлю та інвестиції, ТНК отримали значний вплив на економіку країн світу;

- *культурний вимір*: прискорюється гомогенізація стилів життя та прагнень, які висловлюються у ЗМІ, фільмах, через туризм та подорожі тощо, водночас, швидко розповсюджуються різні погляди та зростають можливості для висловлення думок маргіналізованих раніше груп;

- *технологічний вимір*: процес надшвидкого росту інновацій та зростання сумісності, зокрема інформації, послуг комунікації та біотехнологій. Найвпливовішим фактором, який визначає стандарти рівня життя, більше, ніж праця та капітал, є знання, тому сучасні розвинуті економіки є заснованими на знаннях;

- *соціальний вимір*: виникнення єдиного суспільства – так званого «глобального села» (*global village*);

- *політичний вимір*: перерозподіл впливу на національні економічні системи від політичних партій окремих держав до глобальних інститутів, як-от: Світовий банк, ЄС, ВТО, ВОЗ, Всесвітня туристська організація. З метою виживання, національні уряди повинні проводити таку національну політику, яка дозволить адаптувати країну до транснаціональних сил на світовому ринку.

- *вимір оточуючого середовища*: посилення взаємозв'язків між екосистемами, що прискорює біологічні інвазії, спрощує та гомогенізує природні системи, та спричиняє тиск на «всесвітнє благо» (*global commons*).

Ці виміри глобалізації мають безпосередній вплив на можливість забезпечення добробуту у всьому світі, шляхом до якого є створення робочих місць. Лідером на цьому шляху є галузь подорожей та туризму [2].

Подібно до інших галузей світової економіки, індустрія

гостинності та туризму проявляє тенденцію до впровадження змін, спричинених глобалізацією. Дослідники дотримуються думки, що процес глобалізації змінюється: раніше вона розглядалася як глобальне переміщення товарів та послуг, натомість зараз акцент зміщується на переміщення послуг та потоки інформації й капіталу [10].

Світова рада подорожей та туризму (2019) до пандемії COVID-19 оцінювала внесок індустрії туризму в створення робочих місць надзвичайно позитивно, зазначаючи, що подорожі та туризм у 2019 р. зробили внесок у світовий ВВП у розмірі 10,4% та створювало кожне десяте робоче місце у світі [17, с.4]. Однак, вже у 2020 році через пандемію COVID-19, за доповіддю Світової ради подорожей та туризму [15] було втрачено 62 мільйони робочих місць, що становить 18,5%, тобто залишилось всього 272 мільйони зайнятих у всьому секторі у всьому світі, порівняно з 334 мільйонами у 2019 році. скорочені години, які без повного відновлення подорожей та туризму можна було б втратити. Наведені статистичні дані демонструють як глобально охоплює індустрія подорожей та туризму весь світ, які впливи має для впровадження цілей сталого розвитку, зокрема, створення робочих місць та боротьби з бідністю, але як залежить від наслідків пандемії, що є одним з негативних ефектів глобалізованого світу.

Іншою важливою характеристикою галузі туризму та індустрії гостинності стало розмаїття (*diversity*). Ця неоднорідність стосується як складу персоналу, який працює в індустрії, так і складу туристів. Так, за статистикою Міністерства торгівлі США, в 2014 році країну відвідали більше 75 млн туристів з різних куточків світу, їх загальні витрати склали 220 млрд доларів. Статистика також показує, що 8 млн людей працюють у галузі туризму, з них близько 1,2

млн працівників працюють безпосередньо з туристами з інших країн.

Людські ресурси у галузі туризму – це величезна і різноманітна глобальна робоча сила, що складається з людей різного віку та здібностей, етнічної приналежності та освіти, культури та віри. Саме через глобалізацію найбільш чисельним місцем працевлаштування для трудових мігрантів є галузь туризму.

Ключовою компетентністю менеджера туристичного бізнесу є вміння працювати в умовах тиску транснаціональних корпорацій, швидкоплинних умов розвитку ринку, та різноманіття для ефективного управління, менеджменту, маркетингу, та комунікацій, а також зважати на фактор мультикультурності та різноманіття як основну характеристику глобалізованого світу, та працювати з мультикультурним персоналом з метою посилення позиції власного бізнесу на ринку, отримання конкурентних переваг та створення унікальних послуг.

Інший значний вплив глобалізації на індустрію подорожей та туризму – його технологізація та подальша діджиталізація. Дослідниця Івет Рейзінгер доводить, що цьому комерційному успіху галузь подорожей та туризму завдячує глобалізації, а саме розвиткові електронних технологій, комунікацій, транспорту, які вплинули на постачальників послуг по всьому світі; комп'ютеризації інформації та систем резервування, які стали гнучкими та менш затратними, що знизило вартість перевезень та спростило досягнення туристами різних destinations, підвищило якість послуг та попит на послуги у галузі туризму, які стали можливими саме завдяки інтернету: маркетинг destinations, прямі продажі, резервування [9]. Отже, споживацький попит став технологічно спрямованим. Питання діджиталізації послуг у

готельному господарстві є надзвичайно актуальним. Готелі повинні прагнути стати мобільними і відповідати вимогам часу. У постачальників готельних послуг на сьогодні «низькі технології, невеликий бюджет, вони працюють у форматі оффлайн та є фрагментованими» [6].

Заслугують на увагу такі тенденції розвитку світової індустрії гостинності, як експансія мобільних пристроїв комунікації (Mobile expansion), сила баз даних (Data power), та важливість людських відносин (Human connections) [7]. Стосовно експансії мобільних пристроїв, за визначенням аналітиків IHG, у 2017 році чотири з п'яти користувачів Інтернету під'єдналися до мережі Інтернет за допомогою мобільного пристрою. Швидке розширення мобільного зв'язку продовжує надавати брендам можливість вивчати нові способи взаємодії з клієнтами протягом усього їхнього гостя. У компанії IHG постійно вдосконалюють мобільний додаток, щоб запропонувати гостям більш емоційно насичений відпочинок. Звіт корпорації наводить такі цифри: у 2017 році було нараховано 4,9 млрд. власників мобільних телефонів, та 2,5 млрд. активних користувачів мобільних соціальних мереж. Створення баз даних продовжує швидко зростати. Хмарні системи, такі як IHG Concerto™, гарантують, що корпорація має високу потужність обробки даних, щоб спрямувати взаємодією з гостями та доставляти їм більше особливого досвіду. За даними аналітиків корпорації, цінність глобальної економіки даних у 2017 році склала \$ 3 тис., а 90% всіх існуючих даних було створено після 2015 року, що свідчить про надшвидкі темпи розвитку баз даних у світі.

Також, завдяки глобалізації з'явився новий тип туриста [9, с.10-12], що стало причиною еволюції від Marketing 2.0 до Marketing 3.0 [8]. Новий тип туриста переформатував всі процеси – від генерування нових видів

туристичного продукту, якості обслуговування, їх маркетингу, до оплати. Новий турист – різновіковий, вибагливий, поінформований, незалежний від агента, знаходиться в пошуку інформації в мережі, порівнює відгуки, ціни, любить приймати власне рішення щодо дестинацій, місця розміщення, комплексу послуг, харчування, оплати, транспорту та інших складових туристичного продукту. Стосовно туристичного продукту, можна говорити, що масовий туризм все ще переважає над індивідуальним за рахунок зниженої вартості турів та авіап перевезень.

Іншою важливою характеристикою сучасного ринку туристичних послуг є все більш зростаючий вплив ТНК, які є найпотужнішими угрупованнями корпоративного бізнесу, що діють у світових масштабах і відіграють провідну роль у посиленні міжнародної економічної взаємозалежності. Через структури ТНК протікають фінансові та товарні потоки, які є визначальними для розвитку світового господарства, ТНК активно залучають іноземні інвестиції та розвивають продуктивні сили і території, ТНК відомі продукуванням організаційних та технологічних інновацій, і шляхом корпоративного управління та корпоративного менеджменту планують, організовують та контролюють транскордонну діяльність, тому повинні бути предметом вивчення.

За визначенням ООН, транснаціональні корпорації – це підприємства, які володіють виробництвом товарів або послуг або контролюють його за межами країни, в якій вони базуються [11].

Крім цих тенденцій, слід відмітити, що економічні відносини на сучасному етапі включають тісну взаємодію електронного/віртуального і реального секторів економіки. ІС (інформаційні системи) з мережевою структурою дають можливість створити віртуальну корпорацію для ефективної

організації глобальної діяльності за допомогою використання електронної пошти, мережі Інтернет та відеоконференцій. Вони об'єднують компанії та їх філії, розташовані в різних географічних точках світу, щоб забезпечити своєчасну доставку комплектуючих, товарів і послуг, а також взаємодію між усіма ланками міжнародного бізнесу. ІКТ та ІС в цілому сприяють здійсненню і координації комерційних операцій, що дозволяє ефективно використовувати конкурентні переваги, що забезпечуються новим інформаційно-комунікаційним середовищем. Мережеві технології стали найважливішим чинником модернізації традиційної економіки, в тому числі методів управління в корпораціях і некомерційних організаціях.

Сьогодні в умовах всеохоплюючої глобалізації, всебічного розвитку ІКТ та загострення конкурентної боротьби на світових ринках головною характеристикою передової економіки стає глобальна конкурентоспроможність. Системними елементами глобальної конкурентоспроможності, або гіперконкурентності, є багаторівневність і багатоаспектність, нові знання (компетенції), керованість, динамізм, адаптаційні, мобільність, інноваційність, ефективність тощо, які визначають глобалізаційні переваги світових країн – лідерів і технологічно передових транснаціональних компаній.

Однак, є інші тенденції на світовому ринку, які можуть вплинути на діяльність ТНК. Одним з них є скорочення глобальних потоків прямих іноземних інвестицій. Так, лише у 2017 році глобальні потоки FDI скоротились на 23% [13]. Транскордонні інвестиції у розвинуті та перехідні економіки різко скоротилися, тоді як темпи зростання в країнах, що розвиваються, були майже нульовими. За прогнозом 2018 року, лише дуже скромне одужання, це негативна тенденція - це тривале занепокоєння політиків у всьому світі, особливо

для країн, що розвиваються, де міжнародні інвестиції є необхідними для сталого промислового розвитку. Також у 2017 році на 29% скоротилися міжнародні злиття та поглинання компаній, у тому числі у секторі послуг.

Зростає значення людських відносин. За підрахунками, 87% клієнтів збільшують бізнес і лояльність до компаній, які пропонують реальну особу, щоб спілкуватися, коли вони це потребують, і 80% людей віддають перевагу людському обслуговуванню клієнтів до цифрових альтернатив.

Креативною складовою світового ринку туристичних послуг, базовим суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності у сфері туризму є туристичне підприємство – підприємницька або громадська одиниця чи їх сукупність, яка займається виробництвом, розробкою, реалізацією туристичних продуктів, а також організовує їх споживання. Зазвичай туристичні підприємства надають не самі послуги, а права (гарантії) їх отримання у певному місці і часі і певної якості від іноземних фірм, що мають прямі договірні відносини не з клієнтом, а лише з туристичним підприємством.

Основними видами туристичних підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічні операції, є туроператорські фірми та туристичні агентства. Туроператорська фірма (туроператор) – це оптова туристична фірма, що виступає посередником між підприємствами туристичної індустрії, з одного боку, та туристичними агентствами і безпосередньо туристами – з іншого [3]. У процесі розробки інклюзив-турів туроператори встановлюють зв'язки з різноманітними транспортними підприємствами, закладами харчування та розміщення, культурно-освітніми установами, екскурсійними бюро, виступаючи як оптовий покупець їх послуг. Часто туроператори укладають лізингові угоди щодо довготермінової оренди готелів та інших закладів розміщення,

різноманітних транспортних засобів (літаків, суден, автобусів). Так, наприклад, є туроператорські фірми, що спеціалізуються на організації турів з використанням спеціально орендованих (чартерних) літаків (*air tour operator*), автобусних (*coach tour operator*), залізничних (*rail operator*), морських (*ocean operator*) екскурсій.

Туристичне агентство (турагентство) – це роздрібна туристична фірма, що виступає посередником між туроператорськими фірмами, з одного боку, і туристами - з іншого. Звичайно турагентства реалізують інклюзив-тури, розроблені туроператорами, хоча при потребі можуть надавати окремі види послуг, устанавлюючи безпосередні зв'язки з транспортними організаціями, готельними комплексами чи екскурсійними бюро. Більшість турагентств знаходиться у сфері впливу великих оптових туристичних фірм, авіакомпаній, готельних корпорацій, торгових фірм. Кожна туроператорська фірма має звичайно значну кількість закордонних філій і дочірніх компаній, що діють як турагентства, здійснюючи роздрібний продаж туристичних послуг (наприклад, британська компанія «Томас Кук енд Сан» має понад 400 закордонних філій).

Окрім туроператорських фірм та туристичних агентств зовнішньоекономічні операції в туризмі здійснюють різноманітні туристичні клуби, асоціації споживачів, автомобільні клуби й асоціації.

Подібно до інших галузей світової економіки, індустрія гостинності та туризму проявляє тенденцію до впровадження змін, спричинених глобалізацією. Дослідники дотримуються думки, що процес глобалізації змінюється: раніше вона розглядалася як глобальне переміщення товарів та послуг, натомість зараз акцент зміщується на переміщення послуг та потоки інформації й капіталу [11]. Аналізуючи зміни у

статистичних показниках сфери послуг, ВТО дійшла висновку, що у період з 2006 по 2016 рр. галузь подорожей та туризму розвинулась в 1,7 рази [14], причиною чого стали глобальні зміни. Так, у транспортному секторі, а саме в авіаперевезенні стали можливими міжнародні альянси, наприклад «Star Alliance», «Oneworld», «Sky Team» тощо, приватизація авіаліній, інвестування в іноземних перевізників, аутсорсінг та спільні підприємства. Відомими стали комп'ютерні системи резервування (CRS, GDS), дистриб'юторські системи «Amadeus», «ITA Software», «Travelport Worldwide Ltd», «Vayant Travel Technologies, Inc». У готельному бізнесі можливими стали кооперація, готельні мережі, франшиза (наприклад, «Hyatt Hotels Corporation»), консорціуми готелів та спільні підприємства, а також контракти на управління.

Прикладами корпорацій готелів є «Intercontinental Hotel», «Accor», «Marriot» та ін. Група «TUI», наприклад, є світовим лідером з організації відпочинку і володіє власною глобальною мережею туроператорів, туристичних агенцій, авіалініями, круїзними лайнерами та готелями, що дозволило отримати оборот у 18.5 млрд. євро у 2017 фінансовому році [12]. Дослідниця Івет Рейзінгер доводить, що цьому комерційному успіху галузь подорожей та туризму завдячує глобалізації, а саме розвиткові електронних технологій, комунікацій, транспорту, які вплинули на постачальників послуг по всьому світі; комп'ютеризації інформації та систем резервування, які стали гнучкими та менш затратними, що знизило вартість перевезень та спростило досягнення туристами різних destinations, підвищило якість послуг та попит на послуги у галузі туризму, які стали можливими саме завдяки інтернету: маркетинг destinations, прямі продажі, резервування [9]. Отже, споживацький попит став технологічно спрямованим.

Регулювати взаємовідносини країн та окремих суб'єктів

зовнішньоекономічної діяльності в галузі туризму покликана Всесвітня туристична організація (ВТО). Для захисту професійних і галузевих інтересів національних готельних асоціацій, міжнародних готельних ланцюгів та окремих готелів створено Міжнародну готельну асоціацію.

В сучасних умовах глобалізації та регіоналізації світової економіки світовий ринок туристичних послуг також зазнає певних змін. Можна виділити такі основні тенденції його розвитку [4, с.176]:

– *високий динамізм*. За даними ЮНВТО, протягом 2016 р. кількість міжнародних прибуттів зросла на 4,6% або на понад 50 млн туристів, що дорівнювало 1,184 млрд осіб;

– *розвиток нових форм транснаціоналізації*. Поряд із традиційною горизонтальною інтеграцією, що відбувається шляхом злиття, поглинання, відкриття нових філій (т.зв. «щупальця восьминога»), франчайзингу, все більшого поширення набуває вертикальна, коли в єдине ціле об'єднуються туроператори, готелі, автотранспортні підприємства і навіть заклади торгівлі, банки, страхові компанії та ін. Фактично відбувається проникнення до туристичного бізнесу транспортних, банківських, страхових, рекламних, торговельних, промислових компаній. Так, наприклад, американська авіакомпанія ТВА викупила закордонні готелі готельної корпорації «Hilton» і утворила нову компанію «Hilton International» з понад 50 готелями у 36 країнах світу, а французька авіакомпанія «Ер Франс» створила власну туристичну групу «Сотар». З іншого боку, туристичні фірми теж купують авіакомпанії. Наприклад, британська туроператорська фірма «Томсон Холідей» придбала авіакомпанію «Брітіш Ервейз». Також «Ассог» створив спільне підприємство з найбільшою французькою мережею незалежних агентів Selectour (500 турагентств).

– *подальша монополізація ринку.* Так, наприклад, три найбільших туроператори Німеччини (TUI, NUR, ITS) контролюють 70% туристичного ринку країни. Майже половину туристичних ринків Франції та Великої Британії контролюють відповідно три та чотири провідних тур оператори;

– *диверсифікація.* Потужні туристичні підприємства поряд із наданням туристичних послуг все більше до кола своїх інтересів включають суміжні виробництва та послуги. Наприклад, британська корпорація «Holiday Inn» поряд із готелями та авіакомпанією об'єднує ряд підприємств з виготовлення меблів, кухонного обладнання та посуду, підприємства харчової промисловості, мережу магазинів;

– *кооперація малих і середніх роздрібних туристичних підприємств.* В умовах витіснення, «виштовхування» малих і середніх фірм зі світового ринку туристичних послуг вони вимушені об'єднуватися з метою вироблення спільної політики та поліпшення умов співпраці з потужними туроператорами. Прикладом такої кооперації є французька фірма «Селектур», що об'єднує 110 роздрібних турагентств;

– *інформатизація світового ринку туристичних послуг, збільшення його «віртуальної» складової.* Інформаційні технології привносять в туризм різкі зміни, особливо в області просування, маркетингу, диференціації і спеціалізації турпродуктів. З розвитком нових форм та засобів зв'язку, відеотехніки, електронної торгівлі відбувається формування єдиного інформаційного простору, відкриваються можливості купувати-продавати туристичні продукти одночасно в різних регіонах світу, не виходячи з власного кабінету. Внаслідок цього виникає таке явище, як взаємозалежність ціни на туристичні продукти у всьому світі. Лідерами на світовому

ринку інформаційних технологій у туризмі є КСБ «Amadeus» (створена 1987 р. авіакомпаніями Air France, Liberia, Lufthansa, SAS, а нині зв'язує майже 64 тис. офісів турагентів та понад 10,5 тис. офісів авіакомпаній практично у всіх країнах світу) та «Galileo International» (у сучасному вигляді створена 1993 р. 11 авіакомпаніями, охоплює 44 тис. агентів у 116 країнах світу), що працюють у режимі реального часу;

– *звуження спеціалізації, індивідуалізація надання туристичних послуг, підвищення вимог до їх якості як наслідки всезростаючої конкуренції на світовому ринку. Нині більшість традиційних готелів зі стандартним набором послуг поступаються конкурентам, що використовують вузькоспеціалізовані центри для конференцій, бізнес-клуби, спеціалізовані ресторани, екзотичні бари тощо. Відбувається зміна форм організації туристичних послуг, зокрема зростає частка індивідуальних турів;*

– *посилення державної підтримки туризму. Іноземний туризм є важливою складовою надходжень валюти до країни, тому більшість держав нині проводять політику максимального сприяння розвитку туристичної галузі шляхом пільгового оподаткування, надання безвідсоткових кредитів, державного субсидування оновлення туристичної інфраструктури тощо [4];*

– *залежність від світових впливів, таких як економічна криза, загроза терористичних актів, пандемія.*

Протягом більш 10 років міжнародний ринок туристичних послуг очолювала Франція. За нею йшли США, Китай, Іспанія та Італія. Але за даними Світової ради подорожей та туризму (2020) Франція отримала від туризму на 4.498 мільярдів доларів США менше, ніж 2019 року, тобто -49,1%. Це не могло не вплинути на ринок праці: порівняно з 2019 роком, коли кожен десятий працівник у Франції (334 млн) працював у галузі, у 2020 році Франція зменшила кількість робочих місць у туризмі на 61,6 млн, тобто на 18,5% [16].

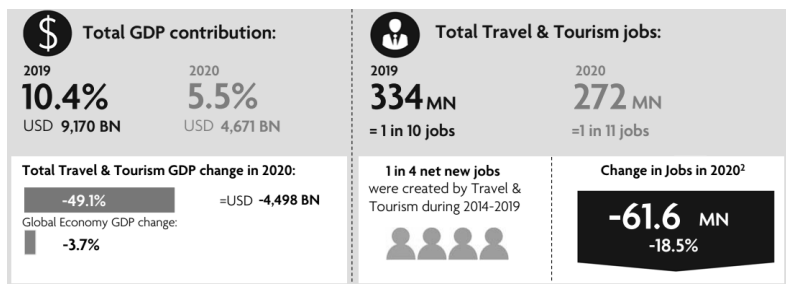

Рис. 1. Динаміка внеску індустрії подорожі та туризму на створення робочих місць та ВВП Франції у 2019 та 2020 роках [16]

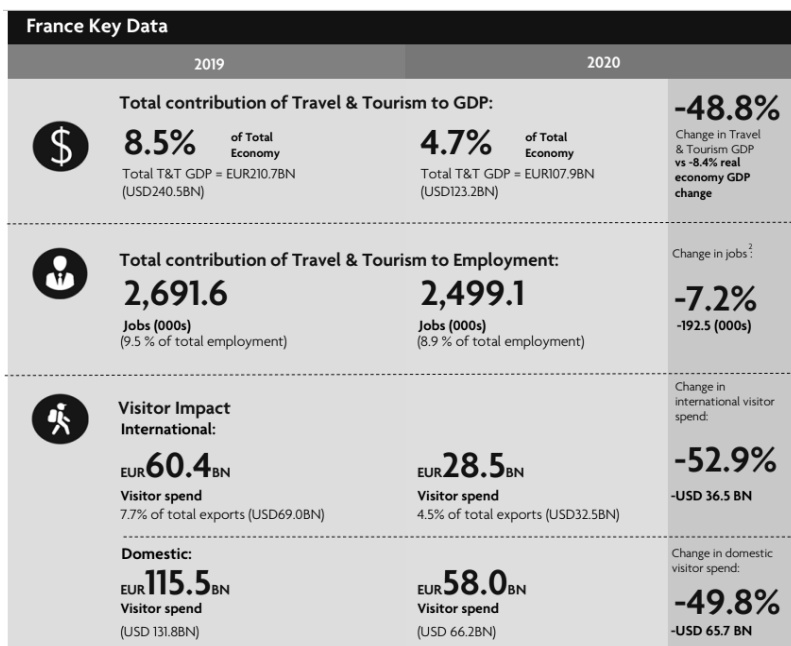

Рис. 2. Динаміка змін основних економічних параметрів внеску у ВВП Франції від індустрії подорожі та туризму у 2019 та 2020 роках [16]

Найбільша криза в історії туризму триває другий рік. За даними ЮНВТО, у період з січня по травень міжнародні

прибуття туристів були на 85% нижче рівня 2019 року (або на 65% менше, ніж у 2020 році). Незважаючи на невелике зростання в травні, поява варіантів COVID-19 та продовження введення обмежень негативно впливають на відновлення міжнародних подорожей. Тим часом внутрішній туризм продовжує відновлюватися у багатьох частинах світу.

Останні дані ЮНВТО показують, що за перші п'ять місяців року світові напрямки зафіксували на 147 мільйонів менше міжнародних прильотів (відвідувачів за ніч) у порівнянні з аналогічним періодом 2020 року, або на 460 мільйонів менше, ніж до пандемічного 2019 року. Однак, Дані дійсно вказують на відносно невелике зростання в травні, при цьому кількість прибулих скоротилася на 82% (проти травня 2019 року), після скорочення на 86% у квітні. Ця невелика тенденція до зростання виникла, коли деякі напрямки почали послаблювати обмеження, а довіра споживачів дещо зросла.

Міжнародний туризм поступово набирає обертів, хоча відновлення залишається дуже крихким і нерівномірним. Зростаюча стурбованість щодо варіанту вірусу Дельта змусила кілька країн знову запровадити обмежувальні заходи. Крім того, мінливість та відсутність чіткої інформації щодо вимог до в'їзду можуть продовжувати негативно впливати на відновлення міжнародних подорожей у літній сезон у Північній півкулі. Однак програми вакцинації у всьому світі разом із пом'якшенням обмежень для вакцинованих мандрівників та використанням цифрових інструментів, таких як Європейський сертифікат цифрового COVID, сприяють поступовій нормалізації подорожей.

Крім того, внутрішні подорожі стимулюють відновлення у багатьох напрямках, особливо у тих, де є великі внутрішні ринки. Внутрішня місткість повітряних крісел у Китаї та Росії вже перевищила докризовий рівень, тоді як внутрішні

подорожі у США ще більше посилюються.

Висновки. Проаналізовано різні структури ТНК, виявлено, що найбільш поширеними у галузі туризму є такі ТНК: транснаціональні готельні корпорації, транснаціональні туристичні транспортні корпорації, транснаціональні туроператорські корпорації.

Виявлено переваги корпоративного менеджменту підприємств туристичного бізнесу, зокрема, готельного господарства. До них відносяться: координування роботи управляючого, виконавчого персоналу, клієнтів; інформування та стратегічне планування; забезпечення необхідних показників контролю над менеджментом усього підприємства та оптимізації ведення бізнесу; перетворення процесу менеджменту в одну інтерактивну робочу область; позитивний вплив централізованого звітування на виконання та розвиток фінансування підприємства; покращення процесу спілкування між регіональними підрозділами завдяки електронному співробітництву.

Схарактеризовано світовий ринок туристичних послуг, основними ознаками якого є високий динамізм, розвиток нових форм транснаціоналізації, монополізація, диверсифікація, кооперація малих і середніх роздрібних туристичних підприємств, інформатизація, звуження спеціалізації, індивідуалізація надання туристичних послуг, підвищення вимог до їх якості посилення державної підтримки туризму. Факторами, що впливають галузь туризму та індустрію гостинності є широке використання мережі Інтернет, формування нового типу туриста, еволюція маркетингу, експансія мобільних пристроїв комунікації, зростання важливості баз даних, розмаїття як робочої сили, так і клієнтів, та важливість людських відносин.

Аналіз тенденцій готельного ринку дозволив виявити,

що, на відміну від туристичного, він характеризується процесами концентрації та інтеграції, які спричиняють загострення конкурентної боротьби. Розширення готельних мереж як різновиду ТНК є невід'ємною складовою глобалізаційних процесів у світовій економіці, оскільки головною характеристикою передової економіки є глобальна конкурентоспроможність. Тому заслуговують на увагу передові практики та інноваційна діяльність ТНК.

Галузь туризму та індустрія гостинності яскраво ілюструють всі глобалізаційні процеси, трансформацію економіки та залежність від світових тенденцій. Така залежність породжує як переваги, такі як розвиток технологій, індустрії, стандартів якості обслуговування тощо, так і негативні, як загрози від пандемії, економічної кризи.

Список використаних джерел:

1. Круль Г.Я. Основи готельної справи. Навчальний посібник / Круль Г.Я. – К.: ЦУЛ, 2011. –280 с
2. М'ясоїд Г.І. Корпоративне управління та корпоративний менеджмент туристичного підприємства. Європейський вектор економічного розвитку 2017. 1(22):87-99. DOI: 10.32342/2074-5362-2017-1-22-9
3. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. Затверджено МОН / Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М.– К.: Знання, 2008. – 661 с.
4. Парфіненко А.Ю. Глобальні трансформації ринку міжнародного туризму та індустрії гостинності. / А.Ю. Парфіненко. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». Випуск 6. – 2017. – С.175-186.

5. Правила користування готелями і аналогічними засобами розміщення і надання готельних послуг, затверджені наказом Державної туристичної адміністрації України від 16 березня 2004 р. № 19.

6. Gelter H. Digital Tourism – An analysis of digital trends in tourism and customer digital mobile behavior for the Visit Arctic Europe project. Summary. Interreg Nord, 2017. 29 p.

7. Intercontinental Hotels Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ihgplc.com>

8. Miasoid, G.I. The Concept of Marketing 3.0 in Hospitality and Tourism. / G.I. Miasoid. // Актуальні проблеми розвитку ресторанного, готельного та туристичного бізнесу в умовах світової інтеграції: досягнення та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 50-річчю заснування Харківського державного університету харчування, 21.09.2017. – Харків: ХДУХТ, 2017. – С. 203-206.

9. Reisinger Yvette, PhD. (2009). International Tourism: Cultures and Behavior. First Edition. Elsevier Ltd., Hungary, 420 p.

10. Saeed, John. (2005). Managing Organizations in a Global Economy: An Intercultural Perspective. New York: Thomson – South Western Learning.

11. Transnational Corporations, Vol. 19, No. 2 (August 2010), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unctad.org/en/Docs/unctaddiaaia2010v192_en.pdf

12. TUI Group. About TUI Group. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tuigroup.com/en-en/about-us/about-tui-group>

13. UNCTAD. World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies, United Nations. New York and Geneva, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldinvestmentreport.unctad.org/world-investment-report-2018/>

14. World Trade Organization. (2017). World Trade Statistical Review 2017. Chapter 2. Trends in world trade: Looking back over the past ten years. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/WTO_Chapter_02_e.pdf

15. World Travel & Tourism Council (2020). Economic Impact <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>

16. World Travel & Tourism Council (2020). Economic Impact, FRANCE 2021 Annual Research: Key Highlights1 <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>

17. World Travel & Tourism Council: City Travel & Tourism Impact 2019 - November 2019, 26p.

ODDÍL 7. LÉKAŘSKÁ VĚDA

§7.1 ВПЛИВ АНТИОКСИДАНТНОЇ ТЕРАПІЇ НА ЕНЕРГЕТИЧНІ ПОТРЕБИ МІОКАРДА У ПАЦІЄНТІВ ПОЛІТРАВМИ З КАРДІОЛОГІЧНОЮ СУПУТНЬОЮ ПАТОЛОГІЄЮ

Вступ. По всьому світу частота кардіологічна патології проявляє тенденції до збільшення. Захворювання серця і судин продовжують бути основною причиною смерті у всіх країнах. В Україні щонайменше у 68% випадків причиною смерті є захворювання системи кровообігу, якими страждає 52,5% дорослого населення, у 37% випадків це люди працездатного віку. Кардіальна патологія серйозно впливає на перебіг інших патологічних процесів, ускладнюючи діагностику і порушуючи процеси репарації, що, в свою чергу, знижує ефективність лікування і може зробити його несвоєчасним.

Травматизм також є основною з найважливіших медико-соціальних проблем у світі. В економічно розвинених країнах травми займають третє місце (після кардіологічних та онкологічних хвороб) серед причин смерті, причому більша частина смертей відбуваються у працездатних осіб.

Останнім часом смертність від травм прогресивно зростає, в Україні щонайменше 40 тисяч людей щорічно гинуть внаслідок травм, а 250 000 стають інвалідами.

Виклад основного матеріалу. Особливістю політравматичних ушкоджень є те, що будь-яке пошкодження будь-якого характеру, особливо гостре, не залишає незалученою жодної єдиної системи організму. Це обумовлено принципами організації системи саморегуляції організму, які завдають шкоди навіть відносно здоровим

внутрішнім органам. Провідними механізмами реалізації цієї позиції найчастіше є гіперкатехолемія, активація вільно-радикального окислення, ендотоксикоз, ДВЗ-синдром і, головне, гіпоксія. Саме останній механізм необхідно враховувати при складанні програми інтенсивної терапії критичних станів, пов'язаних з політравматичними ураженнями, наслідком яких часто є міокардіодистрофія.

Множинні травматичні ушкодження неминуче викликають синдром системної запальної відповіді (ССЗВ), однією з ланок якого є так званий окислювальний стрес [1]. Причиною його розвитку є неконтрольовані ланцюгові реакції з утворенням вільних радикалів, тобто молекул, які мають непарні електрони на зовнішніх орбіталах, так що вільні радикали надзвичайно активні хімічно і здатні пошкодити клітинні структури. Окислювальний стрес порушує контроль запальних реакцій, однією з причин яких є утворення активних інтермедіаторів кисню і азоту [2]. Вільні радикали провокують синтез цитокінів, а через них - запальні медіатори і молекули адгезії, що викликають втрату функції і загибель клітин [3], включаючи Т-клітини імунної системи. Вільні радикали, отримані з кисню (супероксидні і гідроксильні), розглядаються як медіатори запалення і маркери руйнування тканин при запальних реакціях [4].

Однією з найважливіших патогенетичних ланок окислювального стресу є мітохондріальне ураження з подальшим розвитком енергодефіциту. Ще однією причиною окислювального стресу є дисбаланс прооксидантів і антиоксидантів на користь першого, що підтримує і підсилює утворення вільних радикалів, від якого особливо страждають тканини з високим енергоспоживанням, а також клітинна матриця.

Окислювальний стрес також пов'язаний з активацією механізмів апоптозу та/або клітинного некрозу, що призводить

до утворення некротичного ядра, і це є ознакою неконтрольованого пошкодження

Важливе значення має те, що ССЗВ, індукований політравмою, призводить до пошкодження органів і систем, які не постраждали під час травми, включаючи міокард. Патогенез ураження міокарда пов'язаний з впливом цитокінів на його відповідні рецептори. Частота посттравматичної кардіоміопатії серед померлих пацієнтів досягає 20%, причому коронарні зміни часто відсутні. Не виключається і вплив ішемії в посттравматичний період [5]. Крім того, на тлі політравми може розвинути коронарний вазоспазм епікардіальної коронарної артерії, що проявляється підйомом сегмента ST

Хронічна серцева недостатність супроводжується апоптозом кардіоміоцитів. Апоптоз кардіоміоцитів індукується гіпоксією, перевантаженням міокарда, кардіотоксинами і окислювальним стресом. Саме перевантаження міокарда з його подальшою гіпертрофією призводить до збільшення потреби в енергії міокарда без здатності адекватно його задовольняти, тобто розвивається енергодефіцит, в результаті чого знижується скоротлива здатність міокарда (СКМ). Енергодефіцит також порушує роботу дихального ланцюга, в результаті чого утворюються активні форми кисню Хронічне підвищення артеріального тиску будь-якого походження також підсилює програмовану загибель кардіоміоцитів, обумовлену, в тому числі, окислювальним стресом Артеріальна гіпертензія неминуче викликає дефіцит енергії в кардіоміоцитах, що сприяє вивільненню проапоптотичних факторів Розуміння механізмів розвитку апоптозу кардіоміоцитів необхідно для пошуку методів лікування серцевої недостатності.

Загально визнаним маркером пошкодження міокарда є підвищений рівень тропоніну I. Цей показник сильно корелює

з летальністю, хоча при травматичних травмах цей зв'язок ще недостатньо вивчений.

Ще одним важливим біохімічним маркером, який відображає стан міокарда, є мозковий натрійуретичний пептид BNP. Наявність інкреторної функції в серці доведена вже давно. Спочатку був виявлений предсердний натріуретичний пептид (ANP), стимулюючий натрійурез при розтягуванні лівого передсердя. Далі подібний пептид був знайдений в головному мозку (BNP), а потім з'ясувалось, що він виробляється в серці, а його функції набагато ширші. З усіх відомих натрійуретичних пептидів (НУП) в серці виробляються тільки ANP (в передсердях) і BNP (в шлуночках) зі збільшенням як діастолічного розтягування, так і систолічної напруги (зростання пред- і постнавантаження). Зміни пред- і постнавантаження впливають на синтез НУП за допомогою ендотеліна 1, NO і ангіотензину II. Синтез НУП триступеневий: предпрогормон - прогормон – гормон по закінченню синтезу залишаються неактивні кінцеві ділянки прогормонів, що отримали назву NT-proANP і NT-proBNP. Їх концентрація тісно корелює з концентрацією активних гормонів. Ефекти НУП поділяються на ниркові та серцево-судинні. У нирках НУП впливає на клубочки і збіральні трубочки, в результаті чого розширюються приносні і звужуються виносні артеріоли клубочків, що знижує реабсорбцію натрію в збіральних трубочках, а об'єм первинної сечі зростає. Ще одним з ниркових ефектів НУП є пригнічення синтезу в нирках альдостерону, реніну і ангіотензину II. Всі ці ефекти призводять до збільшення екскреції води і натрію, що звичайно, зменшує об'єм циркулюючої крові (ОЦК). Крім пригнічення симпатoadреналової і реніангіотензинової систем, НУП безпосередньо впливає на судинну систему, знижуючи тону-

магістральних артерій і вен і підвищуючи проникність судин мікроциркуляції. Це знижує артеріальний тиск (АТ) і венозне повернення.

Політравматичні ушкодження супроводжуються окислювальним стресом і енергодефіцитом, від якого також страждають нетравмовані органи, в тому числі - міокард. Найважливіша функція серця полягає в забезпеченні руху крові по судинах для доставки кисню в тканини. Ця функція визначається трьома компонентами: скоротчувальною здатністю міокарда (СЗМ), передвантажням і поствантажням. Рівень передвантаження і поствантаження визначається ступенем відповідності об'ємів кровеносних судин і циркулюючої крові. Ведучим з усіх компонентів є СЗМ [6]. При достатній СЗМ серце підпорядковується закону Франка-Старлінга, тобто величина передвантаження в певних межах майже прямо пропорційна силі скорочення міокарда. Механізмом реалізації цього закону є збільшення кількості зв'язків між актином і міозином при розтягуванні кардіоміоцита. Поствантаження - це напруга шлуночка під час систолі, що створює тиск в легеневій артерії або в аорті. Таким чином, міокард, як і будь-який насос, створює різницю тиску на «вході» (порожністі вени) і на «виході» (аорта). При зниженні СЗМ знижується різниця тиску, найчастіше спостерігається підвищення тиску «на вході» (центральний венозний тиск, ЦВТ) і зниження тиску «на виході» (артеріальний тиск, АТ).

Насосна функція серця включає в себе систолічні і діастолічні компоненти [7]. Обидва компоненти енергозалежні, і якщо енергетичну залежність систолічного компонента можна пояснити чисто фізично, то необхідність витрат енергії на розслаблення міокарда пов'язана з необхідністю видалення кальцію з цитоплазми в

ендоплазматичний ретикулум кардіоміоцита. Таким чином, міокард на всіх етапах своєї діяльності повинен постійно споживати енергію навіть у фазі ізометричного стресу, коли не виконується корисна робота. Об'ємна швидкість кровотоку (серцевий викид - СВ) відображає швидкість транспортування кисню (тобто енергії) в тканини, саме тому СВ вважається основним показником функції кровообігу. При цьому СЗМ забезпечує достатній транспорт кисню при H_t не менше 0,28 і концентрацію гемоглобіну не менше 90 г / л. Однак, згідно із законом Пуазейла-Франка, один і той же СВ може бути забезпечений при різних рівнях артеріального тиску і загальної периферичної судинної резистентності (ЗПСР), а підвищення тиску при постійному СВ означає прямо пропорційне збільшення споживання енергії міокарда [8]. Таким чином, міокард, забезпечуючи тканини енергією, сам потребує її, тому необхідно оцінити співвідношення споживання енергії міокарда з енергопостачанням тканин. У зв'язку з цим важливим стає такий показник, як міцність кровотоку (МК), що показує швидкість витрат корисної енергії, яку міокард може забезпечити для підтримки кровотоку. Ефективність енергопостачання тканин кровоносною системою можна оцінити за такими показниками, як споживана тканинами потужність (СТП) і кисневий резерв (КР), в той час як КР відображає адекватність енергопостачання тканин їх потребам. Інтегральним енергетичним показником кровообігу є циркуляторний резерв (ЦР), який є продуктом МКТ і КР. Зниження ЦР завжди означає наявність недостатності кровообігу конкретного генезису, а його збільшення є адекватним задоволенням підвищених енергетичних потреб тканин. При хронічній серцевій недостатності ступінь H_1-2A і фракція викиду (ФВ) нижче 40% ЦР можуть бути знижені до 152 ± 66 мВт / м².

При зниженні СВ будь-якого генезу виникає судинозвужувальні реакції. Механізм реалізації цієї реакції пов'язаний з активацією симпатoadренальної системи (САС) як реакції на стрес, викликаний гіпоксією кровообігу. Фізіологічним значенням цієї реакції є відновлення відповідності між об'ємом судин і об'ємом крові, яка в них є. Ця реакція відсутня тільки при судинній недостатності, при якій це перша судинозвужувальні реакції, яка блокується, а потім різко погіршуються умови кровообігу. Однак, оптимізуючи умови кровотоку, вазоконстрикція, тим не менш, збільшує ЗПСО, для подолання яких міокард змушений створювати більш високий тиск, тобто підвищувати систолічне напруження, що, звичайно ж, збільшує енергоспоживання міокарда. Якщо міокард здатний перетворювати хімічну енергію поживних субстратів в механічну енергію з достатньою швидкістю, що вимагає адекватного кровообігу в міокарді, важка серцева недостатність не розвивається, але якщо причиною недостатності кровообігу є саме серцева недостатність, то виникає дисбаланс між підвищеною потребою в енергії міокарда і здатністю забезпечити цю потребу. Розвивається порочне коло: серцева недостатність викликає вазоконстрикцію, яка пред'являє міокарду підвищені енергетичні вимоги, які він не в змозі повністю задовольнити. Ступінь такого дисбалансу викликає певний ступінь серцевої недостатності.. Таким чином, одним з можливих напрямків інтенсивної терапії цього стану є відновлення можливості більш швидкого перенесення хімічної енергії в міокарді в механічну енергію шляхом подолання окислювального стресу. Запальній реакції і окислювальний стрес знижують антиоксидантну здатність клітин, в тому числі кардіоміоцитів [9]. Природно сподіватися, що застосування антиоксидантних препаратів значно ефективніше, ніж лікування захворювань,

при яких спостерігається виражена і погано керована запальна реакція. На сьогоднішній день створено важливий клас препаратів, здатних оптимізувати обмін кардіоміоцитів і навіть відновити гібернований міокард, знижуючи рівень окислювального стресу. До однієї з груп цього класу препаратів відносять метаболітотропні, в тому числі антиоксидантні, препарати. Ці препарати перешкоджають розвитку незворотних процесів в міокарді [10]. Антиоксиданти є потужними поглиначами вільних радикалів. Одним з таких препаратів є етилметилгідроксипіридину сукцинат (ЕМГПС), ефекти якого вивчали багато дослідників. Їх робота переконливо показує, що застосування ЕМГПС значно збільшує СЗМ при хронічній серцевій недостатності. Доведено вплив ЕМГПС на ГАМКергічну систему, що полегшує вплив гіпоксії на клітину. Ефекти ЕМГПС не є органоспецифічним, він благотворно впливає як на нейроцити, так і на кардіоміоцити, клітини нирок, печінку, кишечник і легені. Антиоксиданти, включаючи ЕМГПС, пригнічують апоптоз кардіоміоцитів.

Висновки. Оскільки і гіповолемія, і ХСН є варіантами недостатності кровообігу, вони загострюють один одного, і в результаті виходить розвиток загального дефіциту енергії, в тому числі і в міокарді. Неминучим наслідком цього є зниження СЗМ, тільки при відсутності судинної недостатності, що викликає власну, наступним, неминучим наслідком є судинозвужувальні реакції, яка накладає на міокард підвищені вимоги до швидкості витрат енергії, які він не здатний повністю виконати. Результат, таким чином, залежить від співвідношення енергетичних запасів міокарда і тяжкості компенсаторної судинозвужувального реакції.

Саме ця ситуація виникає при гострій гіповолемії внаслідок політравми з ІХС. Звичайно, в цьому випадку,

виходячи з основних ланок патогенезу, описаних вище, намагаються впливати на швидкість перенесення хімічної енергії субстратів в механічну енергію скорочень міокарда. Одним з можливих способів збільшити цю швидкість є використання метаболотропних антиоксидантних препаратів, одним з яких є ЕМГПС.

При інтенсивній терапії недостатності кровообігу, особливо при поєднанні ІХС і гострої гіповолемії, найважливішу роль відіграє контроль системи кровообігу і її енергії.

Відповідно до мети ми вибрали наступні методи: підтвердження відсутності гострого травматичного або будь-якого іншого пошкодження міокарда (визначення концентрації TnI); підтверджуючи наявність ХСН (визначення концентрації NT-proBNP), контроль енергоефективності кровообігу (визначення енергетичних показників). Регуляція кровообігу, як і будь-якої іншої функції, вкрай багатоланкова, тому вивчення окремих показників найчастіше непродуктивне, а енергетичні показники є інтегральні і прості у визначенні.

Список використаних джерел:

1. Лугрін Дж.Розенблат-Велін, Парапанов Р., Луад Л. Біологічна хімія 2014, 395 (2):203-30. Doi: 10.1515/hsz-2013-0241.
2. Майсарі Н., Чень J., Ferrari A., Bruckmair R., Kemp B., Parmentier H., Knegsel A., Trevisi E. Журнал наук 2017., 100(6):4961-75, doi: 10.3168/jds. 2016-11857.
3. Bondia-Pons I, Ryan L, Martinez J. Журнал фізіології та біохімії. 2012; 68(4):701-11. Doi: 10.1007/s13105-012-0154-2.
4. Tada Y., Suzuki J. Сучасний фармацевтичний дизайн. 2016;22(4):450-71

5. Gawande N., Tumram N., Dongre A. Серцеві зміни у госпіталізованих пацієнтів з травмою. Шок. 2014;42:211-217. PMID:24827391.
6. Михневич К.Г., Волкова Ю.В., Хартанович М.В., Лізогуб М.В. Енергетичні аспекти крові. Монографія. СПД ФО Степанов В.В. Планета-друк. Харків, 2020. 165 с.
7. De Hert S. Diastolic dysfunction, diagnosis and treatment. Euroanaesthesia Refresher Course Lecture European Society of anaesthesiologists. Lisbon, 2004, p. 231-234.
8. Михневич К.Г. Визначення міцності кровотоку. Український радіологічний журнал. 2017. Д1: 4-8
9. Vitetta L., Linnane A. Inflammopharmacology. 2014; 22(2):69-72. Doi: 10.1007/s10787-014-0199-7/
10. Зозуляк Н.Т. Потенціювання антиішемічної терапії хворих на стабільну стенокардію III ФК, Галицький лікарський вісник 2017;24(1):14-6

ODDÍL 8. PRÁVO

§8.1 ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ І ВРЕГУЛЮВАННЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ

Вступ. До сучасних актуальних питань розвитку української держави належить послідовне впровадження принципу верховенства права в його європейському розумінні, елементами якого визнаються законність, правова певність, заборона свавілля, доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, дотримання прав людини, недискримінація та рівність перед законом [1]. Повною мірою це стосується здійснення провадження в справах про адміністративні проступки, в якому вирішуються питання притягнення громадян до адміністративної відповідальності. Загальновідомо, що до неї щорічно притягаються мільйони осіб. Рекордними були 2015 рік – менше двох мільйонів – і 1995 рік – більше 22 мільйонів. Її заходи суттєво обмежують права осіб, до яких застосовуються, тому їх реалізація має здійснюватись у чіткій відповідності із законом. В той же час існують певні проблеми у самому законодавчому регулюванні зазначеного провадження, так само як і адміністративної відповідальності в цілому. Йдеться насамперед про розуміння загальних положень цього провадження, зокрема видів та правового статусу суб'єктів його здійснення, завдань та принципів, доказів та доказування, видів та правового статусу осіб, які беруть у ньому участь. Пов'язано це в першу чергу з існуванням застарілого законодавства – Кодексу про адміністративні правопорушення, який було прийнято ще в радянські часи, тобто у зовсім інших, принципово відмінних

історичних умовах. Проте, незважаючи на неодноразові спроби розробки та подання на розгляд Парламенту проекту нового Кодексу, всі вони закінчились невдало. Головною причиною, як уявляється, є небажання і неготовність до змін владних суб'єктів, наділених відповідними повноваженнями. Останній такий проєкт було підготовлено Міністерством юстиції України минулого року, але його досі не було навіть подано до Верховної Ради України, оскільки він не був погоджений зацікавленими органами ще на стадії попереднього обговорення перед розглядом Кабінетом Міністрів України. Положення цього проєкту, за певними винятками, можна було б підтримати, принаймні прийняти як основу для подальшого доопрацювання. Тому необхідно продовжувати подальші напрацювання теоретичних положень даного законодавства, які в майбутньому можуть бути враховані під час прийняття нового Кодексу. Це стосується також і основних положень провадження в справах про адміністративні проступки.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про провадження в справах про адміністративні проступки, насамперед необхідно зазначити, що під ним частіш за все розуміють чітко визначену послідовність процедурних дій, які здійснюються уповноваженими на те суб'єктами на підставах та в порядку, визначених законом, з метою своєчасного, всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови [2, с. 292].

Аналіз основних положень зазначеного провадження варто розпочати із суб'єктів, які уповноважені його здійснювати. В наш час їх коло дуже об'ємне, причому, крім органів публічної адміністрації такі повноваження мають суди, що для адміністративної відповідальності взагалі невластиво.

Постійне розширення їх повноважень щодо розгляду справ про адміністративні проступки призвело до того, що інститут адміністративної відповідальності почав втрачати свій статус саме як адміністративної. Загальновідомо, що назва цього виду юридичної відповідальності походить насамперед від адміністративного порядку застосування заходів впливу за вчинення правопорушень. Цей порядок – одна з основних, системоутворюючих ознак адміністративної відповідальності. І якщо раніше правопорушення, розгляд справ про які було віднесено до компетенції суду, були справді поодинокими винятками, то останніми роками кількість таких справ неодмінно зростала, внаслідок чого зазначена ознака адміністративної відповідальності почала втрачати своє значення. Тому необхідно повернути адміністративній відповідальності її первинний, адміністративний характер, позбавившись невластивих їй явищ [3].

Саме таку місію і мав виконати згаданий новий проєкт Кодексу України про адміністративні проступки (далі – КпАП України). Проте в ньому спостерігається певна непослідовність у обмеженні дії Кодексу виключно сферою адміністративних відносин, адже передбачається застосування низки заходів впливу адміністративними судами. При цьому зараз адміністративні суди таких повноважень не мають, оскільки це не відповідає їх призначенню.

Суб'єктів розгляду і вирішення справ про адміністративні проступки у зазначеному проєкті в цілому визначено дуже недосконало; ними визнаються адміністративні органи, деталізація щодо яких у проєкті переважно відсутня. Відтак в одних випадках ці органи чітко названо (Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Служба безпеки України та ін.), тоді як інші визначено дуже узагальнено. Цих суб'єктів має бути окреслено

максимально точно і повно, адже мова йде про наділення їх повноваженнями щодо застосування адміністративних стягнень. Наприклад, Національна поліція має сталу назву, тому немає потреби називати її «адміністративним органом у сфері публічної безпеки і порядку». Те ж саме стосується митних, податкових органів тощо. Навіть у тих випадках, коли виправдано використовувати термін «адміністративний орган», наприклад, «адміністративний орган у сфері охорони здоров'я», має бути деталізовано, хто від його імені має відповідні повноваження, інакше такі повноваження будуть надаватись самим органом, причому, без будь-яких обмежень, що суперечить принципу законності. Дуже неконкретно (що для такого нормативного акта взагалі неприпустимо) визначено повноваження органів місцевого самоврядування щодо розгляду зазначених справ. Незрозуміло, які саме органи мають на увазі – ради, виконавчі органи рад, міські, селищні чи сільські голови. Це має бути визначено точно і повно. У Прикінцевих та перехідних положеннях на Кабінет Міністрів України покладається обов'язок визначити перелік адміністративних органів та їх посадових осіб, уповноважених застосовувати адміністративні стягнення, проте це має бути зроблено на рівні закону, тобто саме у КпАП [4].

Крім існування проблеми розширення судового розгляду справ про адміністративні проступки варто звернути увагу також на збереження дотепер таких повноважень за адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад. Ще в проекті Концепції реформи адміністративного права України, розробленому 1998 р., було обґрунтовано його недоцільність, і пов'язувалось це з тим, що саме адміністративні комісії, які функціонують на громадських засадах, об'єднуючи представників різних організацій, допускають найбільше порушень закону під час

притягнення осіб до адміністративної відповідальності (неправильна кваліфікація діянь, невиконання загальних правил накладення адміністративних стягнень, різноманітні відхилення від процедурних правил, незадовільне оформлення справ тощо) внаслідок різних причин (найчастіше через недостатню правову підготовку) [5, с. 624].

Завданнями провадження в справах про адміністративні проступки чинний КпАП (ст. 245) визнає своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [6]. І якщо перші три із наведених завдань мають вирішуватись обов'язково, адже без цього це провадження було б просто непотрібним, то останні завдання не впливають на його результати, вони є додатковими, які реально не відображаються в жодних процедурних документах. Відтак постає питання про необхідність їх декларування в тексті КпАП. Проте у проекті КпАП взагалі відсутня норма про завдання провадження, з чим важко погодитись, адже в основних з них відображається своєрідна стисла програма дій суб'єкта, уповноваженого розглядати і вирішувати справу.

У цьому зв'язку варто підтримати думку, що до цих завдань варто віднести ще й сприяння підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів і посадових осіб шляхом упорядкування їхньої діяльності; забезпечення необхідної послідовності в реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав і законних інтересів; протидію зловживанню владою з боку органів виконавчої влади й інших суб'єктів владних

повноважень шляхом чіткого регламентування правил взаємовідносин органів і посадових осіб виконавчої влади та місцевого самоврядування з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин [7].

Система принципів провадження в справах про адміністративні проступки у ст.ст. 248-249 чинного КпАП представлена лише рівністю громадян і відкритістю розгляду справи. Перший передбачає, що розгляд справи здійснюється на засадах рівності перед законом і органом (посадовою особою), який розглядає справу, всіх громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови та інших обставин [6].

Відкритий розгляд справи про адміністративне правопорушення означає, що вона розглядається відкрито, крім справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), та випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці [6]. Досі залишається ще радянська норма про можливість розгляду справ безпосередньо в трудових колективах, за місцем навчання або проживання порушника з метою підвищення виховної і запобіжної ролі провадження, хоча реально такі випадки практично невідомі.

Ще один принцип – законності – у ст. 7 КпАП встановлено як загальний принцип адміністративної відповідальності. Він передбачає, що провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності. Застосування уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів

адміністративного впливу провадиться в межах їх компетенції, у точній відповідності з законом [6].

Відтак можна зробити висновок, що принципи провадження у чинному КпАП закріплено дуже незадовільно. Насамперед варто відзначити відсутність у їх переліку принципів офіційності і презумпції невинуватості. Перший з них не передбачений і проектом. Як уявляється, вже у чинному Кодексі можна включити офіційність до системи принципів провадження, запозичивши його зміст із проекту Закону України «Про адміністративну процедуру»: «Адміністративний орган зобов'язаний встановлювати обставини, що мають значення для вирішення справи, і за необхідності збирати для цього документи та інші докази з власної ініціативи, в тому числі без залучення особи витребувати документи та відомості, отримувати погодження та висновки, необхідні для вирішення справи» [8].

Крім того, у проекті КпАП принцип презумпції невинуватості визначено досить вузько: особа вважається невинуватою у вчиненні адміністративного проступку і до неї не може бути застосовано адміністративне стягнення, доки факт вчинення нею адміністративного проступку не буде доведено у визначеному законом порядку і встановлено рішенням адміністративного органу, уповноваженого цим Кодексом. Його зміст необхідно визначити значно повніше, взявши за зразок, наприклад, положення ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України: 1) особа вважається невинуватою у вчиненні адміністративного проступку і не може бути піддана адміністративному стягненню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КпАП, і встановлено постановою по справі, що набрала чинності; 2) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного проступку і має бути виправданим, якщо

винуватість особи не доведена у порядку, встановленому КпАП; 3) доведення винуватості особи не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом; 4) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи; 5) поводження з особою, винуватість якої у вчиненні адміністративного проступку не встановлена у порядку, передбаченому КпАП, має відповідати поводженню з невинуватою особою [9].

Хоча в чинному КпАП принцип презумпції невинуватості прямо не закріплено, проте системний аналіз багатьох його статей дозволяє зробити висновок, що він все ж визнається. Про це свідчать обов'язки органу чи посадової особи, що розглядає справу, встановлювати всі обставини справи, винність конкретної особи у вчиненні правопорушення тощо, а також той факт, наприклад, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, у жодній статті не називається порушником аж до розділу «Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень», що й логічно, адже виконується постанова, яка вже набрали чинності, тобто вина особи у ній доведена. Проте такі складні міркування були б зайвими, якби КпАП містив спеціальну норму щодо цього принципу.

Конституція України закріплює цей принцип лише щодо кримінальної відповідальності (ст. 62). Проте той самий системний аналіз конституційних норм та законодавства про адміністративні правопорушення підтверджує висновок про те, що презумпція невинуватості властива і адміністративній відповідальності. Це пояснюється схожістю підстав та змісту обох цих видів юридичної відповідальності, їх мети та функцій. Такий висновок впливає також із рішення Конституційного Суду України, який сформулював правову позицію щодо конституційності застосування

адміністративного затримання до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, порівнявши його до заходу кримінального процесуального примусу [10].

Ще в одному його рішенні від 22 грудня 2010 року сформульована позиція щодо застосування в провадженні в справах про адміністративні правопорушення положень ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [11].

У наш час існують проблеми також з практичною реалізацією принципу презумпції невинуватості. Їх породжує запровадження, наприклад, автоматичної фіксації деяких правопорушень, коли на особу, яка фактично не вчиняла проступку, покладається обов'язок надавати докази своєї невинуватості (ст. 279-7 КпАП встановила, що відповідальна особа, зазначена у частині першій статті 14-3 Кодексу, звільняється від адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки на автомобільному транспорті, зафіксоване в автоматичному режимі, якщо протягом 20 календарних днів з дня вчинення відповідного правопорушення або з дня набрання постановою про накладення адміністративного стягнення законної сили така особа надала документ, який підтверджує, що до моменту вчинення правопорушення транспортний засіб вибув з її володіння внаслідок протиправних дій інших осіб, або щодо протиправного використання іншими особами номерних знаків, що належать її транспортному засобу [6]), хоча ст. 251 КпАП покладає обов'язок щодо збирання доказів на осіб, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення. Про відхід від цього принципу можна говорити також у випадках винесення постанови по справі про

адміністративне правопорушення без складання протоколу про нього, коли особа фактично також може довести свою невинуватість лише шляхом оскарження цієї постанови [12].

Питання про докази та доказування також належить до основних положень провадження, і їх регулювання та реалізація теж не позбавлені певних проблем. Необхідно зазначити, що в наш час ці проблеми пов'язані насамперед з допустимістю визнання такими доказами засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху та паркування транспортних засобів. Цілком справедливо з цього приводу в літературі наголошується, що окремого врегулювання потребують докази, отримані в результаті використання приладів, що працюють в автоматичному режимі, а також тих, що використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху та паркування транспортних засобів. Законодавець має чітко визначити певні стандарти щодо самих приладів, а також порядок їх використання та проведення їх технічних перевірок. Крім того, неможливо не звернути увагу на пряме порушення у цьому випадку принципів індивідуалізації відповідальності та презумпції невинуватості. У випадку, коли правопорушення зафіксовано в автоматичному режимі, реально визначено лише транспортний засіб, за допомогою якого його було вчинено. Законодавець перекладає обов'язок держави (в особі уповноважених суб'єктів) щодо встановлення особи правопорушника на власника транспортного засобу, змушуючи його тим самим доводити власну невинуватість [2, с. 418-419].

У проекті КпАП норма про докази, як уявляється, сформульована гірше, ніж у чинному. Зокрема в ній відображено не всі існуючі джерела доказів. Наприклад,

згадано лише показання працюючих в автоматичному режимі спеціальних технічних приладів і засобів, що мають функції фотозйомки чи відеозапису. Проте в діяльності відповідних органів використовуються й інші технічні прилади та технічні засоби, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, які не працюють в автоматичному режимі. Крім того, КпАП визнає джерелом доказів також засоби, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками. Крім того, на відміну від чинного КпАП, ст. 251 якого, як зазначалось, покладає обов'язок щодо збирання доказів на осіб, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення, проєкт допускає випадки, коли такий обов'язок мають інші учасники. Реально знову ж маються на увазі власники транспортних засобів, які мають надавати докази своєї невинуватості у випадках, коли вони не керували цими засобами, які було зафіксовано в автоматичному режимі під час вчинення проступку, тобто не могли вчинити цей проступок, що не можна визнати правильним.

Варто додати також, що в практиці діяльності суб'єктів, яким надано право розглядати справи про адміністративні проступки, досі мало використовуються матеріали фото- і кінозйомки, відеозапису, надані особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками. Як уявляється, в наш час можна було б суттєво вплинути на стан адміністративної деліктності, якби громадяни більш активно надавали зазначеним суб'єктам такі матеріали як докази вчинення багатьох адміністративних проступків, причому, не тільки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. МВС України час від час декларує наміри впровадити систему реагування на повідомлення громадян з відефіксацією фактів порушення правил дорожнього руху, але далі декларацій

справа поки не пішла. Зрозуміло, що з часом це має стати звичайною практикою.

Щодо удосконалення правового статусу осіб, які беруть участь у провадженні в справах про адміністративні проступки, в літературі найбільше уваги приділяється особі, яка притягується до адміністративної відповідальності. Це й зрозуміло, адже ця особа є центральною в усьому провадженні, навколо неї, так би мовити, «обертаються» всі події, її ж прав та інтересів стосується й рішення по справі. Тому, звичайно, статус цієї особи має бути визначено якнайповніше і якнайточніше. Нині ж і щодо цих питань проблеми породжують особливості розгляду справ про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), а також у випадках, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається, а відразу виноситься постанова про накладення адміністративного стягнення. У цих випадках зазначена особа не може належним чином реалізувати свої права, гарантовані законом, адже під час розгляду справи вона позбавлена можливості подавати докази, заявляти клопотання, користуватися юридичною допомогою адвоката чи іншого захисника своїх прав.

Висновки. Зважаючи на викладене, можна зробити загальний висновок про те, що основні положення провадження в справах про адміністративні проступки як у чинному КпАП України, так і в останньому його проєкті, розробленому Міністерством юстиції України, визначено недосконало. Насамперед, оскільки в майбутньому дія Кодексу має бути обмежена лише сферою адміністративних відносин, застосування заходів адміністративної відповідальності має

здійснюватись виключно адміністративними органами. В той же час необхідно чітко і повно визначити поняття та види цих органів, а також їх повноваження щодо розгляду справ.

Більш повно необхідно врегулювати завдання та принципи провадження. Особливо це стосується принципів офіційності і презумпції невинуватості. Перший з них осначує закріплення за адміністративним органом обов'язку самостійно, з власної ініціативи встановлювати обставини, що мають значення для вирішення справи, і за необхідності збирати для цього необхідні документи та інші докази. Для визначення змісту принципу презумпції невинуватості доцільно використати положення Кримінального процесуального кодексу України. Практична реалізація принципу презумпції невинуватості також викликає проблеми, які породжує запровадження, зокрема автоматичної фіксації деяких правопорушень, коли на особу, яка фактично не вчиняла проступку, покладається обов'язок надавати докази своєї невинуватості.

Не позбавлені проблем також питання про докази та доказування у провадженні провадження в справах про адміністративні проступки. Ці проблеми пов'язані з допустимістю визнання такими доказами засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, працюючими в автоматичному режимі, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху та паркування транспортних засобів. У цих випадках реально встановлюється не особа, яка вчинила адміністративний проступок, а лише транспортний засіб, за допомогою якого його було вчинено.

Нарешті, необхідно належним чином визначити правовий статус особи, яка притягається до адміністративної відповідальності і яка не може повною мірою реалізувати свої

права, гарантовані законом, у випадках розгляду справ про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), а також коли протокол про адміністративне правопорушення не складається, а відразу виноситься постанова про накладення адміністративного стягнення.

Список використаних джерел:

1. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e)

2. Панасюк О. В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та реформування : монограф. Харків : ТОВ «У справі», 2020. 508 с.

3. Гусаров С. М., Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Деякі актуальні проблеми реформування інституту адміністративної відповідальності. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 112–119. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_17.pdf

4. Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Актуальні проблеми реформування адміністративно-деліктного права. Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 92-95.

5. Виконавча влада і адміністративне право; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «ІнЮре», 2002. 668 с.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

7. Фролов Ю.М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. Форум права. 2013. № 3. С. 692-698. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_114
8. Проект Закону про адміністративну процедуру. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text>
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text>
12. Комзюк А. Т. Деякі проблеми реалізації принципів адміністративної відповідальності публічних службовців // Публічна служба і адміністративне судочинство: здобутки і виклики: Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5–6 липня 2018 року). К.: ВД «Дакор», 2018. С. 180-183.

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XII mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 11. října
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.